

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava

Annika Maksimov

Leinamine Facebookis

Magistritöö

Juhendaja: Mari-Liis Madisson, PhD

Tartu 2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD.....	7
1.1. Surmakultuur	7
1.1.1. Surmast teavitamine	9
1.1.2. Fotod lahkunust	11
1.1.3. Religiooni roll surmakultuuris.....	13
1.2. Lein	14
1.3. Leina(mise) muutumine ajas.....	15
1.4. Leinateooriad	18
1.4.1. Suhete jätkamine	19
1.5. Leinamine sotsiaalmeedias	20
1.5.1. Sotsiaalmeedias leinamise ohud ja kasud.....	23
1.5.2. Facebooki funktsioonid leina ja surma kontekstis.....	25
1.6. Uurimisküsimused	27
2. MEETOD JA VALIM.....	28
2.1. Valim	28
2.2. Andmekogumismeetod.....	30
2.3. Andmeanalüüsimeetod	31
2.4. Tundlike teemade uurimise eetika.....	33
2.4.1. Avalikult ligipääsevate tundliku sisuga Facebooki postituste uurimine	34
2.5. Uuriija refleksioon	36
3. TULEMUSED.....	40
3.1. Leinavate postituste kategooriad ja sisu	40
3.1.1. Postituste tekstiline osa.....	43
3.1.2. Postituste juurde lisatud fotod	46

3.2. Lahkunuga suhete jätkamine	51
3.3. Kommentaarid ja reaktsioonid leinava sisuga postitustele.....	55
3.3.1. Emotikonide kasutamine	59
4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	63
4.1. Järeldused	63
4.2. Diskussioon	74
4.3. Meetodi kriitika ja edasised uurimisvõimalused	79
5. KOKKUVÕTE	81
SUMMARY	83
KASUTATUD KIRJANDUS.....	85
LISA 1. Koodipuu.....	94

SISSEJUHATUS

Mida aeg edasi, seda realistlikumaks muutub tõenäosus, et inimesed keda tunnen, surevad ühel päeval küll füüsiliselt, kuid püsivad jätkuvalt „elus“ interneti avarustes. Facebook, mis on ligi kolme miljardi aktiivse kasutajaga hetkel maailma kõige populaarsem sotsiaalmeediakeskkond (Number of monthly..., 2020), võib ühel hetkel muutuda suurimaks virtuaalseks surnuaiaks. Uuringute andmeil ületab juba 50 aasta pärast Facebookis surnute arv elavate oma (Öhman ja Watson, 2019: 5).

Facebook ei ole enam portaal, mida külastame ainult siis kui istume laua taga arvutis, vaid see on ühendatud meie mobiilide, nutikellade ja mitmete teiste meediumitega. Sidudes oma igapäevategevusi üha rohkem Facebookiga, saab sealsest kontost sümboolses mõttes osa meie kehast ja isikust. Seega tänapäeval ei pea enam sugulased mõtlema ainult lahkunust maha jäävatele füüsilistele esemetele, vaid ka digitaalsele pärandile – sotsiaalmeediakontodele, meilidele, digitaalsetele fotodele, videotele ja paljule muule, mis meist interneti avarustesse jääb. Facebooki konto jääb leinajale meenutama ja representeerima lahkunut ning seeläbi pakub platvorm omamoodi leinamiskohta. Seega saavad küsimused nagu mis saab meie digitaalsest identiteedist pärast surma, kuidas sotsiaalmeedias leinata ja mis mõju see lahkunu lähedastele omab, praeguse internetipõlvkonna vananedes järjest olulisemaks.

Sotsiaalmeedia on muutnud seda, kuidas me elame. Sellest järeldades on see muutnud ka seda, kuidas me leiname. Facebookis leinamine on samaaegselt väga isiklik, intiimne ja täiesti avalik. Leinamist sotsiaalmeedias on vaja uurida ja mõista, kuna sealne keskkond mõjutab meie suhtumist surma ja käitumist sellega seoses. Veebikeskkonnas on hea võimalus igal inimesel leida endale kõige sobivam leinamise viis. Tunnete ja mõtete internetis väljendamine on üks võimalus mälestuse elavana hoidmiseks, lahkunuga suhte jätkamiseks ning sõprade ja pereliikmete toetuse saamiseks.

Sotsiaalmeedias leinamise uurimine on oluline, kuna tänapäeval pole surm enam pelgalt pere- või kogukonda ehk väiksemat sotsiaalset gruppi puudutav sündmus. Surmast on saanud uutmoodi virtuaalne sündmus. Selle kogemuse traumaatilise leevendamiseks on oluline uurida leinamispraktikad sotsiaalmeedias, et seeläbi leida uusi lahendusi, kuidas koos virtuaalselt leinata. Kõik leinavad erinevalt ja mõnele meeldib jagada oma tundeid rohkem kui teisele, mis võib omakorda põhjustada konflikte. Mäletan eredalt oma esimest kokkupuudet

sotsiaalmeedias leinamisega, eelkõige sellega seonduvaid negatiivseid tundeid, segadust ja oskamatusi kuidagi käituda. Seega pean oluliseks leinast rääkimist ja sotsiaalmeedias leinamispraktikate mõtestamist, et tulevikus aidata leinajatel selles keerulises olukorras paremini toime tulla.

Nii nagu igapäevane elu, on pidevas muutumises ka meie surmakultuur. Oleme jõudnud olukorda, kus vanad traditsioonid on segunemas uute kommetega. Mõnede muutustega kohaneme kiiremini, teistega vaevaliselt või üldse mitte. Minu eesmärk on mõtestada, millist rolli mängib Facebookis leinamine meie surmakultuuris ning milliseid aspekte see endaga kaasa toob. Töös keskendun peamiselt Lääne kultuuriruumi kombestikule ning leinamist Facebookis uurin ja mõtestan eelkõige just Eesti kontekstis, mistõttu on kõik valimisse kuuluvad kontod eestlaste omad ning analüüsiks valitud postitused ainult eestikeelsed.

Käesoleva magistritöö laiemaks eesmärgiks on mõista kaasaegseid leinamispraktikaid ja nende kohandumist leinaprotsessidega. Konkreetsemalt soovin teada saada, millist sisu postitatakse Facebooki pärast kellegi surma ning kuidas väljendub postitustes lahkunuga suhete jätkamine. Ühtlasi huvitab mind, kuidas leinavatele postitustele reageeritakse ja mida võib nende postituste põhjal järeldada leinamispraktikate kohta Facebookis.

Varasemalt on surmakultuuri ja sealhulgas leinamist puudutavaid teemasid Eestis uurinud mitmed teoloogid, arheoloogid, folkloristid, etnoloogid. Leinamispraktikaid sotsiaalmeedias konkreetsemalt on uurinud näiteks Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi üliõpilased Liina Külv (2010) ja Mariliis Lemberpuu (2012), kes analüüsisid Youtube'i keskkonnas olevad leinavideoid. 2018. aastal uuris sama eriala üliõpilane Hanna-Lotta Otsstavel oma bakalaureusetöös 20-25 aastaste Facebooki kasutajate visioone oma kontode „surmajärgsest elust“. Samal aastal uurisin mina (Maksimov, 2018) oma bakalaureusetöös sõbra kaotanud kasutajate kogemusi Facebookis leinamisega. Magistritöö on edasiarendus ja järg sellele.

Magistritöö jaguneb viieks osaks. Esimeses osas annan ülevaate teooriast, kus tutvustan surmakultuuri, leinamise olemust ja selle muutumist. Samuti annan ülevaate sotsiaalmeedias leinamisest ning selle ohtudest ja kasudest. Teises peatükis kirjeldan, kuidas kogusin tööks vajaliku valimi, selgitan ja põhjendan töö läbiviimiseks ja analüüsimiseks kasutatud meetodit. Lisaks tutvustan ka tundlike uurimistemade eetikat, võimalikke kaasnevaid ohte ja minu kui uurija refleksiooni uurimiskogemusest. Kolmandas peatükis toon välja tulemused, millele lisan

nii teksti- kui ka pildinäiteid analüüsitud postitustest. Neljandas osas järeldused ja diskussioon, kus pakun välja edasisi uurimissuundi. Magistritöö viimases osas teen oma uurimistöö protsessist ja tulemustest kokkuvõtte. Sellele järgnevad *summary*, kasutatud kirjanduse loetelu ning lisas koodipuu.

Täna südamest töö juhendajat Mari-Liis Madissoni, kes juhatas mind nii põneva uurimisvaldkonnani ning kellelt sain alati konstruktiivset tagasisidet, kasulikke nõuandeid töö täiustamiseks ja toetust keerulistel hetkedel. Suur aitäh mitmekülgse abi ja juhendamise eest.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

Käesolevas peatükis annan ülevaate peamiselt Eesti ja Lääne kultuuriruumi kombestiku põhjal surmakultuuri ja leinamist puudutavatest aspektidest. Esimeses peatükis räägin sellest, millist rolli mängib surma juures religioon, kuidas läbi aja on inimesi surmast teavitatud ning missugune roll on olnud fotodel leinamisprotsessis. Seejärel kirjeldan, mis on lein ning kuidas see on aja jooksul muutunud. Samuti annan ülevaate erinevatest leinateooriatest, mis aastate jooksul selles valdkonnas on levinud, kuid pikemalt keskendun suhete jätkamise teorialle. Viiendas peatükis annan ülevaate, kuidas toimub tänapäeval leinamine sotsiaalmeedias, millised ohud ja kasud sellel olla võivad ning mis funktsiooni kannab selles kõiges Facebook. Viimasena esitlen tulenevalt teoreetilistest ja empiirilistest lähtekohtadest töö uurimisküsimusi.

1.1. Surmakultuur

Surmakultuurina käsitlen inimeste uskumisi, arvamusi, suhtumist ja kombestikku, mis seostuvad surma ning suremisega. Eesti filoloog ja folklorist Marju Kõivupuu (2010: 129) defineerib surmakultuuri kui surma ning surnu kohtlemisega seotud uskumuste, tavade ja rituaalide kogumi, mis kannavad edasi väärtushinnanguid ja uskumusi põlvest põlve. Eelnimetatule lisaks kaasneb inimese surmaga tänapäeval veel ka hulk juriidilisi, meditsiinilisi ja psühholoogilisi aspekte (Ristolainen, 2002: 11), mistõttu liigitatakse kõik need valdkonnad ühtse surmakultuuri mõiste alla.

Kõivupuu (2015: 145) kohaselt paneb surm inimesi keha ja hinge väärtustama – sellest annavad tunnistust erinevad rituaalid enne ja pärast matusetseremooniat, matmispaiga ja -viisi valik ning surma ja surnutega seotud uskumused. Kuigi surmakultuuri ja matusekombestikku selle sees on peetud pigem konservatiivseks, on pikemas ning lühemas ajalis-kultuurilises perspektiivis võimalik märgata suuremaid ning väiksemaid muutusi suhtumises surelikkusesse ning surma (Kõivupuu, 2015: 145).

Kaasaegses ühiskonnas näib valitsevat suhtumine, mis julgustab leinajat võimalikult kiiresti igapäevaelu ja toimetuste juurde naasma ning heidutab pikki leinaperioode. Isegi matuste tähendus, mis on endiselt leinaprotsessi keskseks rituaaliks, on kahanenud ühiskondlike sündmuste, arengute ja kiriku igapäevase rolli vähenemise tõttu (Caroll & Landry, 2010: 343).

Kaasaegsetes ühiskondades ei soovi enam leinajad oma kurbust välja näidata. Seda iseloomustab näiteks siseruumis toimvatel matustel tumedate päikesepillide kandmine (Jalland, 2010). Seega on emotsioonide varjamine on muutunud tähtsamaks kui nende kuvamine kaasleinajatele.

Matustel käimine oli ja on kui osalusvaatlus, kus ilma seda endale teadvustamata õpitakse teiste eeskujul kuidas käituda, kuidas avaldada kaastunnet, millised kombes ja rituaalid kuuluvad matuste juurde ning kuidas need omakorda aitavad leevendada lähedaste kaotusvalu ja leina (Kõivupuu, 2015: 152). Kuid Kõivupuu (Jõerand, 2015) toob välja, et 21. sajandil ei taha inimesed matustel käia, vanemad ei võta sinna isegi enam lapsi kaasa. Kuid kui noortele ei anta seeläbi edasi kombestikku, kuidas surma ja leinaga ümber käia, ei oskagi nad enam surma korral käituda. See on viinud selleni, et noored ei soovi külastada haudu, mis nende arvates asuvad ametlikus täiskasvanute ruumis. Selle asemel luuakse mitteametlike pühamuid sinna, kus noored on harjunud asuma. Olgu selleks sotsiaalmeedia või konkreetne koht, kus noor hukkus (Walter, 2015: 21).

Viimase kümnekonna aasta jooksul on surnut puudutavate traditsioonidega toimunud märgatavad muutused veel mitmes aspektis. Näiteks traditsiooniliste matuste korral on leinajad küll füüsiliselt samas kohas, kuid see ei tähenda tingimata, et nad omavahel räägivad ja emotsioone jagavad (Walter, 2014: 14). Matuste ümber toimuvad sotsiaalsed riitused, näiteks peielauad, pakuvad küll võimalust suhtlemiseks, kuid sageli ei ulatu see kaugemale kui konkreetne ürituse hetk päevast. Kui vanasti tehti kõik vajalikud toimingud lahkunu korrastamiseks kodus lähedaste poolt, siis nüüd teevad seda matusebürood, sest leitakse, et tavalisel inimesel puudub selleks psühholoogiline valmisolek ehk julgus (Kõivupuu, 2015: 184). Kuigi surnutega on räägitud juba aegade algusest saati, siis enne 20. sajandit tehti seda märgatavalt avalikumalt kui tänapäeval, mil peljatakse, kui keegi teine on kuuldekaugusel (Walter, Hourizi, Moncur & Pitsillides, 2011: 288).

Eelnimetatud muutuste kujunemist on ühe aspektina mõjutanud tehnoloogia areng. Tänapäeval suheldakse surnutega avalikult läbi sotsiaalmeedia postituste, mis on sageli suunatud just lahkunule (Brubaker & Hayes, 2011: 126; DeGroot, 2012: 209). Traditsiooniliselt osalevad leinajad rituaalidel ja tseremooniatel, süütavad küünlaid ja koguvad mälestusesemeid, hangivad informatsiooni, kuulavad muusikat, kirjutavad, võtavad osa religioossetest või füüsilistest tegevustest. Need kombes on praegugi säilinud, kuid neile on lisandunud uued tavad – näiteks

lahkunust mälestusvideo tegemine (Külv, 2010; Lemberpuu, 2010) või tema Facebooki seinale postitamine (Bouc, Han & Pennington, 2016: 642). Sotsiaalmeedia postitustes kujutatakse surnuid sageli teadmises, et teised loevad ja vaatavad, seega on varasem eraviisiline surnutega rääkimise praktika muutunud sotsiaalselt vastuvõetavamaks (Walter, 2015: 18), lihtsalt nüüd tehakse seda virtuaalsel platvormil.

Tehnoloogia arenguga laieneb leinajate ring taas kaugemale kui ainult lähedased sõbrad ja perekond. Rohkem inimesi positsioneeritakse leinajatena, vähem inimesi lihtsalt toetajatena (Walter, 2015: 14). Nõnda nagu 19. sajandi põllumajanduslikes maakogukondades, on leinajad taas teineteisele lähedal. Tõsi, mitte küll enam füüsiliselt, vaid läbi virtuaalkeskondade. Muutused surmakultuuris võtavad aega, need ei toimu koheselt kui ühiskonnas toimub mõni muudatus. Kuid kuna sotsiaalmeedia ja selle töö kontekstis eelkõige Facebook, on olnud osa inimeste eludest juba 16 aastat, võib hakata märkama seoseid Facebooki kasutuspraktikate ja leinamise vahel ning tegema nende põhjal järeldusi. Järgnevates peatükkides toon veel välja mõningaid muutuseid surmakultuuris, mis üht- või teistmoodi on seotud sotsiaalmeedia kasutamiskäitumispraktikatega leinaprotsessis. Leian, et inimeste surmajärgne kohalolu sotsiaalmeedias on saamas üheks osaks surmakultuurist.

1.1.1. Surmast teavitamine

Üheks surmakultuuri osaks on alati olnud surmast teavitamine, kuid aja jooksul on muutunud viisid, kuidas seda tehakse ja milliseid kanaleid sellise info edastamiseks kasutatakse. Esimesed ilmalikud juhised, kuidas käituda kellegi surma korral, on kirja pandud 19./20. sajandi vahetuse kombeõpikutes (Kõivupuu, 2015: 151). Kõige vanem eestikeelne kombeõpetusõpik ehk seltskondlik käsiraamat ilmus 1894. aastal Peeter Grünfeldtilt, kus autor märgib, et välismaal ja peenes ringkonnas on kombeks surmast teatada ajalehe kaudu (Kõivupuu, 2015: 151). Eesti esimene mustas raamis leinakuulutus avaldati 1865. aastal nädalalehes ning selles andsid endise raehärra lapsed teada tema surmast (Kõivupuu, 2015: 151).

Eelmainitud õpikus soovitatakse lahkunu surmast teatada esmalt vaid kõige lähedastele inimestele, seejuures on oluline mainida, millal inimene suri ja millal toimuvad matused (Grünfeldt, 1915: 84, Kõivupuu, 2015: 151 kaudu). Ka hilisemates kombeõpetusõpikutes on toodud needsamad soovitusel, lisatud on vaid, et surmateate avaldab lahkunu lähim sugulane

(Revel, 1927: 103, Kõivupuu, 2015: 151 kaudu). Soome keelest tõlgitud raamatus „Peen mees“ on kirjutatud, et ajalehekuulutuse keel peab olema lihtne ning tagasihoidlik, et see vastaks leina tõsidusele ning piisab, kui teate alla on kirjutatud lesk, lapsed või vanemad (Kõivupuu, 2015: 151). Tänapäeval enam eneseabiõpikutest sellekohaseid nõuandeid ei leia. Kaasajastatud detailne info, kuidas käituda kellegi surma korral, alates selle fikseerimisest kuni leinaga toimetulekuni, on kolinud matusebüroode kodulehekülgedele. Samuti võib leida erinevaid nõuandeid ka kirikute ja haiglate veebisaitidelt.

Surmateadete ja kaastundeavalduste avaldamine lehtedes täidab osaliselt info edastamise funktsiooni, teisalt annab edasi kaastundeavalduse lahkunu lähedastele (Kõivupuu, 2015: 243). Eestis on leinakuulutusi avaldatud ligi poolteist sajandit ja eeskuju nende koostamiseks on saadud saksa traditsioonidest, nende praegune kuju ja traditsioon kujunes välja 1960ndatel, kui ajalehtedesse loodi eraldi leinakuulutuste rubriik (Kõivupuu, 2015: 151). Veel mõnikümmend aastat tagasi olid surmakuulutused üks väheseid võimalusi olla (nõukogude) meedia kaudu kursis igapäevaeluga ning just surmakuulutuste pärast telliti sageli kohalikku lehte (Kurvits, 2011: 59). Lisaks teatele surmast edastasid need ka informatsiooni inimeste suhetest, kuna enamik kuulutusi sisaldas kaastunnet, mille juures peeti väga kõnekaks seda, kes, kellele, kuidas ja millal kaasa tundis (Kurvits, 2011: 59).

Tänapäevalgi on ajalehes surmast teatamisel inimese valikud piiratud, sest avalikkust saab informeerida ja lahkunut leinata nii nagu meediaväljaanne ette näeb. Surmakuulutuse eest lehes tuleb maksta ning see sunnib inimest hoolega oma lauseid läbi mõtlema ning kärpima. Kuulutuse vormi määrab väljaande toimetuse, leinaja saab valida vaid etteantud suuruste vahel ja kas lisada foto, luuletus või illustratsioon (Kurvits, 2011: 49). Surma- või kaastundekuulutus on samasugune matusekombestiku hulka kuuluv atribuut nagu näiteks kirst ja pärjad (Ristolainen, 2004: 262, 249). Roosmarii Kurvits (2011: 49), kes on surmakuulutusi Eesti ajalehtedes uurinud läbi erinevate perioodide, tõdeb, et kokkuvõttes moodustavad need omaette süsteemi leina avalikus esitamises.

Kaasaegsed seadmed võimaldavad teavet surmast levitada väga kiiresti läbi tekstisõnumite, mobiiltelefonide ja sotsiaalmeedia. Professor Atle Dyregrovi sõnul (2014, Hovde, 2016: 2 kaudu) on just see surmakultuuri muutuste osas suurimaks murekohaks – info inimese surma kohta levib tänapäeval nõnda kiiresti, et pole isegi aega kutsuda preestrit, arsti või teavitada lähedasi isiklikult. Dyregrov toob välja, et üha sagedamini saavad inimesed traagilistest

surmadest teada just (sotsiaal)meedia kaudu. Minu bakalaureusetöö (Maksimov, 2018: 46-47) tulemused kinnitavad, et inimesed eelistaksid lähedase surmast kuulda telefoni teel või näost-näku suhtluses, kuid kindlasti mitte läbi sotsiaalmeedia.

21. sajandil on surmast teatamise, leinamise ja kaastunde eest tänu avaldamise kombed muutunud. Sageli kasutatakse info kõige kiiremaks ja mugavamaks edastamiseks just sotsiaalmeediakanaleid. Ajalehtede nekroloogidest populaarsemad ja läbimõeldumad on *online*-nekroloogid, lahkunud inimestele pühendatud blogid ja virtuaalsurnuaiad (Kivimaa, 2008, Kõivupuu, 2015: 154 kaudu). Ajalehtedesse panevad vastavaid teateid pigem vanema generatsiooni esindajad või organisatsioonid, kuhu lahkunu kuulus. Noored leinavad ja vahetavad informatsiooni varalahkunud eakaaslaste kohta pigem sotsiaalmeediaplattformidel, näiteks Youtube'is, Facebookis, Instagramis, Twitteris (Lemberpuu, 2012; Gibbs, Meese, Arnold, Nansen, & Carter, 2014; Maksimov, 2018; jpt).

1.1.2. Fotod lahkunust

Seos surnute ja nende kujutamise vahel fotodel on sama vana kui fotograafia ise. Pärast dagerrotüübi leiutamist 19. sajandil ei olnud sugugi ebaharilik kui hiljuti surnud asetati eluruumides pildistamiseks n-ö elusatesse positsioonidesse, mälestamaks inimese viimaseid hetki elusana (Hallam & Hockey, 2001: 145–146). Pildid lahkunust asetati majapidamises kõige nähtavamale kohale, kuid see komme muutus 20. sajandi keskel, kui levis traditsioon peita nii surnu keha kui ka tema kujutis (Hallam & Hockey, 2001: 145–146).

Kurvitsa (2011: 53) sõnul töid just surmad esmakordselt piltide kasutamise ajalehe uudistesse. Matuseid kajastati kahe fototüübiga, mida ka tänapäeva lehtedes kasutatakse – matused kui sotsiaalne rituaal, mis toob esile kadunukese prominentsuse ning leinav rahvamass, mis näitab, kui paljud inimesed teda austavad ja mäletama jäävad (Kurvits, 2011: 54). Fotod on läbi aegade aidanud lehtedes ruumi täita, enam ei ole see lihtsalt teksti lisand, vaid keskne element. Kurvits (2011: 60) toob välja, et erinevalt varasemast on surmaga seonduvate fotode sisu praegu palju vabam ja mitmekülgsem, sest näiteks 19. sajandi lõpus kasutati ainult paraadportreesid või passipilte, 20. sajandi esimesel poolel lisandusid matusestseenid. Nüüd püütakse fotodes peegeldada kõike, mis seostub konkreetse inimese elu ja surmaga – lapsepõlve, noorust, hetki erinevatel ametkohtadel, leinajaid.

Sotsiaalmeedia ja visuaalkultuuri uurija Katrin Tiidenbergi (2017: 86) sõnul oli fotograafia arengus üheks oluliseks momendiks kaamera varustatud mobiiltelefonide turuletulek 2000. aastate alguses, mis omakorda andis tõuke telefonikaameraga filmitud ja pildistatud kaadritele sotsiaal- ja meediamailmas. Fotode levikut on oluliselt mõjutanud suhtlusportaalide ja nutirakenduste levik, mis Tiidenbergi (2017: 86) kohaselt on kas otseselt suunatud fotode lihtsale üleslaadimisele ja jagamisele või võimaldavad seda teha. Tänapäevased pildijagamise võimalused sotsiaalmeedias on taas muutnud surma puudutava fotograafia praktikak. Enam ei mälesta me piltidega ainult lahkunut, vaid kujutame ka iseend antud hetkes (Gibbs, Meese, Arnold, Nansen & Carter, 2015: 264). Selle näiteks on nii individuaalsed kui ka grupipildid, mida tehakse matustel.

Tähelepanuväärne muutus on toimunud aja jooksul noorte suhtumises matusefotodesse. Külaühiskonnas ja vanemal generatsioonil on üldjuhul siiani kombeks kogu matusetalitus jäädvustada, kuid tänapäeva noortes tekitavad matusetel tehtud ülesvõtted depressiivseid tundeid, lahkunut soovitakse näha oma mälestuses elavana (Kõivupuu, 2015: 155). Fotosid tehakse selleks, et inimesi ja sündmusi meelde jätta, seega on fotograafilises materjalis alati tahtlik mälestus (Walter, 2015: 193). Peaaegu kõik mälestuspaigad sisaldavad pilti surnust, nende abil leevendatakse hirmu, et lahkunu välimus ja temaga seotud mälestused võivad ununeda (Blood & Cacciatore, 2014).

Facebook, Instagram ja teised keskkonnad, kus on võimalik jagada pilte, mõjutavad jätkuvalt fotograafia ja surnuga seotud visuaalse kujutamise traditsioone. Sotsiaalmeedia võrgustatud avalikkus on palju laiem ja kergemini ligipääsetav publik kui see oli 19. või 20. sajandil (Gibbs jt, 2015: 264). Surnutest avalikult piltide jagamine viitab, et taas on prioriteediks leinarituaale kujutada avalikult või pool-avalikult (nt kui postitakse kontole, millele on ligipääs ainult kindlatel isikutel) nagu üle-eelmisel sajandil, kui lein oli avalik ja ühiskondlik asi. Seega taas on traditsiooniks näidata seda osa, mis eelmisel sajandil oli suures osas isiklik ja nähtamatu (Gibbs jt, 2015: 265). Fotod võimaldavad surnutel eksisteerida lõputult ning tuletavad kõigile meelde aja möödumist ja inimeste surelikku olemust (Walter, 2015: 294).

Olenemata fotode olulisusest ja nende positiivsest mõjust leinaprotsessis, pole laialdasemalt uuritud nende postitamist leinaprotsessis Facebooki, mis pakub piltide jagamisega lihtsat viisi, kuidas säilitada virtuaalne side lähedaste ja surnu vahel. Fotod võimaldavad lähedastel jagada lugusid, mis omakorda aitavad neil toime tulla leina ja olukorra reaalsusega (Keskinen,

Kaunonen & Aho, 2019: 621). Lahkunust fotode postitamine Facebooki on kindlasti valdkond, mida tasuks veel täpsemalt leina kontekstis uurida, et paremini mõista selle potentsiaalselt terapeutilist mõju.

1.1.3. Religiooni roll surmakultuuris

Üheks surmakultuuri suurimaks mõjutajaks on alati olnud religioon, mis on käinud surmaga käsikäes aegade algusest peale. Kuigi uskumuste, kommete ja tavade lähtekohad on maailma eri rahvastel üsna sarnast algupära, sõltuvad suhtumine surma ja sellega kaasnevad traditsioonid suuresti nii kultuurikontekstist kui ka religioonist (Kõivupuu, 2015: 145). Näiteks budistid usuvad taassünni, kristlased seda, et surmale järgneb paradiis või põrgu, Juudi traditsioon keelab keha põletamise, kuid hinduismi puhul on see tavapärane. Kui enamike traditsioonide kohaselt on surm ja matused kurvad sündmused, siis näiteks Bali saarel usutakse, et mida rõõmsamad on peielised, seda lihtsam on kadunukesel teise ilma minna (Matmiskombed maailma eri paigust, 2015). Seega tähistatakse seal matuseid hoopiski suurte ja rõõmsameelsete pidudega.

Religioonist mõjutatult on läbi aegade usutud hinge eksistentsi mingil muul kujul. Kalmete, kalmistute ja hukkamispaikade seotus kividega on tuntud senini kogu maailmas (nt megaliidid, püramiidid, mälestuskivid) (Kõivupuu, 2015: 148). Samamoodi on peetud eri usundites hinge sümboliks ja uueks eluasemeks puid, allikaid ja teisi loodusobjekte. Osa surmakultuurist on ka see, kuidas surnule viidatakse ning kuidas teda kujutatakse. Traditsiooniliste vaimulike kommete kohaselt viidatakse surnutele, kes on „seal üleval, taevas“. Siinkohal on tähelepanuväärne, et isegi ilmalikes riikides, kus hoitakse usulisi veendumusi privaatsetena, viitab märkimisväärne osa veebipõhistest memoriaalpostitustest surnule taevas (Jakoby & Reiser, 2013).

Surnut kujutatakse kui inglit, mitte kui hinge. Usk inglitesse pärineb kristlusest. Erinevalt hingedest, kes traditsioonilise uskumuse kohaselt asuvad Maa peal, on inglitel võimalik lennata Maa ja taeva vahet, hoolitseda elavate eest ja suunata neid (Gustavsson, 2010). Seepärast on ka mõistetav, miks tekib inimestes kujutelm, et nähtamatusse küberruumi saadetud sõnumid jõuavad surnuteni (Walter jt, 2011: 293). Religiooniantropoloogia doktor Marko Uibu (2014: 182), kes uuris Inglipesa internetifoorumi põhjal inglükujutelmade rolli, tõi oma töös välja, et

alates 2000. aastate teistest poolest on Eestis täheldatav inglite suurem esindatus meediaruumis: neist räägivad mitmed avaliku elu tegelased, ilmunud on mitmeid ingliteemalisi raamatuid, neid võib näha nii reklaamides kui ka vaimse arengu ja tervendamispätkates. Uibu (2014) sõnul on inglid kristluse, uusvaimsuse ja popkultuuri ühendamisel osutunud üheks edukamaks sümboliks.

Vaatamata sellele, et eestlasi teatakse kui üht usuleigemat rahvust, kinnitavad mitmed Saar Polli küsitlused, et läbinisti ateistid eestlased siiski ei ole. Näiteks 2015. aasta uuringus oli täiesti nõus ja pigem nõus kokku 66% vastajatest, et „on olemas mingi kõrgem vägi, elujõud või energia“ ja 54% vastajatest, et „on olemas inglid, kes aitavad ja kaitsevad meid“ (Usu-uuringu esitlus, 2015). Seega on eestlastele omane pärimuslik rahvausund, mille üheks väljendusviisiks on näiteks ingli-taoliste olendite kujutamine surma kontekstis.

Uute tähenduste, vaimsete õpetuste ja alternatiivide otsimine või uskumine võib olla ajendatud teatavatest kriisidest elus, näiteks töökoha kaotusest või lähedase surmast (Uibu, 2016: 33). Doktoritöös toob Uibu (2016) välja, et vajadus keerulisel perioodil leida lahendus konkreetsele probleemile motiveerib tõlgendama olukordi ja esemeid tähenduslike märkidena. Seetõttu on leina ajal tavapärase, et ka väherreligioosete inimeste jaoks muutuvad vaimsed õpetused olulisemaks, näiteks kasutatakse rohkem religioosseid ja vaimseid sümboleid.

1.2. Lein

Lein on inimese loomulik tunnete protsess, mis leiab aset, kui mõni lähedane sureb. See on eksisteerinud sama kaua kui inimesed kaotanud oma lähedasi, kuid aja jooksul on toimunud muutused selles, kuidas me leina väljendame. Lein on osa igapäevase sisemaailmast, kuid leinamine selle väline näitamine.

Tänapäeva Lääne ühiskonnas räägime sünnist kui rõõmusündmusest, kuid surmast kõnelemist pigem välditakse. Leina vaikival hukkamõistul on Euroopa kultuuriruumis oma ajalooline taust. Arvatavalt võõrustas inimesi leinast miljonite üheaegne anonüümne ja õigustamatu surm Esimeses ja Teises maailmasõjas (Aries, 1992, Moor, 2003: 144 kaudu). Folklorist Eda Kalmre arvates sai surma kajastamine Eestis meedias erilise hoo sisse seoses katastroofifolkloori laiema

avalikkuse ette jõudmisega pärast parvlaev Estonia tänaseni kõneainet pakkuvat uppumist 1994. aastal (Kalmre, 2007, Kõivupuu, 2015: 163 kaudu).

Leinaga toimetulekut mõjutavad ühiskonna normid, väärtused, kultuur, poliitika ja kogukond (A. ja K. Dyregrov, 2017: 40). Kuid aeg-ajalt võib märgata, et leinavat inimest koheldakse teisti, parimal juhul teda küll ei väldita, kuid koheldakse ettevaatlikult ja kaalutlevalt, halvimal juhul isegi tabuga (Kast, 1998: 13). See lisab leinaja kaotusvalule üksindustunde, et enam ei kuuluta teiste juurde ning võib põhjustada depressiooni. Kuid leinata tohib ja leinama peab, selle kaudu jätame jumalaga ning paneme punkti kooselule (Kast, 1998: 7). Kuna säärase kaotuste eest ei ole keegi kaitstud, siis ei tohiks leinamist vaadelda kui nõrkust, vaid see hingeelamus tuleb terviseks (Kast, 1998: 13).

Raskusi tekitab see, et usume end täpselt teadvat, millal tohib leinata ja millal mitte, või kui kaua on seda sobiv teha (Kast, 1998: 72). Praeguses ühiskonnas peetakse sageli tugevuse märgiks, kui leinast saadakse kiiresti üle (Kast, 1998: 66). Suhtlemine leinajatega on tänapäeva inimestele üsna keerukas. Tavapärane on, et inimesed tunnevad end matustel, kus kaastunnet avaldatakse, piinlikust, sunnitust, ebamugavust ja segadust, sest ei osata midagi öelda ega kuidagi olla (Elias, 1982: 40, Kõivupuu, 2015: 157 kaudu).

Olenemata sellest, et surm leinajaid veel pikka aega saadab, ei tähenda see, et pärast kaotust ei saaks oma tavapärase elu juurde naasta. Lein tuleb lihtsalt osata siduda oma igapäevase eluga. Oluline on mõista, et saame ise oma leinaprotsessi mõjutada, leides enda jaoks sobiva toimetulekuvii. Üha enam inimesi kasutab tänapäeval selleks näiteks sotsiaalmeediat.

1.3. Leina(mise) muutumine ajas

Enne 20. sajandit elas enamik inimesi väikestes põllumajanduslikes maakogukondades, kus oli kuni kakssada inimest. Inimesed elasid vaesuses ning sageli väga kitsastest oludes. Pered olid suured, sest lapsi ja noori suri palju. Seega oli väikestes kogukondades lein paratamatult jagatud kogemus – koguduse kell andis kogu külale märku surmast ning reeglina tunti lahkunut isiklikult (Aries, 1981, Walter, 2015: 11 kaudu). 19. sajandil oli kehtestatud ka seaduslik leinaaeg – naistele kuus kuud, meestele kuus nädalat (Reiman-Neggo, 2013: 71, Kõivupuu,

2015: 162 kaudu), mis tekitas talupoegades pahameelt, sest igapäevatöö tahtis tegemist ja iga abiline oli ülioluline.

Linnastumise ja industrialiseerimisega kasvav pikaajaline liikuvus, töö ja kodu lahusus lõi 20. sajandi alguses leinale uue sotsiaalse konteksti (Walter, 2007: 123). Kõige sagedasemaks surijaks ei olnud enam lapsed ja noored, vaid vanurid, kellest jäid maha eakad abikaasad ja täiskasvanud lapsed, kes võisid elada teistes linnades või isegi teistel mandritel (Walter, 2015: 11). Surm kauges inimestest ka seetõttu, et vanurid ei surnud enam oma kodus, vaid haiglas või hooldekodudes (Mellor & Shilling, 1993: 418). Kuna põhilised leinajad ei olnud enam füüsiliselt pidevalt koos, sai 20. sajandi alguses leinast privaatne kogemus (Walter, 2015: 12). Aastate möödudes muutus lein üha varjatumaks ning vanemad andsid lastele signaali, et lein on keeruline ja sellest ei räägita ning noored võtsid selle teadmise endaga järgmisesse põlvkonda (Walter, 2015: 12).

20. sajandi teisel poolel, kui leinajad hakkasid tundma end üha üksikumana, otsiti uut tüüpi abi – pöörduiti nõustaja või terapeudi poole, kellele sai oma tundeid väljendada ning hakati kohutuma teiste leinajatega gruppides (Walter, 2015: 12). Näiteks kogunesid eraldi lapse kaotanud vanemad, suitsiidi tegija lähedased, rasketesse haigustesse surnud inimeste lähedased. 1990ndatel hakkasid need toetusgrupid kolima interneti. Selle eeliseks oli, et vajadusel sai teiste grupi liikmetega võtta ühendust endale sobival ajal ja kohas. 20. sajandi lõpuks olid internet, massimeedia ja kultuur arenenud niivõrd, et tekkisid uued võimalused avaliku leinamise jaoks. Praegugi, kui surevad kuulsused, kõrge staatusega või isegi tavapärased inimesed, kes hukuvad traagilistes sündmustes, on suuremahuline avalik lein peaaegu garanteeritud (Walter, 2015: 13). Sellega kaasnevad spontaansed pühamud, hulgaliselt lilli ja küünlaid, mis on asetatud surmapaiga lähedusse ning arvukalt mälestavaid veebilehekülgi ja uudiseid.

Kui surm saabub pärast pikaajalist haigust, võidakse seda tajuda kergendusena, sest surnu ei pea enam kannatama ning leinaja on saanud lahkunuga korralikult hüvasti jätta (A. Dyregrov ja K. Dyregrov, 2017: 12). Kui aga tänapäeval katkeb ootamatult noore inimese elu, kogeb kogukond surma ebaõiglasena, traagilisena ning sellega on raske leppida (Kõivupuu, 2015: 160). Kõivupuu sõnul (2015: 160) ei olda valmis noore inimese surma aktsepteerimiseks, lähedastel puudub surmaks ja leinamiseks valmistumise aeg, mis on kasutada „loomuliku surma“ puhul. Seepärast on tavapärane kui tänapäeval kurvastatakse rohkem noorte inimeste

surma korral ja leinatakse neid sügavamalt. Talupojaühiskonnas oli aga vastupidi. Seal leinati vähemalt väliselt rohkem vanu ja väarikaid, lapsi maeti tagasihoidlikult, peieteta (Kõivupuu, 2015: 162).

Suitsiidile järgnev leinaprotsess on sageli keerulisem kui muud tüüpi surmade puhul (Jordan & McIntosh, 2011: 350). Enesetapjate leinajad on sageli segaduses, vihased ning tunnevad juhtunu osas endal süüd. Nad võivad kogeda leinamise ajal vähem sotsiaalset tuge, kuna teised inimesed ei tea, mida öelda või kuidas sellisele surmale reageerida (Jordan & McIntosh, 2011: 350). See omakorda mõjutab leinajate heaolu, toimetulekut ning perekonna üldist dünaamikat ja suhteid (Jordan, 2001: 91).

Kokkuvõttes on lein ning selle privaatsus läbi aja pidevalt muutunud. Tänapäevaste leinauringute põhjal teame, et traditsioonistele külaühiskondadele omane jagatud lein ei pruugi alati hästi mõjuda, sest kõik me kurvastame erineval ja mõnikord vastastikku arusaamatul viisil – mõnele meeldib sel perioodil keskenduda toimingutele, teisele tunnetele (Stroebe & Schut, 1999: 219). See võib põhjustada konflikte inimeste vahel ning mõjutada leinaja psüühikat. Linnastumise ajajärk näitas, et mida rohkem sotsiaalselt killustatud on leinajad, seda privaatemaks lein muutub. Sõbrad ja tuttavad võivad leinajat küll toetada, kuid nad ei jaga tema leina, sest nad ei tundnud lahkunut isiklikult. Ka 21. sajandi avalik lein pole täiuslik, kutsudes esile meeolehärra ja kriitikat, sest leidub inimesi, kelle arvates peaks lein olema privaatne ja esinema ainult neil, kes lahkunuga isiklikult seotud olid (Walter, 2015: 13).

Sotsiaalmeedias leinamist iseloomustab sisuloome võimaluste lihtsus, ulatuslikkus ja leviku kiirus, mida arenenud tehnoloogia meile pakub. Kuid uute võimaluste teke ei tähenda, et vana kombestik oleks kadunud. Kui veel mõnikümmend aastat tagasi elasid surnud ainult elavate mälestustes, lugudes ja lauludes, siis tehnikaajastu on loonud lahkunud lähedase mälestamiseks uued lisavõimalused – nad elavad lisaks meie mälestustele edasi ka fotode, heli- ning videosalvestuste vahendusel. Mis tahes ajal ja suvalises kohas loodud ning esitatud sisu toob surma ja leina, mida pikalt hoitud teiste eest peidus, taas välja, sidudes selle igapäevaeluga (Walter, Hourizi, Moncur, & Pitsillides, 2011-2012: 18). Mälestusmärgid ei ole enam lihtsalt füüsilised hauad, mida aeg-ajalt külastatakse, vaid digitaalsed meeldetuletused, mida saab igal ajal mobiiltelefonist avada.

1.4. Leinateooriad

Leina uurimisel on ligi saja-aastane ajalugu, mille alguseks võib lugeda Sigmund Freudi (1917) tööd leinast ja melanhooliast (A. ja K. Dyregrov, 2017: 27). Lisaks akadeemilistele uurimustele on praktikute seas laialt levinud kriisi- ja leinareaktsioonide faasid, mida esimest korda kirjeldas Elisabeth Kübler-Ross (1969). Kuid 1987. aastal esitasid psühholoogid Wortman ja Silver kahtlused nende faaside tõenduspõhisuse kohta (A. ja K. Dyregrov, 2017: 27) ning viimastel aastakümnetel on tehtud hulgaliselt teadustöid (nt Charkow, 1998; Bonanno, 2009; Pennington, 2013), mis tõestavad, et esialgselt Kübler-Rossi poolt väljatöötatud faasid ei anna leinaprotsessist täielikku pilti.

Näiteks USA psühholoog George Bonanno on oma teadustöodes tõestanud, et lein kulgeb eri teid pidi ja jaganud leinajad omakorda nelja põhirühma (A. ja K. Dyregrov, 2017: 28-29). Valdaval osal inimestest vaibub lein aegamisi pärast suhteliselt tugevat koheselt järgnevat reaktsiooni; osad reageerivad alguses tugevalt, kuid aegamisi kujuneb neil välja pikem leinaperiood või muud komplitseeritud reaktsioonid; väiksemal osal leinajatest ei ole üldse alguses ega lõpus tugevaid reaktsioone ning lastel ja noortel esineb alguses vähe emotsioone, kuid aja jooksul kujunevad välja tugevamad reaktsioonid (A. ja K. Dyregrov, 2017: 28-29).

Psühholoogid Atle ja Kyrre Dyregrov viitavad oma raamatus (2017: 47), et üks tähtsamaid aspekte leinamise juures on avatus. Nad toovad seda esile kui ühte olulisemat toimetulekustrateegiat, sest valdav osa leinajatest on kogunud, et avatud olek avaldab positiivset mõju nii lühemas kui ka kaugemas perspektiivis, aidates leevendada kaotusvalu, naasta kiiremini tagasi oma igapäevaelu toimetuste juurde ja leppida surmaga. Autorid soovivad ausalt rääkida kaotusvalust ja tunnetest, samuti ei tohiks surma asjaolusid varjata enesetapu korral. Kuid avatus ei tähenda tingimata, et kõigest peaks sotsiaalmeedias avalikult rääkima, vaid pigem tasub läbi selle anda lähedastele märku, et ollakse valmis suhtlema, tuge vajama ja saama. Lisaks tõestavad kaasaegsed teadustööd, et kõikidel ei ole vajadust leina väljendada või soovi sellest rääkida, iseäranis meeste hulgas on palju neid, kes enda sõnul ei soovi ega vaja oma tundeid sõnades väljendada (A. ja K. Dyregrov, 2017: 28). Samuti ei ole enam tänapäevaste leinuurijate seas levinud veendumus, et pärast eri faaside läbimist ollakse leinamisega ühel pool. Teatud surmajuhtumite korral, nagu näiteks lapse ootamatu surm, arvatakse, et sellest ei olegi võimalik lõplikult üle saada (A. ja K. Dyregrov, 2017: 28).

Nii nagu kõik muu siin maailmaski, on ka leinateooriad pidevas muutumises ja arenemises. Kuigi leina kogemist on erinevate teadlaste poolt püütud kirjeldada etappide ja mudelitena ning mõned nendest teooriatest on jäänud pikemalt püsima kui teised, siis on tähtis meeles pidada, et igaühe lein on ainulaadne. Kokkuvõttes on kogu leinaprotsess niivõrd individuaalne, et lähenemine, mis sobib ühele, ei pruugi sobida teisele inimesele ja see teeb selle uurimisvaldkonna eriti keeruliseks.

1.4.1. Suhete jätkamine

Aastakümneid pidasid mitmed teoreetikud kaotusega leppimist ja lahkunust n-ö lahti laskmist ainsaks viisiks, kuidas leinaprotsessi lõpetada. Praeguseks on see arusaam muutunud. 1996. aastal tutvustasid teadlased Dennis Klass, Phyllis R. Silverman ja Steven L. Nickman suhete jätkamise teooriat, mis seab kahtluse alla senini üldlevinud arusaama lõplikust leinaprotsessist.

Kui varasemalt unustati või jäeti leinauuringutes tähelepanuta surnud isikuga suhete jätkamise tähtsus, siis Klass ja teised (1996) leidsid oma uurimustöös, et leinajatel esines tugev vajadus säilitada kontakt lahkunuga. Nad avastasid, et lapsed, kes on kaotanud oma vanema, arendasid ja jätkasid mälestusi, tegid ja tundsid asju, eesmärgiga säilitada kontakt ja jätkata suhet kaotatud lapsevanemaga. Sarnaseid käitumismustreid leiti ka jälgides täiskasvanuid, kes on kaotanud lapse. Näiteks kirjutasid ja rääkisid vanemad oma surnud lapsega, et sel viisil säilitada tema koht enda elus (Klass jt, 1996). Uurijad täheldasid ka seda, et leinavad vanemad pidasid kasulikuks oma lugude jagamist teisega, sest pärast rääkimist ja tagasiside saamist, tundsid paljud neist end paremini.

Klass jt (1996: 19) leidsid, et ühteaegu on võimalik säilitada suhe surnud isikuga kui ka liikuda edasi oma eluga. Kuna leinamisprotsess on ühteaegu nii tunnetuslik, emotsionaalne kui ka sotsiaalne, siis on oluline, et protsessi oleks lisaks leinajale kaasatud ka lahkunu (Klass jt, 1996). Soov lahkunuga suhet jätkata võib väljenduda näiteks hauaplatsi külastamises, surnuga rääkimises, aasta- ja mälestuspäevade tähistamises, lahkunule mõtlemises või tema asjade alles hoidmises, aga käesoleva töö kontekstis ka lahkunule sotsiaalmeedias kirjutamises või tema seinale postitamises.

Suhete jätkamist lahkunuga mõjutab see, milline oli see enne surma, sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid, aeg, vanus, majanduslik staatus ja leina tüüp (Moyer, 2018: 3). Suhe lahkunuga võib

olla pikaajaline, kuid selle kestvus on peamiselt mõjutatud leinaja usust sellesse (Klass jt, 1996: 19). Klass (2006) märgib, et suhete jätkamisel on oluline roll füüsilisel lähedusel. Näiteks hukkunu säilmed kannavad endas surnu füüsilise kohaloleku tähendust, olgu see siis surnuaias, urnis või kohas, kuhu on tuhk laiali laotatud. Virtuaalsed surnuaiad pakuvad läheduse tunnet ja omavad teatud tüüpi eeliseid – paindlikku küllastusaega, juurdepääsu mistahes asukohast, piiramatut küllastuste arv ja püsivust, mida varem pole nähtud (Bouc, Han, & Pennington, 2016: 636).

Klass jt (1996) täheldasid ka seda, et suhe surnuga ei ole staatiline, vaid muutub ja kasvab samamoodi nagu arenevad suhted elavatega. Näiteks laps, kes kaotas oma vanema 10-aastaselt, tajub oma suhet lahkunuga 20- või 30-aastasena hoopis teistsugusena, eakohasemana. Liiga tugev või liiga nõrk side pärast surma võib anda leinajale tagasilöögi. Näiteks liiga tugevad sidemed suurendavad tõenäosust, et leinaja keeldub surma tunnistamast (A. Dyregrov ja K. Dyregrov, 2017: 29). Kuna pole olemas ühte ja õiget viisi kurvastamiseks, siis ei pruugi suhte jätkamine sobida kõigile. Kindlasti on inimesi, kes end selle teooriaga samastada suudavad, kui ka neid, kelle jaoks see ei sobi (Moyer, 2018: 3). Kokkuvõttes on selle teooria kontekstis oluline mõista, et surnuga rääkimine ka aastaid pärast tema lahkumist ei ole patoloogiline ega tähenda, et inimene elaks minevikus, vaid on normaalne suhete jätkamine, millel on positiivne mõju leinaja tervenemisele ja surmaga toimetulekule (Stroebe & Schut, 2005: 477).

Avalik leinamine sotsiaalmeediavõrgustikes on aastatega muutunud üha vastuvõetavamaks ja populaarsemaks, seda kinnitab ka Facebookis üha kasvav surnud inimeste kontode arv ja nendele aktiivne postitamine. Kuigi Klass ja Goss (1999: 561) väitsid, et suhete jätkamine on rohkem privaatne kui avalik tegevus, siis hilisemad uurimused (Irwin, 2015: 141) näitavad, et inividid kasutavad suhete jätkamiseks aktiivselt uusi avalikke kohti veebis, näiteks Facebooki. Kuna lahkunu konto säilitamine ja selle kaudu surnuga suhtlemine on üks näide kaasaegsest suhete jätkamise viisist, uurin käesolevas töös, kuidas väljendub Facebooki tehtud postitustes lahkunuga suhte jätkamine.

1.5. Leinamine sotsiaalmeedias

Kui internet 1990ndatel laialdasemalt levima hakkas, sai esimeste küberkalmistute tekkimisega alguse internetis leinamine (Georges, 2013: 85). Traditsioonilistest surnuaedadest

inspireerituna said nüüd leinajad surnu mälestamiseks luua eraldi graafiliselt kujundatud kalmistukoha internetis. Mõned neist küberkalmistutest olid spetsialiseerunud, näiteks AIDS-i tõttu surnud inimestele, lemmikloomadele, kuulsustele, sõjaohvritele (De Vries & Rutherford, 2004: 10).

Küberkalmistud eksisteerivad endiselt internetiavarustes, kuid aktiivset tegevust neil ei toimu. Leinamine on kolinud üle sotsiaalmeediaplatformidele. Magistritöö kontekstis on küll fookusesse võetud Facebook, kuid leinamist ja mälestamist võib märgata ka Instagramis, Youtube'is, Twitteris, MySpace'is, Snapchatis ja paljudes teistes võrgustikes. Facebookis, mis on muutunud meie igapäevaelu lahutamatuks osaks, sai lahkunute mälestamine alguse 2007. aastal. Pärast tol aastal toimunud koolitulistamist USA-s, Virginia kõrgkoolis, kirjutasid sealsed tudengid Facebookile ja palusid veebiadministraatoritel hoida hiljuti surnud kaastudengite profiilid alles, et õpilased saaksid sõpru mälestada ja leinata (Kubler, 2012: 33). Kuna varasemalt kustutas võrgustik surnud inimeste profiilid ära, võib öelda, et sellest tragöödiast sai alguse Facebookis lahkunute mälestamine sellisel kujul nagu praegu meie seda näeme ja teame.

Mitmed varasemad uurimused on leidnud ja kinnitanud, et sotsiaalmeedia mõjutab seda, kuidas me tajume lähedaste kaotust ning et sotsiaalmeedia rolliks leinamisprotsessis on pakkuda kohta toetuse ja lohutuse saamiseks, emotsioonide väljendamiseks ning teiste leinajate ja lähedastega suhtlemiseks (Williams & Merten, 2008; Smartwood, McCarthy, Kuhne jt, 2011; Craig & Wright, 2012). Kuigi leinaprotsessid tuginevad pikaajalistel traditsioonidel, on veebikeskkondades mälestamise puhul mitu uut aspekti. Erinevalt füüsilisel kujul prinditud fotodest, mida jagatakse vaid väheste leinajatega, saab digitaalset materjali jagada piiramatult arvu inimeste vahel, neile pääseb juurde peaaegu igal pool ja igal ajal (Bell, Bailey & Kennedy, 2015: 377). Lisaks on suhtlus internetis lihtsam kui näost-näkku – inimesed avaldavad tõenäolisemalt ja kiiremini isiklikku teavet, usalduslik suhe luuakse võõrastega kiiremini kui päris elus (Suler, 2004: 324).

Sotsiaalmeedias on leinajatel tekkinud tunne, et kübermaailmas kirjutatud sõnumid jõuavad surnuteni. Stockholmi ülikooli professor Gustavsson (2011: 149) toob oma uurimuses näitena Skandinaaviast pärit ema, kes rääkis, et saadab oma pojale taevasse emaile, kuhu kirjutab, et kui pojalt midagi vaja peaks minema, siis ema on iga päev arvuti taga olemas. Seda tunnet, et veebi kaudu saadetud kirjad surnuteni jõuavad, on selgitatud sellega, et erinevalt näost-näkku või telefonisuhtlusest, ei oodata sotsiaalvõrgustikes tingimata vastust (Ryan, 2008; Walter jt,

2011: 292). Teiseks selgituseks on see, et sotsiaalmeediakonto loob leinaja jaoks kujuteldava keha, kellele kirjutada ja kellega rääkida (Kubler, 2012: 41), seega ei erine sotsiaalmeedias surnuga vestlemine oluliselt elavaga suhtlemisest ning tekib kujutelm, et need sõnumid tõepoolest jõuavad lahkununi.

Varasemad uurimused (Carroll & Landry, 2010; Brubaker & Hayes, 2011; Irwin, 2015) on välja toonud, et enamasti on lahkunu seinale tehtud postituste sisu suunatud surnule ning neid tajutakse privaatsetena, olenemata sellest, et tegelikult on sotsiaalmeedias suurem publik kui esmapilgul ette oskame kujutada (Walter, 2011: 293). Veebikeskkondades inimesed füüsiliselt ei näe teineteist ning kunagi ei või teada, kes on konkreetse kasutajanime või e-maili aadressi taga. Teatud anonüümsus ja distants annab leinajatele julguse teha asju, mida nad ehk muidu ei teeks, sest näiteks kulmu kortsutamine, pea raputamine, ohkamine ja paljud teised väiksed mitteverbaalsed taunimise või ükskõiksuse märgid võivad pärssida seda, mida inimesed oleks valmis väljendama (Suler, 2004: 322). Seetõttu ei tunta näiteks sotsiaalmeedias leina, kaastunnet või muid emotsioone väljendades piinlikkust ega häbi, mis on üsna sagedasti esinevad tunded näiteks matustel leinajatega näost-näku suheldes (Suler, 2004: 322). Veebis suheldes ei pea inimene muretsema, kuidas ta sõnumi kirjutamise ajal välja näeb, kõlab või milline on kaasvestleja reaktsioon.

Kuigi ka Norras pole Facebooki mõju leinaprotsessis süstemaatiliselt uuritud, ütlevad Atle ja Kyrre Dyregrovi kogemused (2017: 180-181), et paljudel on sellest pigem positiivseid kogemusi jagada. Nad toovad näitena vanemad, kes kaotasid oma lapsed Utoya 2011. aasta terrorirünnakus, kuid soovisid jagada mõttekaaslastega oma leina Facebooki kinnistes gruppides. Professor Dyregrov (2014, Hovde, 2016: 2 kaudu) toob ühe olulise aspektina välja, et internetis tuleb osata eristada leinast kaastunnet. Pärast surmaga lõppenud õnnetust võivad paljud inimesed tunda ja väljendada kurbust, isegi kui sündmus või lahkunu neid isiklikult ei puuduta, kuid professor soovib eristada kaastunnet leinast selle järgi, et esimene neist mõjutab või muudab inimese igapäevaelu väga vähe, kuid leinal on igapäevaelule see-eest suur mõju.

Kokkuvõttes on sotsiaalmeediast saanud uus terapeutiline keskkond, mis pakub ruumi tegutsemiseks, suhtlemiseks, tähenduste loomiseks, läbirääkimiste pidamiseks, emotsioonide näitamiseks ja surnuga suhte jätkamiseks. Muutused ja arengud veebikeskkondades toimuvad kiiremini kui kultuuris ning seepärast on oluline ja põnev uurida, kuidas kohandavad inimesed oma leinamiskombeid ja -praktikaid vastavalt sotsiaalmeedia arengule, millised mõjud on

kõigel sellel leinaprotsessile üldiselt ning kuidas seda saaks positiivselt kasutada leinaprotsessi lihtsamaks muutmisel.

1.5.1. Sotsiaalmeedias leinamise ohud ja kasud

Sotsiaalmeedia on leinajatele uueks meediakanaliks, kus tulla kokku, väljendada ning jagada oma leina. Nagu Walter ja teised (2011) oma uurimuses välja tõid, on surm sotsiaalne sündmus ja seega on ka sotsiaalmeedia kasutamine selle sündmuse mälestamiseks igati normaalne. Sotsiaalmeedia kui kommunikatsioonivõrgustiku võluks on võimalus kaotada füüsilised aja ja koha piirangud, võimaldades kasutajal olla igal hetkel info- ja suhtlusvõrgustiku sees (Kõuts, Pruulmann-Vengerfeldt, Siibak & Lauristin, 2017: 291).

Võimalus surnutele sõnumeid saata ja postitusi vaadata annab leinajatele kontrolli selle üle, mis senini pole elavate käes olnud. Sotsiaalmeedia on muutnud seda, kuidas me kaotusi ja leina kogeme, kuid pole täiesti selge, kas see on tänapäeva ühiskonnas kõigile kõige vastuvõetavam leinameetod (Moyer & Enck, 2018: 1). Kuna digitaalsete andmete füüsiline püsivus ei sõltu inimese kohalolekust, vaid serverist ja veebiplatvormi omanikust, siis kui pärast inimese surma keegi ei sekku, jääb kasutaja digitaalne identiteet selliseks nagu tema elu ajalgi. Nende andmete olemasolu internetis võib aga perekonna ja sõprade jaoks häirivalt mõjuda, kuna tuletab pidevalt meelde kaotusvalu. Samuti pole praeguste uuringute põhjal üheselt mõistetav, milliseid postitusi ja surnutele mõeldud sõnumeid peetakse Facebookis sobivaks ning milliseid mitte.

Mida rohkem jagatakse leina ja mälestusi sotsiaalmeedias, seda suurem on potentsiaal konfliktide tekkeks (Walter, 2015: 19). Erinevad leinamisviisid muutuvad rohkem nähtavaks, kuid see ei tähenda, et ka paremini mõistetavaks. See on osaliselt tingitud sotsiaalmeedia võimest olla ühenduses inimestega, kes muidu näiteks geograafilistel põhjustel kunagi ei kohtuks. Sotsiaalmeedias on ühendatud erinevate maailmavaadete ja usuliste põhimõtetega inimesed. Ja kui sureb kahe erineva vaatega inimese ühine sõber, võivad nende arusaamad ja kombed leinamisest totaalselt erineda. Näiteks riikides, kus esineb nii usklikke kui ka mitteusklikke kodanikke, kipuvad religioossed postitused viimaseid pigem häirima (Walter, 2015: 20).

Võimalikke erimeelsusi tekitavaid aspekte jagub selle teema juures veelgi. Näiteks mõni pereliige võib kaastundeavaldustest ning mälestuspostitustest tuge saada, kuid teine võib end

nendest hoopiski häirituna tunda (Walter, 2015: 21). Samuti ei pruugi osad vanemad mõista, kui oluline on, et nende surnud lapse eakaaslastel oleks koht, kus nad saaksid oma mälestusi jagada (Walter, 2015: 21). Noortele leinajatele võivad eriti raskelt mõjuda mõtlematud kommentaarid inimestelt, kes arvavad teisiti ja seda valjuhäälselt sotsiaalmeedias väljendavad (A. Dyregrov & K. Dyregrov, 2017: 181).

Professor Dyregrov (2014, viidatud Hovde, 2016: 2 kaudu) soovib sotsiaalmeedias kaastunnet avaldades olla ettevaatlik, sest see võib põhjustada konkurentsi. Tema sõnul jälgivad inimesed, kui palju „Meeldib“ nupuvajutusi kellegi postitus saab, mis võib omakorda tekitada konflikte. Üheks negatiivsemaks kogemuseks sotsiaalmeedias leinamise puhul peetakse seda, kui avalikult ei ole teada surma põhjus, kuid selle üle hakatakse avalikult arutlema (Walter, 2015: 20). Spekulatsioonidega võidakse surnu lähedastele põhjustada palju valu ning suurema häbi kui surm ise (Guy & Holloway, 2007).

Lahkunute sotsiaalmeediakontode puhul võib ohtlikuks saada just nende avalikkus. Kontod, millel olev sisu on avalikult nähtav absoluutselt kõigile, satuvad suurema tõenäosusega trollimise ohvriks (Walter, 2015: 20). Osad leinatrollijad rõhuvad 20. sajandi tavale, mil lein oli väga isiklik ja privaatne ning postitavad selle kiuste avalikult suuri ja tundeküllaseid teateid surmast, kaastundeavaldusi ja mälestusi lahkunust (Walter, 2015: 20). Sellega ei üritata rünnata üksikuid leinajaid, vaid üldiseid *online*-keskkondades valitsevaid leinamisnorme (Phillips, 2011). Lisaks trollidele ei pääse sotsiaalmeedias ka häkkeritest, kes tühjana seisvasse kontosse võivad n-ö sisse murda ja seal siis lahkunu nime all oma elu hakata elama (Walter, 2015: 21).

Traditsiooniliselt eeldatakse, et mingi aeg pärast surma peaksid leinajad oma igapäevase elu juurde naasma. Ehkki tänapäevases ühiskonnas pole ajanormid reguleeritud, on inimestel ootused, kui kaua on normaalne ja õige kurvastada. Sotsiaalmeedias leinamise puhul pole selliste ajapiirangute tekkimist veel näha, kuid pikas perspektiivis võib lahkunu Facebooki seinale tähtpäevadel postitamine olla leinajatele ühtaegu nii lohutav kui suurendada ka leina ja eraldatuse tunnet (Walter, 2015: 19).

Hoolimata paljudest ohtudest, mis sotsiaalmeedias leinamisega kaasnevad võivad, on sel ka positiivseid aspekte. Sotsiaalmeedias saavad leinajad väljendada oma emotsioone; võimaluse ette mõelda, mida öelda; saada teistelt tuge ja vältida ebamugavust, mis tavaliselt ümbritseb surma ja suremise konteksti (Carroll & Landry, 2010; DeGroot, 2012). Sotsiaalmeedias leinamine soodustab leinajate omavahelist suhtlust ja kogemuste jagamist ning ühendab

inimesi, kes füüsiliselt asuvad teineteisest väga kaugel (Sanderson & Cheong, 2010). Leinajad toovad esile, et need, kellel on perekonna ja sõprade sotsiaalne toetus nii reaalses elus kui ka sotsiaalmeedias, tunnevad vähem lootusetust, ärevust, depressiooni (A. Dyregrov & K. Dyregrov, 2017: 130).

Sotsiaalmeedias saavad leinajad vahetada omavahel kiirelt ja mugavalt infot ning emotsioone. Positiivset kasu sotsiaalmeedias leinamisest on kinnitanud vanemad, kes traagilises Utoya saare tulistamises lapsed kaotasid. Nende sõnul oli spetsiaalselt loodud Facebooki grupp ja sealne suhtlus see, mis aitas neil alguses päevad õhtusse saata (A. Dyregrov & K. Dyregrov, 2017: 51). Mitmed autorid (Rossetto & Lannutti, 2015; DeGroot, 2012) on tõestanud, et emotsioonide ja mälestuste jagamine sotsiaalmeedias mõjub kokkuvõttes leinaprotsessile positiivselt. Kuigi alguses meenutab sotsiaalmeedias lahkunust või lahkunuga rääkimine kaotusvalu, on leinajad tõdenud selle tegevuse positiivseid omadusi (Maksimov, 2018). Seega kinnitavad inimeste kogemused ja mitmed teadustööd, et sotsiaalmeedia kasutamine suhete jätkamisel on igati normaalne ja soovitatav tegevus.

Kokkuvõttes on sotsiaalmeedias leinamise positiivseid ja negatiivseid aspekte oluline uurida, et leida praktikaid, mis aitaksid niigi keerulist protsessi lihtsamaks muuta. Sotsiaalmeedia kasutamise tulemuslikkus leinamisel sõltub indiviidi konkreetsest praktikast ja mõtestamisest. Kuid kindlasti pean oluliseks inimesi teavitada võimalikest ohtudest ja ebameeldivustest, mis võivad neid tabada, kui on otsustanud Facebookis avalikult leinata.

1.5.2. Facebooki funktsioonid leina ja surma kontekstis

Varasemad Facebooki käsitlevad teadusuuringud on keskendunud peamiselt sellele, miks inimesed liituvad sotsiaalvõrgustikuga. Peamiseks tulemuseks on olnud, et soovitakse suhteid teistega tugevdada ja jätkata (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007; Lampe jt, 2008). Kuid üha enam on hakatud uurima ka seda, miks ja kuidas Facebooki kasutatakse. Bostoni ülikooli teadlaste Nadkarni ja Hofmanni (2012) sõnul määravad võrgustiku kasutamise peamiselt kaks sotsiaalset vajadust – kuulumis- ja eneseesitlemise vajadus. Kuulumisvajadus viitab soovile end teistega siduda ja ühiskondliku heakskiitu saada ning eneseesitluse vajadus soovile pidevalt muljet avaldada. Facebooki kasutamise põhjuste osas on mitmed teadustööd leidnud, et

peamiselt tehakse seda meelahunuse ja info saamise eesmärgil, aga oluline roll on ka sotsiaalsel interaktsioonil ja toe saamisel (Park jt, 2009; Qingwen & Day, 2009).

Viimastel aastatel on rohkem tähelepanu hakatud pöörata sellele, mida kasutajad Facebookist saavad ning miks mingite konkreetsete tegevustega seal tegeletakse. Näiteks on uuritud nii Facebookis mängude mängimisest (Wohn & Lee, 2013) kui ka reklaamide vaatamisest (Villegas, Mi Jung & Cabrera, 2011, Willis & Ferrucci, 2017 kaudu) saadavat kasu ja motivatsioone. Teadlased (Öhman & Watson, 2019: 8) on välja arvanud, et hiljemalt 2060. aastaks on Facebookis sadu miljoneid surnud inimeste kontosid. Sellest lähtuvalt on teadusmaastikul üha enam tõusnud päevakorda Facebookis leinamise eesmärgid ja motivatsioonid. Ka käesoleva töö kontekstis on oluline pöörata tähelepanu Facebookis leinamise kui konkreetse tegevuse motiividele ja põhjustele.

Üks edukamaid teoreetilisi raamistikke, mille abil uuritakse, kuidas ja miks inimesed kasutavad meediate konkreetsete vajaduste rahuldamiseks, on tasude ja tarvete teooria. Ehkki see töötati algselt välja traditsioonilise meedia uurimiseks (Katz, Blumer & Gurevitch, 1973), on seda edukalt rakendatud ka sotsiaalmeedia puhul. Teooria fookuses on meedia roll indiviidi seisukohalt, täpsemalt miks on indiviidil meediat vaja ja milliseid vajadusi rahuldatakse selle abil (Köuts-Klemm & Korts, 2010: 80). Sellest teooriast lähtuvalt uurisid teadlased Quan-Haase ja Young (2010) Facebooki kasutamise põhjuseid ja leidsid, et enamasti tarbitakse seda ajaviiteks (meelelahutuslikel eesmärkidel), kiindumuse väljendamiseks (tänamine, hoolivuse näitamine), moe pärast (trendidega kaasas käimine), murede jagamiseks (sõpradega suhtlemine, toetuse saamine) ning seltskondlikel eesmärkidel (leidmaks uusi sõpru, tuttavaid).

Facebookis leinamise motivatsioone on käsitlenud meediauurijad Willis ja Ferrucci (2017), kes jagasid surnud inimeste kontode seintel olevad postitused lähtudes McQuaili (1983) meediakasutuse kategooriatest nelja erinevasse gruppi – informatsiooni edastamine, meelelahutus, integratsioon ja sotsiaalne suhtlus ning isiklik identiteet. Töö tulemustest selgus, et kõige enam postitusi olid motiveeritud meelelahutuslikust eesmärgist, mida leina kontekstis on õigem nimetada oma emotsioone väljendamiseks (Willis & Ferrucci, 2017: 136). Palju postitusi oli seotud ka McQuaili integratsiooni ja sotsiaalse suhtluse kategooriaga. Nende postituste eesmärgiks oli lahkunu perekonnale kaastunde avaldamine. Vähe kuulus nende valimisse informatsiooni edastamise kategooriasse kuuluvaid postitusi, mis teatavad kellegi surmast või küsivad informatsiooni surma põhjuste kohta. Väga vähe esines postitusi, mis oleks

sobitunud isikliku identiteedi kategooriasse. See on selgitatav sellega, et Facebookis leinamisel väljendatakse küll oma emotsioone, kuid peamiselt keskendutakse teistele – lahkunuga koosveedetud mälestustele, temale soovide edastamisele või teistele kaastunde avaldamisele, mitte räägita iseendast (Willis & Ferrucci, 2017: 135).

Kokkuvõttes järeldub varasematest uuringutest, et Facebooki kasutatakse leinamise kontekstis erinevatel eesmärkidel, mida mõjutavad peamiselt kuulumis- ja eneseesitlemise vajadus. Lahkunu seinale postitatakse peamiselt oma emotsioonide väljendamiseks, suhete jätkamiseks ja tugevdamiseks, vähem kasutatakse seda keskkonda surmateate edastamiseks. Seega võib öelda, et üldiselt kasutavad inimesed leinamisel Facebooki peamiselt sotsiaalsetel ning meelelahutuslikel eesmärkidel.

1.6. Uurimisküsimused

Lähtudes eeltoodud teoreetilistest ja empiirilistest lähtekohtadest on magistritöö laiemaks eesmärgiks mõista kaasaegseid leinamispraktikaid ja nende kohandumist leinaprotsessidega. Konkreetsemalt soovin teada saada, millist sisu postitatakse Facebooki pärast kellegi surma ning kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine. Ühtlasi huvitab mind, kuidas leinavatele postitustele reageeritakse ja mida võib järeldada nende postituste põhjal leinamispraktikate kohta Facebookis.

Teoriale ja eelnevatele empiirilistele uuringutele toetudes olen püüanud kolm peamist uurimisküsimust, millele püüan oma tööga vastused saada.

1. Missugune on leinavate postituste sisu ja kuidas seda väljendatakse?
 - a. Mis kategooriatesse jaotuvad need postitused?
 - b. Milliseid sõnu, väljendeid või kujuneid kasutatakse tekstilises sisus?
 - c. Mida või keda kujutatakse postitatud fotodel?
 - d. Kellele on need postitused suunatud?
2. Kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine?
3. Kuidas reageeritakse leinava sisuga postitustele?
 - a. Mida ja kuidas kommenteeritakse?
 - b. Milliste emotikone kasutatakse postitustele reageerimisel ja kommentaarides?

2. MEETOD JA VALIM

Käesolevas peatükis annan ülevaate uuringu valimist ning andmete kogumiseks ja analüüsimiseks kasutatud meetoditest. Tutvustan tundlike uurimisteemade eetikaga seonduvaid põhimõtteid ja probleemikohti ning esitan enda kui uurija reflektiooni uuringuprotsessist ja -kogemustest.

2.1. Valim

Magistritöö valimisse kuuluvad postitused ja kommentaarid Facebookis, mis on tehtud pärast kellegi surma lahkunu kontole, spetsiaalsesse mälestamiseks loodud gruppi või leinaja enda Facebooki seinale. Kokku on valimis 300 postitust ja 421 kommentaari. Ajaliselt vanimad neist on postitatud Facebooki 2016. aasta jaanuaris, värskemad 2020. aasta märtsis.

Postitusteni jõudsin erinevaid teid pidi. Minu sõbralistis on üks konto, kus avalikult lahkunut leinatakse ning samuti olen varasemalt liitunud ühe tuttava mälestamiseks loodud Facebooki grupiga. Oma bakalaureusetöö jaoks tehtud intervjuudest, kus uurisin sõbra kaotanud lähedaste kogemusi Facebookis leinamisega, oli mul teada kaks avalikku kontot, kuhu pärast selle omaniku surma on postitatud.

Kaks kontot leidsin kasutades Facebooki otsingusüsteemis leinamisega seotud märksõnu. Üks sel viisil leitud kontodest on lahkunu oma, kuid teine kuulub tema elus olevale lähedasele. Kuna minu töö eesmärgiks on teada saada, kuidas kasutavad inimese surma korral lähedased Facebooki, siis ei ole oluline, kas need postitused on tehtud lahkunu või leinaja seinale. Konkreetsel juhul leinab inimene oma Facebooki kontol avalikult lähedast ning seepärast sobivad ka tema leinava sisuga postitused minu valimisse. Märksõnade abil leidsin otsingusüsteemi kasutades veel kahe sõbra mälestamise jaoks loodud ühise avaliku Facebooki grupi.

Ülejäänud viis kontot leidsin, kui küsisin oma sõpradelt ja tuttavatelt, kas ja kus on nemad näinud Facebookis leinamist. Tegelikult sain mugavusvalimi meetodit kasutades teada rohkematestki surnute kontodest, kuid paraku enamikel juhtudel mina kui mitte lahkunu sõbralisti kuuluv inimene, nende seintel olevat sisu ei näinud. See on ka põhjus, miks seadsin enda valimi kogumise üheks kriteeriumiks, et valimisse kuuluvad postitused peavad olema

avalikud või nähtavad mulle seetõttu, et kuulun sõbralisti või grupi liikmete hulka. Lisaks aitab see kriteerium vältida ka eetilisi probleeme, mis valimi kogumisel võivad tekkida. Tundlike teemade uurimisest ning tööga seonduvaid eetilisi küsimusi ja probleeme kirjeldan täpsemalt peatükis 2.4.

Teiseks kriteeriumiks seadsin, et igal kontol peab olema kokku minimaalselt kümme leinavat postitust või kommentaari. See aitab luua kindlustunnet, et tegu on tõepoolest surnud isikuga, mitte nalja, pettuse või eksperimendiga sotsiaalmeedias. Samuti on liiga väheste postituste ja kommentaaride põhjal keeruline teha järeldusi, mis aitaksid mõista leinamiskombeid ja -praktikaid. Kuna antud töös uurin leinamispraktikaid eelkõige just Eesti kontekstis, seadsin kolmandaks kriteeriumiks, et valimisse kuuluv sisu peab olema eestikeelne. See välistas minu valimist inglise- või muukeelsed postitused, mida lahkunute kontodel või vastavas grupis samuti leidis. Erandi tegin selles osas ladina keelest pärit lühendile RIP (*Requiescat in pace*; puhaku ta rahu – eesti k.), mis on kogu maailmas leina ja surma kontekstis väga levinud.

Järgnevas tabelis (Tabel 1.) on näha, kuidas jaotusid postituste ja kommentaaride arvud uuritud kontode või gruppide lõikes. Käesoleva töö kontekstis ei ole oluline, mis soost on leinatav või kas konkreetne konto kuulub mehele või naisele, kuid tundliku teema puhul nagu seda on surm ja leinamine, on teadustöös äärmiselt oluline privaatsus. Seega kirjeldan andmete kogumiskoha postituste ja kommentaaride arvu mitte isiku nime ega soo, vaid suvaliselt antud tähe järgi.

Tabel 1. Valimisse kuuluvate postituste arvuline jaotus andmete kogumiskoha järgi.

Koht	Postitusi	Kommentaare
A	28	25
B	31	11
C	49	68
D	25	3
E	25	39
F	3	73
G	17	25
H	9	3
I	67	25
J	5	8
K	9	25
L	32	116
Kokku	300	421

2.2. Andmekogumismeetod

Magistritöö eesmärgiks on teada saada, kuidas kasutavad inimese surma korral lähedased Facebooki, täpsemalt see, millist (tekstilist kui ka mittetekstilist sisu) sinna postitakse, kellele on see suunatud ning kuidas väljendatakse leina ja kaastunnet. Samuti on üheks oluliseks uurimisküsimuseks, kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine.

Andmete kogumiseks ja analüüsimiseks olen kasutanud kvalitatiivset uurimisviisi, mille puhul keskendutakse sotsiaalse kogemuse uurimisele, kirjeldamisele ja tõlgendamisele (Laherand, 2008: 15). Psühholoog Meri-Liis Laherand (2008: 20) toob välja, et kvalitatiivne lähenemine on mõeldud just teadmiste hankimiseks, et paremini mõista inimeste arusaame, maailmavaadet, tõlgendusi ning uurida sotsiaalseid praktikaid ja igapäevaelu. Seega leian, et see lähenemine on sobiv eesmärgi saavutamiseks. Kvalitatiivse uurimismeetodi peamine kriitika puudutab objektiivsust, kuna andmete kategoriseerimisel võivad inimesed neid erinevalt liigitada ja tõlgendada (Laherand, 2008: 48). Lisaks ütleb Laherand (2008: 48), et uurija enda uskumused

võivad segada adekvaatsete hinnangute andmist, kuna seletused ja järeldused põhinevad väiksemal hulgal andmetel kui näiteks kvantitatiivse lähenemise korral.

Andmete kogumiseks avasin eraldi aknas ükshaaval iga postituse, mis on tehtud lahkunu kontole pärast tema surma või Facebooki gruppi alates selle loomise hetkest. Lähedast leinava inimese kontol kogusin postitused, kus ta mingil moel mainib lahkunut või viitab talle. Seejärel tegin kuvatõmmised ekraanist nii, et seal oleksid näha nii postituse täispikk tekst, reageeringud ja kommentaarid ning salvestasin need enda arvutisse. See oli vajalik, et vältida olukorda, kus näiteks töö kirjutamise ajal mõni lähedane lahkunu konto kustutab. Andmete arvutisse salvestamine võimaldas andmeanalüüsis kasutada programmi MAXQDA. Salvestatud andmed on igaks juhuks sünkroonitud ka pilveteenusesse, kus hoian neid kuni töö kaitsmiseni.

Uurimuse jaoks kogusin lisaks tekstilistele andmetele samamoodi ka postitustesse või kommentaaridesse lisatud visuaalse sisu. Kuna mittetekstilise sisu osakaal sotsiaalmeedias on plahvatuslikult kasvanud (Pennington, 2016: 2), ei tohiks seda kui ühte olulist kommunikatsiooni viisi tähelepanuta jätta. Visuaalseid andmeid võib olla küll keerukam analüüsida kui trükitud teksti, kuid kokkuvõttes täiendavad need teineteist ning on ülevaate saamiseks vajalikud, sest loovad koos ühise tähenduse (Neal, 2010; Pennington, 2016: 3 kaudu).

2.3. Andmeanalüüsimetod

Uurimisküsimustele vastuste saamiseks kasutasin kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit, mis on eriti sobilik siis, kui kirjeldatakse midagi, mida varem ei ole piisavalt uuritud (Laherand, 2008: 290). Selle töö kontekstis on oluline, et kvalitatiivne sisuanalüüs laseb analüüsida ka latentset sisu ehk võtta arvesse teksti autori vihjeid, eesmärke ning seeläbi mõista erinevaid tõlgendamisvõimalusi ja arusaamu (Kalmus, Masso & Linno, 2015; Julien, 2008: 121). Meetodi positiivseks aspektiks on võimalus pöörata tähelepanu harva esinevatele või unikaalsetele nähtustele, kuid negatiivseks küljeks, et see ei võimalda erinevaid tekste täpsetel alustel võrrelda (Kalmus jt, 2015).

Uurimuse üheks aspektiks on ühendada tekstilise ja visuaalse sisu analüüs, sest uurin mida, keda või milliseid hetki on kujutatud postitustele lisatud piltidel. Kui tavaliselt rakendatakse

kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit teksti analüüsimisel, siis tegelikult saab seda kasutada ka visuaalsete andmete, näiteks videote ja piltide puhul. Rakendades visuaalsetel materjalidel kvalitatiivset sisuanalüüsi, uurin sisu esmalt sirgjooneliselt ehk tuvastan seal kujutatavad objektid ning seejärel analüüsin selle võimalikke sümboolseid tähendusi (Julien, 2008: 21). Sama meetodit rakendades pöoran tähelepanu ka sellele, milliseid emotikone kasutatakse nii postituste tekstilises osas kui nendele reageerimisel ning milliseid tähendusi või emotsioone need endas kannavad.

Sarnaselt kvalitatiivse lähenemise peamisele kriitikakohale, on ka sisuanalüüsi puhul suurim ohukoht võimalik kallutatus, sest see meetod loob uurijale võimaluse valikulise tõendusmaterjali kogumiseks, mida sageli rakendatakse mitteteadlikult (Kalmus jt, 2015). Kallutatuse vältimiseks püüdsin endale pidevalt aru anda, mida ma teen ja miks, tuletades meelde seatud uurimisküsimusi ning töö eesmärgi. Ühtlasi püüdsin oma tööga seonduvaid tegevusi, mõtteid ja tundeid pidevalt reflekteerida, et võimalikult minimeerida oht võimalikuks kallutatuseks. Täpsemalt saab minu refleksiooni kohta lugeda peatükis 2.5.

Pärast andmete arvutisse salvestamist lugesin need korduvalt läbi, et mõista paremini tervikpilti kogunud materjalist. Kui hakkasin märkama esimesi sarnasusi ning seoseid, siis alustasin kodeerimisega, mis kujutab endast sarnase tähendusega tekstiosade koondamist vastavate koodide ja seejärel kategooriate alla, võttes kokku uurimisküsimuste seisukohast olulised aspektid (Kalmus jt, 2015). Kodeerimine sobis hästi minu töö kontekstis sisuanalüüsi läbiviimiseks, kuna selle käigus jaotatakse tekst väikesteks osadeks, eesmärgiga seda põhjalikult uurida ja mõista peidetud süvatähendusi (Kalmus jt, 2015).

Kodeerimiseks ning märkmete tegemiseks kasutasin kvalitatiivsete andmete analüüsimise jaoks mõeldud programmi MAXQDA. Programmi kasutamine võimaldab hõlpsasti märgistada kõik olulised kohad, andmeid korrastada, omavahel võrrelda ning lihtsustab seeläbi oluliste sarnasuste märkamist ja seoste loomist (Masso, Salvat & Lepik, 2014). Tarkvara kasutamise miinuseks on see, et kuna programm võimaldab väga kiiresti ja lihtsalt luua koode, võib sellest saada uurija jaoks eesmärk omaette ning siis luuakse hulgaliselt ebavajalikke koode, mis kulutab tarbetult aega (Masso, Salvat & Lepik, 2014). Seepärast on oluline aktiivselt kaasa mõelda, et igal lisatud koodil oleks oma väärtus ja põhjendus.

Kodeerimisel kasutasin induktiivset ehk avatud lähenemist, mille eesmärk on süveneda teksti looja mõttemaailma ja mõista seda (Kalmus jt, 2015). Esimesel korral kodeerisin väga

detailselt, andes pea igale lausele, fraasile või kujutisele sisu kirjeldavad koodid. Pärast esimest kõigi andmete kodeerimist, tõusid esile peamised kujundid, fraasid ja väljendid, mis erinevates postitustes korduma hakkasid. Nende koodide põhjal lõin suuremad alakategooriad ja käisin kõik andmed veel korduvalt üle, pidevalt koode korrastades ja täpsemaks sõnastades. Näiteks tekkisid mul induktiivse kodeerimise käigus koodid *aitäh kaastunde eest* ja *aitäh lahkunule*, mis hiljem tõstsin kategooria alla *tänuõnad*. Sarnaselt liigitusid koodid *puhka rahus* ja *head teed* kategooriasse *soovid lahkunule*. Kokkuvõttes on kodeerimisprotsess sageli segane, kaootiline ja aeganõudev, kuid see viib uute seoste mõistmiseni ja tõlgendamiseni ning võimaldab näha andmete taga tähendusi (Ezzy, 2002: 90). Täpsemat töö käigus valminud koodide ja kategooriate kava ehk koodipuud saab näha lisas 1.

Lähtuvalt töö uurimisküsimustest kujunes mul lõpptulemusena kolm erinevat suuremat kategooriat: suhete jätkamine, postituste sisu ja reaktsioonid postitustele. Nende alla tekkisid väiksemad kategooriad, näiteks: tähtpäevad, mälestused, kommentaarid, emotikonid, fotod.

2.4. Tundlike teemade uurimise eetika

Tundlikena võib defineerida teemasid, mida tajutakse privaatsena, pühana, sessirohkemana või mille arutelu kipub tekitama rohkem emotsionaalset reageeringut (McCosker, Barnard & Gerber, 2001). Tundlike uurimisteedadena kirjeldatakse neid, kus osalejatele võib osaks saada mingisugune märkimisväärne oht, mille tagajärjel võib uurijal tekkida probleeme andmete kogumise, hoidmise, uurimise ja/või tulemuste levitamisega (Lee & Renzetti, 1990: 512). Kuigi potentsiaalselt võib iga teema muutuda ühel hetkel tundlikuks, siis reeglina loetakse tundlikeks neid valdkondi, mis hõlmavad näiteks koduvägivalda, suitsiidi, vägistamist, mentaalselt tervist, aborti, tapmist ja surma üldiselt (Fahie, 2014: 13). Seega käsitleb ka käesolev uurimus tundlikku teemat.

Tundlike teemasid uurides on oluline mõista, et nende puhul võib potentsiaalne, eelkõige psüühiline oht lisaks uuringus osalejale osaks saada ka teadlasele, juhendajale ja isegi töö lugejale (McCosker jt, 2001). Näiteks võivad uuringus kirjeldatud meenutused või kogemused tõsta esile valusaid mälestusi ning meelde tuletatud emotsioonid võivad suunata inimeste käitumist ettearvamatutes suundades. Kuigi tundlike teemade uuringus osalejatele võimalike kaasnevate ohtude teemale on teadlased pööranud tähelepanu juba mitukümmend aastat, tõi

Raymond Lee (1993; Dickson-Swift, James & Liamputtong, 2008 kaudu) raamatus „*Doing Research on Sensitive Topics*“ esimesena välja ka teadlasi puudutavad murekohad. Ta rõhutas, et teadlase kohustus on leida sobiv viis, kuidas võimalikud uuringuga kaasnevad ohud nii enda kui ka teiste osapoolte jaoks minimeerida või kuidas vajadusel neid leevendada.

Tundlike teemade uurimise ajal või pärast seda on teadlased kogenud õudusunenägusid, unetust, stressi, ärevust ja isegi depressiooni (Cowles, 1988: 173). Sageli elatakse uuritava traumeerivaid kogemusi ka ise väga tugevalt läbi (Sherry, 2013: 285). Seepärast soovitatakse teadlastele uuringu läbiviimise ajal näiteks mentorluse ja grupipsühhoteraapia kasutamist, samuti pöördumist sõprade või usaldusisikute poole (Fahie, 2014: 13). Professor Declan Fahie (2014: 13) soovib ühe meetodina reflekteerida struktureeritult ja süsteemselt kogu protsessi vältel oma tegevusi, mõtteid ning tundeid. Fahie sõnul aitab see kogu protsessi paremini lahti mõtestada, vältida võimalikke psüühilisi häireid, uurimisprotsessist sujuvalt väljuda ning kokkuvõttes mõjub ka professionaalsele arengule hästi. Ka mina kasutasin uurimuse läbiviimise ajal reflekteerimise meetodit. Selle kohta saab lugeda peatükis 2.5., kus kirjeldan uuringu tegemisega seotud mõtteid ja kogemusi, millega minul kui uurijal protsessi ajal silmitsi tuli seista.

Kõikvõimalike probleeme uuringu juures aitab vältida piisav ja põhjalik ettevalmistus ning ennetavate meetmete kasutamine (Fahie, 2014: 13). Näiteks on ühe ennetava meetmena paljude institutsioonide juures vastavad ülevaatusnõukogud või eetikakomiteed, mis kaaluvad muuhulgas uurimistöö mõju teadlasele ja hindavad tema ettepanekuid, kuidas võimalikke kaasnevaid ohtusid minimaliseerida. Kokkuvõttes peab tundlikku teemat uurides meeles pidama, et andmete kogumisel ei tohi osalisi kahjustada ning tähelepanu tuleb pöörata privaatsusele, anonüümsusele ja konfidentsiaalsusele (Teadustöö eetika, i.a). Nii algajad kui ka kogenud teadlased arvestama, et nende uurimistöö oleks eetiline, metoodiliselt mõistlik, moraalne ja ennekõike aus.

2.4.1. Avalikult ligipääsevate tundliku sisuga Facebooki postituste uurimine

Käesoleva töö teeb eetiliselts keerukaks see, et valimisse kuuluvate postituste autoritelt ei küsitud nende loodud sisu analüüsimiseks nõusolekut. Võimalike juriidiliste ja eetiliste

probleemide vältimiseks olen valimisse kuuluvate postituste puhul üheks kriteeriumiks määranud, et need peavad olema avalikud või nähtavad mulle seetõttu, et kuulun sõbralisti või vastava grupi liikmete hulka.

Postituste autoritelt nõusoleku mitteküsimise puhul olen arvesse võtnud mitmeid tegureid. Esiteks on kõik Facebooki kasutajad, sh ka analüüsitava postituste autorid, võrgustikuga liitudes nõustunud portaali kasutamistingimustega, kus muuhulgas on klauslid ka selle kohta, et nende andemetele on ligipääs kolmandatele osapooltele, sealhulgas teadlastele (Andmepoliitika, 2018). Lisaks on Facebooki andmepoliitika reegleid kirjeldaval lehel toodud välja, et mistahes teave, mida jagatakse kõigiga on avalik teave. Kuid olenemata sellest, et see annab justkui seadusliku aluse neid andmeid töödelda, peab arvestama tulenevalt teema tundlikkusest sellega, et enamasti tajutakse lahkunu Facebooki seinale või gruppi postitatud sisu privaatsena, olenemata, et tegelikult on auditorium sotsiaalmeedias suurem kui esmapilgul osatakse ette kujutada (Walter, 2011: 293).

Teemapüstitusest tulenevalt pole võimalik luba küsida ka Facebooki kontode omanikelt, sest nemad on surnud. Isegi juhul kui keegi alles jäänud kontot haldab, ei näe need inimesed sinna postkasti saabuvasid kirju. Lisaks on valimi hulk ebamõistlikult suur kõigilt postituste autoritelt kirjaliku loa küsimiseks, eriti arvestades, et võrgustikuga liitudes ja on nad tehniliselt selle juba andnud. Minu kogemus on näidanud, et sageli inimesed ei näe või ei oska vaadata Facebookis kausta, kuhu lähevad väljastpoolt sõbralisti saadetud inimeste kirjad. Seega on suur tõenäosus, et isegi kui oleksin soovinud postituste autoritelt luba küsida, ei pruugi nad mu kirju üldse leida ega näha. Samuti peavad postitajad olema arvestanud, et seda sisu võivad näha väga paljud, sest seinale postitatud sisu avalikkust või privaatsust saab korrigeerida ainult konto omanik.

Kuid olenemata sellest, et postitajad on justkui andmepoliitika reeglitega nõustunud, ei saa seejuures eirata eetilisi aspekte, lihtsalt seepärast, et need andmed on avalikult kättesaadavad. Eriti kuna töö käigus tegeletakse ka isikuandmete töötlemisega, langeb uurijale eriti suur vastutus nende korrektse käitlemise osas. Tagamaks nii postituste autorite, lahkunu lähedaste ja teiste leinajate austus eraelule ning nende kaitse võimaliku vaimse kahju eest, umbisikustan töös konkreetsete näidete toomisel kõik isikuandmed, mis postitustes leiduvad. Isikuandmeteks loetakse andmeid, mis väljendavad isiku füüsilisi, psüühilisi, füsioloogilisi, majanduslikke, kultuurilisi või sotsiaalseid omadusi, suhteid ja kuuluvust (Isikuandmed, 2019). Seega muudan

anonüümseks kõik sellised kohad, mis kasvõi kaudselt on seostatavad konkreetse füüsilise isikuga. Näiteks kui postitaja kirjutas, et lahkunu oli tema *täditütre poeg*, siis on see umbisikustatud *sugulaseks*.

Kui uurimistööga kaasneb oht kuidagi kahjustada isikuid, kelle andmeid on töö tegemiseks kasutatud, siis nende kaitsmiseks on võimalus parafraseerida kõik tsitaadid (Townsend & Wallace, 2016). Internetiuuriija Annette Markham toob välja (2012: 337), et kuigi inimesed jagavad sotsiaalmeedias ohtralt privaatsset informatsiooni, võib selle teabe jagamine teises kontekstis tähendada privaatsuse rikkumist. Kuna tekstid on veebist otsitavad ja leitavad, otsustasin postituste autorite identifitseerimise raskendamiseks mitte kasutada täpseid tsitaate. Seega on käesoleva töö tulemuste osas kõik tekstilised näited parafraseeritud, et takistada originaalallika leidmist ja mitte põhjustada leinajatele põhjendamatuid kannatusi või soovimatut tähelepanu. Meetodit, mille käigus töödeldakse ja sõnastatakse ümber analüüsi alusandmed, nimetakse fabritseerimiseks (Marhkam, 2012).

Kuna nii andmete salvestamine kui ka umbisikustamine kuuluvad andmetöötlaste alla, lähtusin seejuures isikuandmete kaitse üldmäärusest, mis sätestab, et andmeid tohib töödelda, kui toimitakse õigustatud huvides, tingimusel, et see ei mõjuta töödeldava isiku põhiõigusi ja -vabadusi (Isikuandmete kaitse üldmääruse..., 2020). Ühtlasi järgisin uuringu läbiviimisel Andmekaitse Inspektsiooni poolt kehtestatud põhimõtteid, et tegevus peab olema seaduslik ja läbipaistev, eesmärgipärane, minimaalne, õige. Arvestasin ka säilitamise piiranguga, usaldusväärsuse ja konfidentsiaalsusega ning vastutusega käesolevate isikuandmetega tehtud toimingute eest.

2.5. Uuriija refleksioon

Järgnevalt reflekteerin enda kui uuriija kogemusi, millega mul magistritöö läbiviimise protsessis tuli silmitsi seista. Kirjutan lahti oma mõtted ja kogemused, et reflekteerida tehtut ning vähendada tundlike teemade uurimisega seonduvaid ohte ja riske, mis mulle võivad osaks saada. Loodan, et ehk on nendest mõtetest kasu mõnel järgmisel sotsiaalmeedias leinamispraktikate uurijal.

Magistritöö teemat valides aimasin ette, et üheks keerulisemaks aspektiks saab olema selliste kontode leidmine, kuhu on pärast omaniku surma postitatud ning mille sisu oleks ühtlasi mulle nähtav. Seepärast alustasin nende kogumisega umbes aasta enne töö valmimist. Tagantjärele võin öelda, et oli õige otsus alustada varakult sobivate kontode otsimisega, sest see protsess oligi väga aeganõudev ning viimased minu valimisse kaasatud kontod leidsin alles mõned päevad enne töö praktilise osaga alustamist. Aasta jooksul märkasin kontosid, kuhu küll pärast omaniku surma postitati, kuid mis pärast matuseid Facebookist kustutati. Ning kuigi läbi sõprade ja tuttavate laekus mulle nimesid ja infot paljudest kontodest, mis teoreetiliselt uurimisteesse sobituksid, ei olnud enamike sisu minule kui lahkunu sõbralisti mitte kuuluvale isikule nähtav.

Ühtpidi oli tore näha, et eestlased hindavad privaatsust ja hoiavad oma kontodel olevaid andmeid võõraste pilkude eest. Teisalt hakkas see mingil hetkel mõjuma muserdavalt, sest tundus, et ma ei saa töö tegemiseks piisaval hulgal vajalikke andmeid kokku. Viimasel paaril kuul leitud avalike kontode puhul pidin alla suruma oma rõõmu põneva materjali saamise pärast, sest kõrvaltvaatajale oleks võinud see tunduda võõrastava ja imelikuna. Tegin selle vea ühel korral, kui tänasin mulle konto andnud inimest „põneva materjali eest“. Nii kui olin seda öelnud, sain koheselt ka reaktsioonist aru, kui valesti ja jõhkralt see talle kui leinavale lähedasele võis kõlada. Vabandasin oma sõnakasutuse pärast ning järgnevatel kordadel piirdusin lihtsalt viisaka tänamisega. Õppisin sellest, et kuigi mulle kui uurijale tekitas head meelt iga põnev leid ning leinateemaline avastus, peab hoolega jälgima ja läbi mõtlema, kuidas seda nõnda tundliku teema puhul teistele välja näidata.

Selle töö kõige kurnavam osa oli andmete analüüs, mil ma veetsin iga päev tunde lugedes leinavaid postitusi ja kommentaare, üritades leida seoseid. Inimesed kirjutavad ning väljendavad oma tundeid ja mõtteid väga erinevalt. Kui osad postitused oli napsõnalised ega jäänud mulle pikemaks ajaks meelde, siis leidsin ka väga personaalseid, pikki ja emotsionaalseid tekste, mis olid nõnda mõjusalt kirjutatud, et suutsin end panna postituse autori rolli ja tunda temaga sarnaseid emotsioone. Pean tõdema, et nii mõnigi selline postitus võttis mul silma märjaks. Muuhulgas täheldasin, et emotsionaalselt kõige kurnavamana mõjusid emade postitused, kes leinasid oma varalahkunud lapsi.

Postituste juurde lisatud piltide vaatamine minus kurbi emotsioone ei tekitanud, kuna fotodel on kujutatud alati naeratavaid ja rõõmsaid elavaid inimesi. Küll aga oli ühte mälestamiseks

loodud gruppi postitatud lingina professionaalse fotograafi poolt tehtud matusefotod. Nendel piltidel oli kujutatud kogu tseremoonia koduhoovis, matmisprotsess kalmistul ning leinavad ja nutvad lähedased. Kuna tegu oli avatud kirstuga matusega, siis muuhulgas oli pildistatud ka lahkunut ennast väga lähedalt. Kuigi ma lahkunut ei tundnud, tekitas ainuüksi nende fotode vaatamine minus väga tugevaid emotsioone ning nõustun siinkohal Kõivupuu (2015: 155) öelduga, et matusefotode vaatamine tekitab tänapäeva noortes depressiivseid tundeid.

Bakalaureusetöö tegemise ajast mäletasin, et intervjuud leinajatega mõjusid samuti emotsionaalselt kurnavana ning aimasin, et ka seekord tuleb mul end emotsionaalseteks hetkedeks valmis panna. Kuigi eeldasin, et inimestega näost-näkku leinast rääkimine on keerulisem kui postituste analüüs, pean tõdema hoopiski vastupidist. Ilmselt kujunes see nõnda, kuna toona ei olnud mu valimis ühtegi lahkunu lähisugulast ning intervjuueeritavate sõprade surmast oli möödunud juba pikem periood. Postituste puhul lugesin aga lahkunu kõige lähedasemate inimeste vahetat ja otsest emotsiooni, mis neil tol hetkel oli.

Nendel hetkedel, kui tundsin emotsionaalset kurnatust ja isegi pisar kippus silma, tegin analüüsist pausi ja keskendusin muudele rõõmsamatele teemadele. Mind aitasid lihtsad asjad, näiteks mõne video või seriaali vaatamine, mis mõtted eemale viis, aga ka sõprade ja lähedastega rääkimine. Järgmistele uurijatele soovitatan, et kui kurvad mõtted kipuvad tulema, siis kindlasti ei tohi jääda nendega üksi. Alati on keegi, kellega neist teemadest rääkida, mõni lähedane või juhendaja. Kuigi ka minul oli alguses ebamugav kõva häälega rääkida surmast, leinamisest ja nendega kaasnevatest emotsioonidest, läks see ebamugavustunne õige ruttu üle. Seega julgen soovitada, et kurnavatest teemadest, mis alguses tunduvad tabud või ebamugavad, tuleb kõva häälega rääkida. Mind aitas see väga palju.

Protsessi ajal pidin endale korduvalt meelde tuletama, mida, kuidas ja miks ma teen, et vähendada kvalitatiivsele lähenemisele iseloomulikku kallutatust. Tuletasin endale pidevalt meelde seatud uurimisküsimusi ja üritasin uurijana mitte anda hinnanguid postitustele, vaid võtta kõike võimalikult objektiivselt ja neutraalselt. Protsessi ajal tabasin end korduvalt mõttelt, et kuidas mina käituksin sotsiaalmeedias, kui mõni minu sõber, sugulane või tuttav sureb. Kuigi olen nüüdseks teadlik postitamise võimalikest positiivsetest ja negatiivsetest mõjudest, lugenud teooriat ja näinud praktikat, ei oska ma tänini anda head vastust sellele küsimusele. Lein toob endaga kaasa emotsioone, milleks end valmis panna ja ette mõelda on väga keeruline, pea võimatu.

Kokkuvõttes soovitan tundlike teemade uurimisel panna enda vaim alati eelnevalt valmis palju raskemaks situatsiooniks. Oluline on leida vähemalt üks usaldusisik, kellega saab nendel teemadel kõva häälega rääkida ning iseseisvalt tuleb pidevalt mõtestada oma tegevusi ja tundeid. Selle töö käigus ei õppinud ma mitte ainult leinaprotsesse ja -praktikaid paremini tundma, vaid ka iseennast. Seejuures ka seda, kuidas ja milliste sõnadega tundlike teemade puhul inimestele lähenda või neid tänada koostöö eest.

3. TULEMUSED

Selles peatükis annan ülevaate tulemustest, mis pärinevad Facebooki postituste sisuanalüüsist. Tulemusi ilmestab teksti- ja pildinäidetega. Kõik tekstinäited on allikakaitse eesmärgil parafraseeritud ning pildinäited tehtud telefonirakendusega Cartoon Photo identifitseerimatuks.

Esmalt toon välja, missugune on leinavate postituste sisu ja kuidas seda väljendatakse. Sealhulgas esitlen leinavate postituste viit põhituüpi koos kirjeldustega ning toon näiteid sõnadest, väljenditest ning kujunditest, mida leinavates postitustes enim kasutatakse. Ühtlasi kirjeldan, milles väljendub inimeste usk elusse pärast surma. Teises osas selgitan, kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine, missugused postitused ning sõnakasutused sellele viitavad. Viimasena annan ülevaate sellest, kuidas leinavatele postitustele reageeritakse, milliseid reageerimisnuppe rakendatakse ning mida ja kuidas kirjutatakse kommentaaridesse. Lisaks teen ülevaate enamkasutatud emotikonidest.

3.1. Leinavate postituste kategooriad ja sisu

Analüüsitud leinavad postitused jagunevad sisu ja eesmärgi põhjal viide erinevasse kategooriasse: informatsiooni jagamine, mälestuste jagamine, kaastundepostitused, tähtpäevadel tehtud ning elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuvad postitused.

Informatsiooni edastavate postituste hulka kuuluvad need, mille sisuks on surmast teatamine, matuste aja- ja toimumiskoha edastamine või muud matuseid puudutavad korralduslikud teated. Näiteks kas tuua lilli või pärji, kuidas kohale saab, pildistamist ja filmimist puudutavad reeglid, annetustena raha kogumine. Tavaliselt teatab Facebookis inimese surmast mõni tema lähisugulane. Postitustes surma põhjust ei mainita, välja arvatud juhul, kui oli teada, et lahkunu juba pikalt võitles mõne raske haigusega. Lähipäevade jooksul pärast surmast teatamist postitab reeglina sama lähedane ka matuste toimumise info.

„Armsad Tõnu sõbrad. Saadan teile Tõnu matuste info. Kuna palju on küsitud ka lilledele kohta, siis edastan, et lilled ja pärjad on oodatud. Kiriku ukсед avatakse kell 11, talitus algab kell 12.“

Valimisse kuulub ka selliseid postitusi, kus lähedane teatab surmast või matuse toimumisest lahkunu konto nime alt. Sellisel juhul on postituses selgitatud, et kirjutaja on näiteks lahkunu ema ja annab kurbusega teada, et tema last ei ole enam meie hulgas.

„Head Liisa sõbrad ja tuttavad. Liisa mulda sängitamine toimub kolmapäeval, 11. mail kl 12 Rahumäe kalmistul. Liisa ema.“

Kõige suurem hulk postitusi liigitus **mälestuste jagamise** kategooriasse. Need postitused on tehtud surmast teadasaamise ning matuse toimumise vahelisel perioodil ning sisaldavad leinaja ja lahkunu ühiselt veedetud aja kirjeldusi. Nende pikkus ja sisu varieerub oluliselt. Näiteks kirjeldatakse nii esimest kui ka viimast kohtumist lahkunuga ning erinevaid meeldejäävaid hetki nende vahel. Siia kategooriasse kuuluvad ka postitused, kus kutsutakse kaasleinajaid üles Facebookis mälestusi jagama.

„Ta oleks soovinud, et me meenutame teda rõõmsate mälestustega. Palun kirjutage siia kommentaaridesse häid mälestusi ja positiivseid asju, mida kõik võiks tema kohta mäletada.“

Kaastundepostitused on suunatud lahkunu lähedastele, eesmärgiga avaldada neile kaastunnet. Pikemad leinajatele suunatud postitused algavad sõnadega *head lahkunu sõbrad* või *kallid sõbrad*, millele omakorda järgneb lahkunu iseloomustus ja mõni detailne mälestus temast. Lõppevad need postitused reeglina sõnadega *sügav kaastunne lähedastele ja sõpradele*. Lühemad postitused piirduvad ainult kaastundeavaldusega, millele mõnikord lisanduvad head soovid lahkunule või tema põgus iseloomustus.

„Minu kaastunne lahkunu perele ja sõpradele. Ma ei tundnud teda küll hästi, kuid nii palju kui nägin, oli tegu alati väga rõõmsameelse poisiga. Puhka rahu!“

Tähtpäevadel tehtud postitused jagunevad omakorda kolmeks: sünniaastapäeval, surmaaastapäeval ja muudel tähtpäevadel tehtud postitused. Kõik siia kategooriasse kuuluvad postitused on pigem lühikesed ning suunatud lahkunule, eesmärgiga mälestada ja suhteid jätkata. Sünni- ja surmaaastapäeva postitustes kinnitatakse, et lahkunu on jätkuvalt leinaja mõtetes või südames, teda ei ole unustatud. Sünniaastapäeval soovitakse õnne ja kõike head. Ühel valimisse kuuluva konto seinal on ka selliseid postitusi, kus läbi aastate kirjutavad inimesed lahkunu sünniaastapäeval tema seinale *palju õnne!*, mis jätab mulje, et nad ei tea

inimese surmast. Muudest tähtpäevadest, mil lahkunuid Facebookis meeles peetakse, tõusid esile jõulud, sõbrapäev ja hingedepäev.

„Täna on sinu sünnipäev. Füüsiliselt ei ole sind enam küll meiega, kuid ma mõtlen endiselt sinu peale, sinu hing on siin. Aitäh sulle ja olgu sul seal hea.“

Elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuvate postituste hulka kuuluvad need, mille sisuks on teistele inimestele midagi meelde tuletada või südamele panna. Need postitused on suunatud lahkunu lähedastele ja sõpradele, laiemalt ehk isegi kõigile, kes mingil põhjusel lugema satuvad. Näiteks on ühes postituses leinaja kirjutanud, et noored peaksid välja minnes arvestama, et neid jäävad koju ootama vanemad, õed-vennad, vanavanemad. Autor palub, et noored ei põhjustaks hooletu käitumisega oma lähedastele asjatut südamevalu. Elu väärtustama kutsuv postitus on ka see, kus tungivalt palutakse inimestel purjus peaga mitte autorooli istuda ning kästakse oma sõprade tegevusi jälgida, et hoida ära asjatuid õnnetusi. Siia kategooriasse liigitasin ka postitused, kus tuletatakse üldiselt meelde hoida oma lähedasi, leida aega nendega kohtumiseks, mitte ebaoluliste asjade pärast tülitseda ning olla tänulikud selle üle, mis olemas on.

„See tuletab meelde kui habras võib olla üks inimelu. Mitte midagi ega kedagi ei tohiks võtta iseenesest mõistetavalt. Öelge oma lähedastele, et nad on kallid ja leidke see aeg, et nendega näost-näku kohtuda. Ärge tülitsege asjade pärast, mis kokkuvõttes ei mängi olulist rolli. Loodan, et pärast selle lugemist helistate oma lähedastele, kellega pole ammu suhelnud.“

Erinevatesse kategooriatesse kuuluvate postituste ühiseks tunnuseks on see, et kõik sisaldavad viiteid leinamisele. Kuid paraku ei ole kõiki valimisse kuuluvaid postitusi võimalik nii konkreetselt kategoriseerida, sest sageli sisaldavad need mitmele eri tüübile iseloomulikke tunnuseid. Näiteks postituses, kus jagatakse ühiseid mälestusi lahkunuga võib olla ka kaastundeavaldus lähedastele ning üleskutse teistele inimestele. Selle töö valimi põhjal tõin välja viis kategooriat, mille puhul sai tõmmata selged piirid, missugused postitused sinna kuuluvad – informatsiooni edastamine, mälestuste jagamine, kaastundeavaldused, tähtpäevadel tehtud ning elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuvad postitused.

3.1.1. Postituste tekstiline osa

Postitustes tunnistavad autorid, et ei oska panna sõnadesse seda, mida tunnevad. Nad kirjutavad, et *uudis surmast võttis mind täiesti sõnatuks* või *raske on leida õigeid sõnu, mis kirjeldaks neid tundeid minu sees*. Mitme postituse alguses on kirjeldus, kuidas autor on mitmeid kordi alustanud kirjutamist, kuid siis sõnade puuduse tõttu pooleli jätnud ja kõik ära kustutanud. Korduvalt rõhutatakse, et kaotusvalu kirjeldamiseks pole olemas piisavalt sõnu. Seega esimene korduv väljend, mis nendest postitustest silma jäi, ongi *sõnade puudus*. Seda ilmestab ka see, et väga sageli on leinavate postituste lausete lõppu pandud kolm punkti (...), mis tähistab millegi lõpetamata jäämist või mõttepausi. Kolme punktiga lõppevaid lauseid esineb kõikidesse eelnimetatud kategooriatesse kuuluvate postituste alguses, keskosas kui ka lõpus, kuid kõige sagedamini lõpetatakse kolme punktiga just postituse viimane lause.

„Ma ei teagi, mida siia kirjutada... valu on nii suur, et sõnadest on puudus.... Head teed sulle, kallis. Jääd meie südamesse alatiseks. Täna oli lihtsalt sinu kord minna... mine, kuid pea meeles, et me jääme sind alatiseks meenutama....“

Postitustes väljendavad autorid oma emotsioone, millest enamik on negatiivsed. Enim kasutatakse oma tunnete kirjeldamisel sõnu *kurbus* ja *valu*. Näiteks kirjutavad leinajad, et saadavad lahkunu *valuga* teele; sõbra kaotus ja tema puudumine on nii *kurb* ja *valus*; praegu valdab ainult *valu*; meel on *kurb* ja *raske*; *kurbus* südames kestab veel kaua; olen *kurb*, et ühiselt veedetud hetki nõnda väheseks jäi ja nii edasi. Ehkki emotsioonide kirjeldamisel domineerisid negatiivse tähendusega sõnad, esines ka positiivseid kirjeldusi või kahe vastandliku emotsiooni kombinatsiooni. Reeglina kirjeldasid need olukordi, kuidas leinaja on küll väga kurb, kuid kokkuvõttes on tal hea meel lahkunu üle, kes on nüüd paremas paigas.

„Mul on nii kurb meel, et maailm on nii jube koht. Kuid vähemasti oled sa nüüd paradiisis, kohas, kus sul on hea olla ja seepärast olen ma õnnelik.“

Oma emotsioone ja tegevusi antakse postitustes edasi sõnadega *jään puudust tundma/igatsema/mäletama*, mis väljendavad teatavat ilmajäetust. Enamikes postitustes on viide vähemalt ühele eelnimetatud tegevusele ning tihti lisandub sellele ka armastusavaldus lahkunule. Kõigile valimisse kuulunud lahkunutele on korduvalt kirjutatud *ma armastan ja igatsen sind*. Postitustest ilmneb, et pärast surma jääb lahkunu alles *mälestustesse* või

südamesse, näiteks kirjutavad leinajad, et *kannan sind alati oma südamas või jääd igavesti minu mälestustesse*. Rõhutatakse, et lahkunut ei unustata ning tema peale jätkuvalt mõeldakse. Need sõnakasutused viitavad soovile lahkunuga suhteid jätkata ning ilmestavad, et kahe inimese vaheline sõprus ei saa läbi, kui üks neist füüsiliselt kaob.

Reeglina on kõige pikemad ja põhjalikumad need postitused, kus meenutatakse lahkunuga ühiselt koosveedetud hetki. Sageli algavad need tekstiosad sõnadega *mäletan, kuidas*, millele järgneb meenutus lahkunust mõnes naljakas situatsioonis, kirjeldus esmakordsest kohtumisest või lihtsalt sümbolsest või ilusast hetkest. Üks postitus võib sisaldada isegi kuni kümmet erinevat meenutust lahkunust, kuid üldiselt kehtib tendents, et mida lühemalt on mälestusi kirjeldatud, seda rohkem neid ühes postituses on. Postitused, kus mälestused on väga detailselt ja pikalt lahti kirjutatud, sisaldavad tavaliselt ühte, maksimaalselt kahte erinevat meenutust.

Emotsioonide ilmestamiseks ja edasi andmiseks lisatakse postituste tekstilise osa juurde emotikone. Kõige rohkem leiavad kasutust punase südametooni ikoonid ning kurva ja nutunäoga emotikonid, mis illustreerivad eelnimetatud tundeid ning armastuse avaldamist. Kui postituses mainitakse lahkunu nime, märgitakse seal sageli tema konto interaktiivselt (ehk *tag*'itakse).

Suremise asemel kirjutatakse, et inimene *lahkus meie hulgast* ning matmisprotsessi kohta kirjutatakse *viimasele teele saatma*. Viimase väljendiga haakub, et lahkunule soovitakse postitustes *head teed*, mis viitab, et leinajate arvates ootab pärast surma inimesi ees uus teekond. Väga sageli kirjutatakse lahkunule *puhka rahu*, pigem harva kasutatakse sama tähendust kandvat lühendit RIP (või ka R.I.P.).

Mitmetes postitustes esines näiteid spirituaalsusest ning kristlikust maailmavaatest. Autorid tunnistavad nendes lahkunu füüsilise keha muutumist ning väljendavad usku elu olemasolusse alternatiivsetes keskkondades. Elule pärast surma viidatakse läbi inglite, hingede ja tähtede. Kuigi enamasti nimetati lahkunu uue asukohana taevast, siis sugugi mitte alati ei osanud leinajad postitustes täpsustada, kus lahkunu nüüd on. Sellistel juhtudel jäädakse umbmääraseks, öeldes näiteks *olgu sul seal hea või tean, et oled nüüd teisel pool*. Kui räägitakse lahkunust kui hingest või inglina taevast, kirjutatakse mõningatel juhtudel need sõnad suurte algustähtedega. Näiteks *Sa oled kauni Hingega särav Ingel Taevas*. Sellistes postitustes esineb keskmisest rohkem viiteid religioonile, neis mainitakse Jumalat ja Jeesust ning lisatakse väljavõtteid piiblist. Mõnel juhul peetakse surma põhjuseks religioossete tegelaste otsuseid. Näiteks

kirjutati, et *Jumalal oli sinuga teine plaan* või *Sa olid mulle kingitus Jumala poolt ja nüüd kutsus su Isa Sind tagasi*.

Ingleid mainivad postitused on suunatud nii lahkunule kui ka leinajale. Lahkunule suunatud tekstides kirjutatakse, kuidas leinajad saavad talle *tervitusi ja kallistusi inglite juurde*. Lähedastele suunatud kaastundeavalduse juurde kirjutatakse lohutuseks näiteks, et *saatsite printsessi inglite juurde, kus tal on parem olla* või *paradiisil oli üht inglit tagasi vaja*. Inglitest ja hingedest rääkivad tekstid lõppevad sageli sõnaga *kohtumiseni*, mis viitab samuti uskumusele, et pärast surma on võimalik taas teineteist näha.

Tihti kasutatakse oma mõtete edastamiseks hoopis kellegi teise kirjutatud sõnu, postitades laulusõnu ja luuletusi. Kõige sagedamini esines postitustes viiteid ansambel Vennaskonna laulu „Maailma lõpus on kohvik, kus kunagi kohtume kõik“ pealkirjale. Terve laulu sõnad postitati vaid ühel korral, kuid mitmel korral kirjutasi leinajad, et kohutavad lahkunuga taas kunagi maailma lõpus olevas kohvikus. Ühe lahkunu matuste info jagamisel kirjutati, millise kiriku juurest algab tema *viimane teekord kohvikusse*. Laulusõnadest ja luuletustest postitati veel näiteks Urmas Alenderi, Mari Pokineni ja Viivi Luige loomingut. Mitmel juhul ei kirjutatud värsside alla nende autorit, millest võib eeldada, et tegu oli postitaja omaloominguga.

Lahkunuid võrreldi postitustes väga erinevate loodusnähtuste ja loomadega, näiteks tuuleiili, tähtede ja liblikaga. Kuid korduvalt jäi silma lahkunu võrdlus päikesekiirtega. Näiteks kirjutasi leinajad, et nad jäävad alati armastama oma *päikesekiirt*, lahkunu oli kui varahommikune *päikesekiir* või *päikeseke*. Seosed lahkunu ja päikese vahel viitavad lahkunu headele iseloomuomadustele, näiteks rõõmsameelsusele, lahkusele, soojusele.

„Sa olid meie alati naeratav päikesekiir, mis paistis nii säravalt. Kahju, et see päike liiga vara looja läks! Paista taevas edasi, siis näeme ka meie sinu kohalolekut!“

Kokkuvõttes tunnistavad postituste autorid, et neil on raske leida õigeid ja sobivaid sõnu, mis kirjeldaksid nende tundeid ja meeleolu leinavates postitustes. Kõige sagedamini kasutatakse oma emotsioonide kirjeldamiseks sõnu *kurb* ja *valus*, mis ka üleüldiselt leina kontekstis tunnete ja mõtete kirjeldamisel on väga levinud. Kui oma sõnadest jääb puudu, postitatakse teiste autorite loomingut – laulusõnu ja luuletusi. Surnuga soovitakse suhteid jätkata ning sellele viitavad armastusavaldused ning fraasid, et lahkunu jääb alles elavate mälestustesse ning

südametesse. Oma tunnete ja emotsioonide edasi andmiseks lisatakse postitustesse südame ja nutunäo emotikone. Tekstis sõna *surm* ei mainita, vaid kasutatakse alternatiivseid väljendeid nagu *lahkuma, teise ilma minema ja viimsele teekonnale saatma*. Ühtlasi väljendub postitustes inimeste usk, et lahkunud elavad kusagil mingil kujul edasi ning esineb ka viiteid religioossusele.

3.1.2. Postituste juurde lisatud fotod

Leinavate postituste juurde lisatakse sageli ka fotosid. Valimisse kuulnud postituste juurde lisatud pildid jagunesid järgmistesse kategooriatesse: kollaaž, loodus, lahkunu tehtud foto, küünlad, lapsepõlv, kalmistu, postitaja koos lahkunuga; lahkunu üksi, grupipildid ning ingliskeelsete tekstide või tsitaatidega pildid internetist.

Kõige rohkem lisatakse postituste juurde fotosid, millel on kujutatud lahkunut üksinda, mõnel juhul tegelemas oma hobiga. Nende seas on pilte, kus lahkunu poseerib mõnes looduskaunis kohas, restoranis või kodus koos oma lemmikloomaga. Mõnel juhul on lisatud ka klassikalisi fotograafi juures tehtud portreepilte. Kui lahkunu hobiks oli ratsutamine, on postituste juurde lisatud mitmeid pilte hobustega. Inimese puhul, kelle hobiks oli suusatamine, leiab palju pilte talvises olustikus. Fotodelt eristuvad veel sellised hobid nagu näiteks iluvõimlemine, ujumine, jõusaal ja mootorrattad. Eraldi kategooria moodustasid fotod, mis olid tehtud lahkunu poolt, kelle hobiks oli fotograafia. Enamikel tema seinale postitatud pildidel olid hoopis inimesed, keda ta oma elu ajal pildistas. Leinavates postitustes tänati teda ilusate hetkede jäädvustamise eest ja lisati, et ta elab läbi nende fotode inimeste mälestustes edasi.

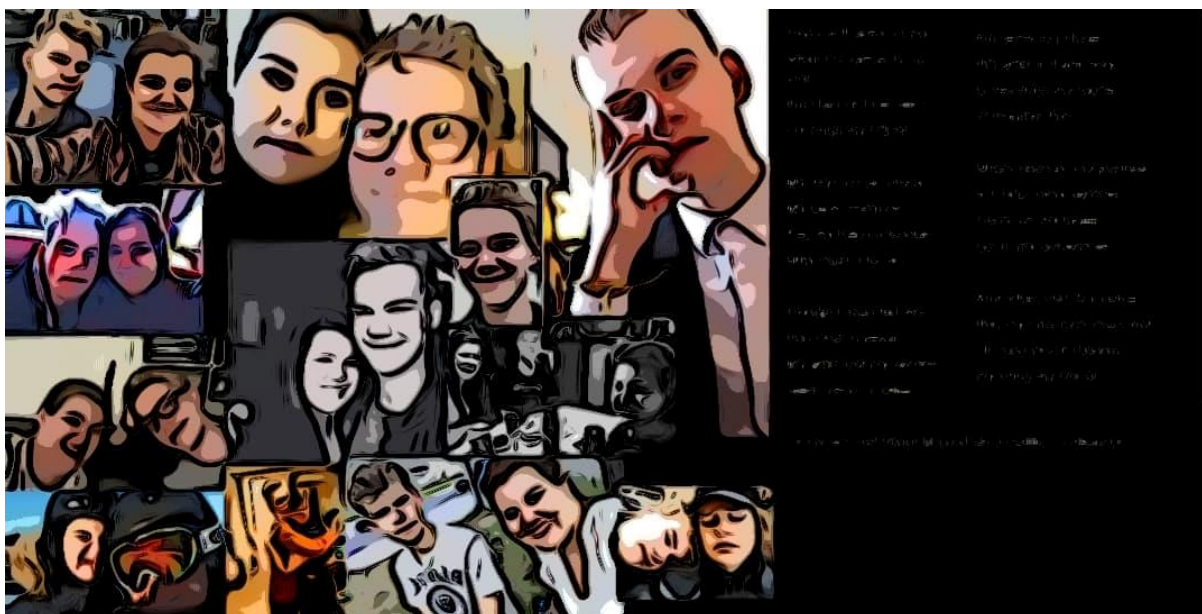
Palju on ka pilte, millel kujutatud postituse autorit ja lahkunut koos. Sageli illustreerivad need pildid postituse tekstiosas kirjeldatud mälestusi. Näiteks kui postitaja meenutas, kuidas nad lahkunuga kanuuga sõitmas käisid, siis selle postituse juurde lisatud fotol on samuti näha neid kahte kanuus. Paaril juhul on postituse tekstis välja toodud, et lisatud pilt on viimane nende ühine foto koos. Postitatakse ka grupifotosid, kus peal võib olla 10 või enam inimest. Need fotod on enamasti seotud lahkunu hobiga (nt tehtud mõnes suvelaagris) või kellegi sünnipäevapeol.

Pilt 1. Näide leinava postituse juurde lisatud grupipildist.

Surnud laste ja teismeliste puhul kerkisid esile fotod varasest lapsepõlvest ehk pildid, kus lahkunu on lasteaia- või algkoolieas. Need pildid seostuvad samuti postituses kirjeldatud mälestustega ning reeglina on nende autoriteks ja postitajateks lahkunu vanemad. Varalahkunud noorte puhul postitatakse sageli ka koolis tehtud klassi- või sõbrapilte.

Mitmel juhul pole postitaja ilmselt osanud valida, millist pilti kasutada ja seetõttu on teksti juurde lisatud hoopiski kollaaž fotodest, kus kujutatakse lahkunut erinevates tegevustes, nii üksinda kui ka sõprade või lähedastega. Sinna juurde on mõnel juhul kujundatud sünni- ja surmakuupäev ning inglisekeelsed tekstid või luuletused igatsusest. Kui enamasti lisatakse postituse juurde korraga üks kuni kaks fotot, siis leidis ka neid, mille juurde on lisatud isegi kuni seitsmeteist erinevat fotot.

Pilt 2. Näide leinava postituse juurde lisatud kollaažist, mille paremale küljele on kombineeritud inglisekeelne luuletus.

Kõikidel postitatud fotodel lahkunud alati naeratavad ning on rõõmsatujulised. Enamik nendest fotodest on küll poseeritud, kuid leidub ka neid, mis ilmselgelt tehtud ilma pildistatava teadmiseseta. Mitte ühelgi pildil ei ole lahkunut kujutatud kuidagi ebaviisakas või piinlikus situatsioonis, tõsise või kurva näoga. Eeldatavasti soovivad leinajad lahkunut mäletada rõõmsameelsena.

Fotode postitamise praktikas paistsid silma erinevused mälestamiseks loodud gruppide ning Facebooki kontode seinte vahel. Näiteks isiklikele kontodele tehti pigem tekstipostitusi, mõnel juhul lisati neile üks pilt, harvem kaks või enam. Kuid gruppi tehtud postitustele on peaaegu alati lisatud pilt, sageli isegi mitu. Harvad pole ka juhused, mil lisatakse korraga terve album erinevaid pilte. Kui kontole postitades lisatakse pildile alati tekst, mis fotot mingil määral seletab, siis gruppi postitatakse pilte ka ilma kirjelduse või selgituseta.

Loodusfotode kategoorias domineerivad pildid päikeseloojangutest, taevast ja pilvedest. Taevast kujutatavatel fotodel on pilvedest moodustunud ebamäärased kujutised, millele leinajad väidavad nägevat lahkunu hinge või inglit. Päikeseloojangu pildid on tehtud mere või mõne muu veekogu ääres ning nendel on kujutatud päikest loojumas veepiiri taha. Fotodel domineerivad loojangule iseloomulikud kollakad-punakad toonid ja romantiline olustik. Mitmel neist on näha ka rannale kividest laotud süda või liiva sisse kirjutatud lahkunu nimi.

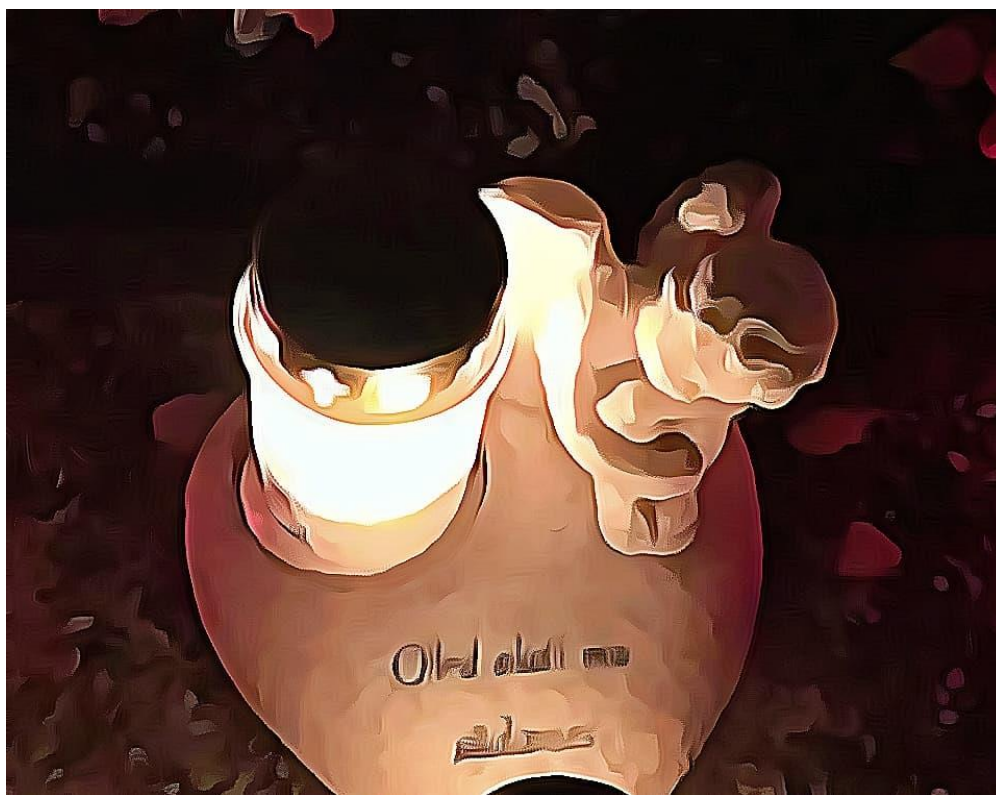
Tähtpäevadel tehtud postituste juurde lisatud fotodel on kujutatud lilli, peamiselt valgeid roose, mida väga sageli tuuakse ka matustele. Kõik loodusfotod on tehtud päikesepaistelise ilmaga ning on üldiselt heledates toonides, mis sümboliseerib lootust, rahu, surmaga leppimist.

Pilt 3. Näide leinava postituse juurde lisatud fotost, millel leinaja nägi lahkunu hinge või inglit.

Pärast matuseid lisatakse pilte kalmistust, lahkunu matmiskohast. Nendel fotodel on näha hauaplaat ja platsil olevad küünlad, lilled, ingli kujukesed. Sünni- või surma-aastapäeval tehtud postituste juurde lisatakse foto põlevast küünlast, hauaplatsil tehtud piltidel on näha põlemas klassikalisi hauaküünlaid. Kui kalmistufotod on postitajate endi tehtud, siis ülejäänud pildid põlevatest küünaldest tundusid olevat internetist võetud. Sellele viitasid näiteks nii pildi kompositsioon, kujundus kui ka kvaliteet. Küünla süütamine on väga levinud leinatraditsioon ja peegeldab leinamistegevust, teisalt sümboliseerib kustunud küünal lõppenud elu ning selle haprust. Fotodel kujutatud küünlad on reeglina klassikaliselt valget värvi, mis sümboliseerib puhtust, tasakaalu, uut algust. Ühel pildil on valgel küünlal ka must leinalint ümber. Paaril korral on fotol kujutatav põlev küünal punast värvi, mis sümboliseerib armastust, neist ühel pildil on punane küünal südamekujuline. Küünaldegas pildid on üldiselt väga tumeda

varjundiga, mis sümboliseerib kurbust, leina, igatsust. Ainus heledam ja valgust andev koht kalmistufotodel ongi küünlaleek.

Pilt 4. Näide fotost, kus kujutatud kalmistul olevat küünalt koos inglükujukesega.

Postituste juurde lisati pilte, millele on kujundatud inglisekeelne tekst või tsitaat. Näiteks on nende seas joonistatud pilt magavast koerakesest tähistaeva all ning juures inglisekeelne tekst, et taevas on nii ilus, sest sina oled nüüd seal. Pildina lisatud tekstides räägitakse enamasti sellest, mis on lein, kaotusvalu, milliseid tundeid kellegi surm tekitab ning kuidas lahkunut jäädakse mäletama ja igatsema. Nende seas on ka mitmetähenduslikke ja kujundlikke tekste. Näiteks on ühel neist kirjas, et inimesed on kui lained, mis uhuvad kaldale ja kuigi nad püsivad vaid viivu, siis nende lahkudes oled sa teistsugune kui varem. Kirjeldatud teksti juurde on lisatud pilt anatoomilisest südamest, mitte sellisest nagu igapäevaselt oleme harjunud joonistama ja nägema. Kordagi ei näinud ma sääraseid pilte eestikeelse tekstiga. Ühtlasi pole postitajad ise tekstiga piltidele selgitust juurde kirjutanud, piirdutud on vaid paari lühikese lausega sellest, kuidas lahkunut igatsetakse ja armastatakse. See viitab, et leinajad ei oska, ei taha või ei suuda ise neid mõtteid kirja panna ning kasutavad abistava materjalina internetist leitud. Teisalt võivad nad nende tekstidega internetis ka juhuslikult kokku puutuda, misjärel hakatakse mõtlema oma lahkunud lähedase peale ning otsustatakse leitud materjali ka teistega jagada.

“If you know someone
who has lost a very important
person, and you're afraid to mention
them because you think you might
make them sad by reminding them
that they died--you're not reminding
them. They didn't forget they died.
What you're reminding them of is
that you remembered that they lived,
and that is a great gift.”
— Elizabeth Edwards

Pilt 5. Näide inglisekeelse tsitaadiga pildist.

Kokkuvõttes esineb kõige sagedamini leinava postituse juures fotosid, millel on kujutatud lahkunut. Temaga koos võib pildil olla nii postitaja ise kui ka lahkunu teised sõbrad ja tuttavad. Postitatud fotol poseerib lahkunu reeglina looduses või on tegelemas oma hobiga. Fotode eesmärk on illustreerida mälestusi, püüdes teistele osapooltele anda edasi jagatud hetki ja värskendada nii ka omaenda mälestusi. Lähedaste lootust, et lahkunuga saab kunagi uuesti kohtuda, väljendavad näiteks taevajooniste ja inglükujutistega pildid. Hauakivi ja kalmistufotodega soovitakse lahkunule ja teistele leinajatele näidata, et teda jätkuvalt külastatakse ja mäletatakse. Ühtlasi viitavad need igatsusele ja soovile lahkunuga suhteid jätkata. Fotod põlevatest küünaldest peegeldavad traditsioonilist leinamiskommet ning kui oma sõnadest ja mõtetest väheks jääb, lisatakse postituse juurde inglisekeelse teksti või kellegi tsitaadiga pilte.

3.2. Lahkunuga suhete jätkamine

Märke suhete jätkamisest leiab kõige sagedamini lahkunule suunatud postitustest ehk nendest, mille kirjastiilist ja teksti sisust tuleb välja, et see on mõeldud lugemiseks eelkõige lahkunule. Esmase vihje selle kohta, kellele postitus suunatud on, leiab tekstiosa esimestest sõnadest – tihti

tuuakse alguses nimeliselt välja, sageli isegi märgitakse (*tag*) lahkunu kasutaja. Nime ette lisatakse ka omadussõnu, näiteks *armas*, *kallis* või *hea* ning vahest defineeritakse lahkunu ja leinaja omavaheline suhe. Näiteks kirjutatakse lahkunule (siin ja järgnevalt on kõik nimed muudetud) suunatud postituse algusesse: *Katrinile*; *Kallis Katrin*; *minu armas tütar Katrin*; *Hea Katrin*, *minu parim sõber*. Sellele järgnevas postituse tekstis pööratakse lahkunu poole *sina*-vormis, mis lisab isiklikkust ja kinnitab, et postitaja ei kõnele mitte laia auditooriumiga, vaid konkreetse lahkunuga.

Lahkunule suunatud postitustes peetakse eelkõige ühepoolseid vestlusi ja meenutatakse koosveedetud hetki. Näiteks pööratakse lahkunu poole küsimusega *mäletad, kui käisime seal?*. Meenutuste vahele on põimitud lahkunu iseloomustus, mis on alati positiivne, kordagi ei tooda välja lahkunu mõnda negatiivset omadust. Enamkasutatavad omadussõnad postitustes on: *särasilmne*, *heatujuline*, *rõõmus*, *südamlik*, *abivalmis*. Mälestuste ja iseloomutuse lõppu kirjutatakse tänusõnad lahkunule. Eelkõige tänatakse ühiselt veedetud hetkede eest või leinaja ellu kuulumise eest. Mõnikord ei täpsustatagi, mille eest tänatakse, vaid kirjutatakse lihtsalt *aitäh (sulle)*.

„Hea sõber, aitäh nende aegade eest, mil olid meiega.“

„Ma imetlesin sinu headust ja heatujulisust, sinu kergust ja abivalmidust. Aitäh, et olid minu sõber ja lasid mul saada osa nendest kogemustest.“

Lahkunule suunatud postituse alguses või lõpus kirjutab autor, mis emotsioonid teda hetkel valdavad. Kõige sagedamini väljendatakse igatsust ja armastust. Postituste lõpu osas kirjutatakse, et kuigi lahkunut ei ole enam füüsiliselt meiega, jääb ta siiski südamesse, mälestustesse või mõtetesse, mis viitab samuti uut moodi suhete jätkumisele. Eelnimetatud kohamääratluste juurde käib sageli ka umbmäärane ajaline viide, näiteks *igavesti* või *alati*. Postitustes rõhutatakse, et teda ei unustata ning viimasena edastatakse postituses soovid lahkunule. Kõige sagedamini kirjutatakse *puhka rahu* või *head teed*, aga soovitakse ka *rahu ja valgust sinna ülesse*, *kergust ja head olemist teispoolsusesse*.

„Kallis Maarja! --- Igatsen sind nii väga. Kuid osake sinust on alati siin meiega – südames, mõtetes ja mälestustes! Puhka rahu!“

„Tiinale. Meeldejäävaim mälestus sinuga on --- Tohutult kahju ja kurb, et sinu teekond niimoodi lõppes. Kuid jääd minu mälestustesse igavesti!“

Lisaks vahetult pärast surma tehtud postitustele, väljendub lahkunuga suhete jätkamine veelgi selgemalt ja paremini hiljem tehtud postitustes, näiteks lahkunu sünni- või surma-aastapäeval. Kõikides gruppides ning kontodel, kus mälestati inimest, kelle surmast oli möödunud vähemalt aasta, esines tähtpäeval tehtud postitusi. Need ei ole reeglina nii pikad kui vahetult pärast surma tehtud meenutused, vaid sisaldavad pigem lühikest fakti konstateerimist, kui palju aega on surmast mööda läinud, sünnipäevaõnnitlust, vahest ka fotot küünlast või lahkunust.

„Kallis Katrin, kallistan sind ja saadan sulle sinu sünnipäeva puhul parimad soovid. Jääd meie südamesse igaveseks. Puhka rahu!“

„Jälle on möödunud üks aasta sinu lahkumisest...“

„Mattias, täpselt kolm kuud tagasi... Igatsen sind.“

Harvem postitatakse lahkunu seinale ka muudel tähtpäevadel, näiteks hingedepäeval, sõbrapäeval ja jõuludel.

„Täna, sõbrapäeval, kirjutan sulle esimese kirja. Kuigi räägin sinuga iga päev, pole sulle senini kordagi kirjutanud. Igatsen sind väga. Tean, et sa jälgid meid sealt kaugel, kuid ma väga tahaksin hoopis ise sind jälgida. Igatsen sinu telefonikõnesid ja sms-e.“

„Kallis, häid pühi sulle sinna taevasse. Lase hea maitsta jõuluprael ja piparkookidel. Meil siin tänavu lund ei ole. Isegi tunne on tänavu teistsugune, aga siudames teame ja usume, et hoiad ja armastad meid. Mõtleme su peale.“

Lahkunule jagatakse Youtube'i linkidega muusikat. Laulu valikut põhjendatakse vähe, peamiselt sellega, et tegu oli lahkunu lemmikbändi või -artistiga. Mõne postituse juures on kirjas lihtsalt *siin on üks laul Sulle*. Ainus lugu, mis minu valimis olevatest postitustest korduvalt läbi käis, on Robbie Williamsi „Angel“. Kuigi postitajad otseselt lauluvalikut ei põhjenda võib nende tähendusi ja seoseid tuletada loo pealkirjast või sõnadest. Näiteks on mitmetes jagatud lugudes viiteid inglitele või muudele spirituaalsetele teemadele: Rick Astley – „Angels On My Side“; Rufus Wainwright – „Hallelujah“; Terminaator – „Ingli puudutus“; Pearu Paulus – „Tähelend“.

Suhte jätkamisele viitavad veel postitused, kus ühel või teisel moel mainitakse lahkunuga (taas)kohtumist. Kõige sagedamini leiavad sellised kohtumised aset unenägudes. Leinajad kirjutavad, et loodavad lahkunut näha unes ning kutsuvad neid oma unenägudesse. Samuti

kirjeldatakse postitustes unenägusid, kus lahkunut nähti, üritades mõista selle taga peituvaid tähendusi.

„Aitäh, et külastasid unes Mari. Ta oli hommikul ärgates nii rõõmus, et sa teda külastasid.“

„Ühel päeval kohtume taas, kuid seniks loodan unenäohaldjate abile.“

Postitustes kirjeldatakse loodusnähtusi, mida tõlgendatakse lahkunult sõnumi saamisena või taaskohtumisena. Näiteks on postituse juurde lisatud foto, millel näha sinine taevas ning õhukused heledad kiudkihtpilved, mis moodustavad ähmase kujutise. Postituse juurde on kirjutatud *pildile on jäänud üks hing*. Sarnaseid postitusi, mille juures foto taevast, kus näha abstraktseid kujutisi moodustavaid erinevat tüüpi pilvesid, on veel mitmeid (vt Pilt 3). Postitajad väidavad end nägevat pilvedest moodustunud kujutises lahkunut ja tõlgendavad seda kui temalt saadud märki või sõnumit. Lahkunu kohaolekut tajutakse ka muudes loodusnähtustes, näiteks päikesepaistes.

„Aitäh sulle, eile oli väga ilus – keset vihmast nädalat hakkas päike paistma ja öösel oli näha jaaniusse. Sina olid seal, kõik oli nii ilus.“

„Ööbikulaul meenutab mulle sinu pehmet häält ning päikesekiirte soojus sinu kallistusi.“

Suhete jätkamisele viitab ka see, et enamike postituste all ei jäeta lahkunuga hüvasti, vaid öeldakse *kohtumiseni*. Seda, kus ja millal täpselt uuesti kohtutakse, postituste autorid konkreetselt välja ei too, vaid asukoha määratlemisega jäädakse umbmääraseks.

„Kallis päikene, puhka rahus. Kunagi kusagil kohtume veel“.

„Kallis sõber, head teed sulle. Kusagil universumis kohtume taas.“

Mõnel juhul viidatakse, et see kohtumispaik võiks olla *sealpool* või *teisel pool*, konkreetsel juhul *taevas*. Mitmel korral kirjutati, et see koht võiks olla maailma lõpus olevas kohvikus.

„Ootan, mil me taas kohtume taevas, kallis.“

Kokkuvõttes väljendub postitustest, et inimesed usuvad elusse pärast surma taevas ingli või hingena, kellega saab edasi suhelda. Väidetakse, et lahkunu on taevas või *kuskil seal üleval* ning jälgib Maa peal olijaid.

„Ma tean, et Sa vaatad meie peale kuskilt sealt ülevalt, ja ka meie mõtleme Sinu peale ega unusta sind mitte kunagi.“

Postitustesse on leinajad kirjutanud küsimusi seoses võimaliku eluga pärast surma, millele neil vastuseid pole. Üks leinaja kirjutas, et kui lahkunul oleks *seal* võimalik kasutada telefoni või sotsiaalmeediat, siis ta küsiks, et kuidas läheb ning ütleks, et ta väga armastab ja igatseb teda. Ta uuriks, et kas taevas on põnev, mis ta seal teeb, kas sealt kuuleb lähedaste mõtteid või vestlusi, kas ta näeb, mis Maa peal toimub ja palju muud. Samasse postitusse kirjutas autor, mida ta arvab, kuidas lahkunu nendele küsimustele vastaks. Valimis on veel mitmeid sääraseid postitusi, kus lähedased lahkunu nimelt kirjutavad, mis oleks saanud, kui elutee ei oleks lõppenud.

Facebookis väljendub suhete jätkamine eelkõige lahkunule suunatud postitustes, kus kirjeldatakse ühiselt veedetud mälestusi, soovitakse kõike paremat ning väljendatakse oma igatsust. Lahkunu tajumine unenäos või loodusnähtusena ning nende kogemuste avalik jagamine viitab, et nendesse suhtutakse positiivselt, neid hetki isegi oodatakse ja võimalusel soovitakse korrata. Lahkunule postitatakse veel surma- ja sünniaastapäeval ning tähtsamatel pühadel. Ning kui leinajad lahkunult oma küsimustele või soovidele vastuseid ei saa, siis jätkavad nad suhet, kirjutades ise vastused lahkunu nime alt. Kõik eelnimetatu kinnitab, et inimesed soovivad ja on valmis lahkunuga suheteid jätkama, kasutades selleks just Facebooki.

3.3. Kommentaarid ja reaktsioonid leinava sisuga postitustele

Leinavatele postitustele saab Facebookis reageerida kas kasutades vastavaid reageeringunuppe või kirjutades kommentaari. Leinavatele postitustele kirjutatud kommentaaride põhjal võib öelda, et inimeste reaktsioonid neile on toetavad. Seda näitlikustab, et enamik kommentaare sisaldab kaastundeavaldust lähedastele. Kõige sagedamini kirjutatakse kommentaari *sügav kaastunne* või *kaastunne lähedastele*. Vahest täpsustatakse ka nimeliselt, kellele kaasa tuntakse – tavaliselt on selleks kommenteeritava postituse autor ja/või lahkunu lähisugulane. Sellele lisatakse, et ollakse mõtetes temaga, kirjutatakse *ole hoitud* ning soovitakse lahkunu lähedastele *jõudu sel raskel ajal*.

Kommentaaries tunnete väljendamine ja lahkunust mälestuste jagamine sarnanesid ülesehituselt ja väljenduslaadilt postituste sisuga. Kirjutatakse, kui väga lahkunut igatsetakse ning kuidas ta jääb igavesti südamesse või mälestustesse. Juurde lisatakse emotikone, mis aitavad neid emotsioone kirjeldada ja edasi anda. Võrreldes postituste sisuga on kommentaaridesse lisatud ühiselt veedetud mälestuste kirjeldused lühemad, keskenduvad rohkem lahkunu positiivsete omaduste välja toomisele kui meenutuse detailsele kirjeldusele. Lahkunuid iseloomustatakse sõnadega teotahteline, aktiivne, rõõmsameelne, särasilme, andekas, ilus ja tark.

Mälestusi kirjeldavate kommentaaride juurde on lisatud samuti fotosid, mis kujutavad lahkunut tolles hetkes. Kuid leidub ka selliseid kommentaare fotodega, kuhu on juurde kirjutatud ainult pildi tegemise kuupäev või mõni emotikon. Kui postituste juurde lisatud fotod tundusid olevat hoolega valitud, põhjaliku selgitusega ja valdavalt poseeritud, siis kommentaaridesse lisatud fotod tunduvad olevat vabamad. Nende seas on pilte, mis tehtud liikumise pealt ja seetõttu väga udused, vahest kujutatakse lahkunut nendel naljakas situatsioonis (näiteks istub kellegi peal või on ise millegi all) või tavapäratu näoga (näiteks puudutab keelega nina).

Pilt 6. Näide kommentaarina lisatud fotost, mis tehtud liikumise pealt ning millel lahkunu (vasakul) on tavapäratu näoilmega. Samuti ei olnud selle foto juurde lisatud seletavat kommentaari.

Pikemate ning detailsemate postituste puhul, kus kirjeldatakse mälestusi lahkunuga, tänatakse kommentaarides postitajat nende jagamise eest. Kirjutajat kiidetakse ilusate sõnade eest ning et ta on vaeva näinud ja mälestused lahkunuga kirja pannud teistele lugemiseks.

„Aitäh, selle mälestuse jagamise eest. Sa ütlesid nii ilusti ja õigesti – Liisaga oligi nii hea koos olla. Ja aitäh Liisa, selle võimaluse ja ühiselt veedetud aja eest!“

Lahkunu sugulased, kellele postitatakse Facebooki kaastundeavaldusi, tänavad väga harva igauht eraldi kommentaaridena tulnud toetuse eest. Juhul kui toetajaid tänatakse, siis postitatakse kommentaariumisse tänusõnad kõigile kaastunde avaldajatele ühe vastusena, näiteks *aitäh teile kõigile toetuse avaldamise eest*. Enamikel juhtudel jääb see kommentaariumi viimaseks postituseks. Kõige rohkem tagasisidet kommentaaridena saavad esimesed postitused, mis lahkunu seinale pärast surma tehakse. Sageli on selleks teade surmast või mõne lähedase leinav postitus. Mida aeg edasi, seda vähemaks ja harvemaks jäävad kommentaarid postituste all.

Paljud saavad sõbra surmast teada läbi Facebooki postituste, kus reeglina ei kirjutata surma põhjustest. Arusaadavalt tekitab selline uudis palju küsimusi, eriti kui tegu oli noore ja terve inimesega. Seetõttu küsitakse postituse kommentaarides *mis juhtus?*. Sageli ei avaldata isegi kaastunnet enne, kui teada saadakse, mis juhtus. Mitmel ootamatult surnud noore kontol on näha, kuidas esimese leinava postituse esimesed kommentaarid on peamiselt küsimused. Näiteks ühe postituse all kirjutab esimene kommentaarija *jumalukene, mis küll juhtus?*, teine lisab kommentaariks ainult *????*, kolmas küsib jälle *kas keegi osaks öelda, mis juhtus?* ja neljas lisab, et *ma tahaks ka teada!*. Taoliste küsimuste kritiseerimist või uudishimulikele kommentaaridele negatiivselt reageerimist ma ei märganud. Pigem ei reageeritud neile üldse, mõnel juhul vastati napolisõnaliselt näiteks *kirjutan sulle eraldi*. Ainult ühel juhul nägin, kuidas kommentaarides surma põhjus lahti kirjutati, teistel kordadel rahuldati inimeste uudishimu ilmselt privaatsetes vestlustes.

Kuid huvi teada saada mis juhtus, pole ainus küsimus, mis inimestel sellises olukorras tekib. Teine sage küsimus kommentaarides on *miks?* Mõnikord seda täpsustatakse, lisades *miks pidi küll see juhtuma?*, kuid sageli piirdub see küsimus ainult ühe sõnaga. Tegu on retoorilise küsimusega, millele reeglina vastust ei oodata ja tavaliselt seda ka ei tule. Sellele küsimusele on keeruline vastata, kuid mõnele miks-küsimusega kommentaarile siiski reageeriti, püüdes

sellele leida loogilisi vastuseid. Näiteks kirjutati *ju siis oli tema aeg siin täis saanud*. Kuid esines ka seda, kui ühele miks-küsimusele vastati omakorda mitme samasuguse küsimusega

Kommentaator 1: „Miks küll? Nii kurb...“

Kommentaator 2 vastab: „Jah... miks? Miks saatus nii teeb? Rääkisin tuttavaga, kes töötab arstina ja palju kogenud. Ta ütles, et selline asi juhtub väga harva. Miks just Katrin? Mu nutt ei lõppe...“

Kommentaaries jagunesid inimeste arvamused võimalikust elust pärast surma kaheks. On neid, kes usuvad, et lahkunu elab nüüd hinge või ingli kujul taevas edasi kui ka neid, kes jätsid kommentaariumis lahkunuga *hüvasti* ja viitavad oma kirjutisega, nende jaoks see suhe siinkohal lõppeb.

Kommentaator 1: „Jää hüvasti, kallid Tõnu. Sinuga oli tore. Kahju, et enam neid häid aegu tagasi ei saa.“

Kommentaator 2 vastab: „Ei jäta hüvasti! Ta on ikka ju olemas, lihtsalt natuke kaugemal.“

Kommentaaries leidub ka tsitaate kirjandusest. Näiteks tsiteeritakse raamatust „Väike prints“ korduvalt kohta, kus rebane ütleb, et ainult südamega näeb hästi. Sellega lausega vihjatakse, et kuigi lahkunut ei saa enam silmaga näha, siis sellest hoolimata elab ta südames endiselt edasi. Sama tähendust kannab ka kommentaarides sageli viidatud Karupoeg Puhhi lause, et kui kunagi tuleb meil hüvasti jätta, hoia mind südames, siis olen alati sinu juures. Lisaks jagati ka luuletusi, mis rääkisid sellest, kuidas ebaõiglane elu on tekitanud tohutu suure valu leinajate südamesse, kuid loodetavasti on lahkunul nüüd parem, kus iganes ta on.

Kui postituste puhul tuli esile elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuv sisu, siis kommentaarides jagavad leinajad teineteisele soovitusi. Näiteks soovitatakse valust ülesaamiseks süüdata küünal või lahkunuga valjuhäälselt rääkida. Kuid koorduvalt tõdetakse, et ainus, mis valu vastu aitab, on aeg. Kommentaarides, kus leinatakse traagilises õnnetuses hukkunut, soovitatakse inimestel elada kohe ja praegu, sest kunagi ei tea, mis võib homme juhtuda. Sageli soovitatakse helistada lähedastele ja sõpradele, kellega pole ammu suhelnud ning viia oma ideed ja unistused täide kohe, mitte jätta neid määramata ajaks tulevikku.

Kommentaari seas on ka üleskutseid millegi tegemiseks. Näiteks palutakse sõpradel jagada lahkunust pilte ja mälestusi või temaga seostuvaid sõnu. Jagatakse informatsiooni matuste toimumise aja ja koha kohta, vahetatakse infot transpordivõimaluste kohta matustele saamiseks ning sellest, milliseid lilli tuua või mitte tuua. Kuid erinevalt postitustest on kommentaaride sisu informatsiooni jagamise osas rohkem arutlev, näiteks küsitakse teiste inimeste arvamust selle kohta, kas autole lisada leinalint, kust seda saab või millal peaks laskma matusepärjad valmis teha.

Kommentaare kasutatakse peamiselt postituse autorile või lähedastele kaastunde avaldamiseks. Kõik kommentaarid on asjakohased, toetavad ja leinajaid julgustavad. Ma ei näinud kordagi, et kusagil kommentaaris oleks kellelegi või millegi kohta halvasti öeldud. Kommentaare kasutatakse nii lahkunuga hüvasti jätmiseks kui ka temaga suhete jätkamiseks, info vahetamiseks ning üksteisele nõu andmiseks. Ühtlasi uuritakse kommentaarides surmapõhjuste kohta ning tõstatatakse küsimus miks see pidi juhtuma. Pikemad kommentaarid on oma ülesehituselt ja sisult sarnased postitustele – neis avaldatakse sarnaste sõnade ja väljenditega oma mõtteid ja tundeid, soove lahkunule ja teistele leinajatele. Kui postitustes kasutati teiste autorite loomingut laulusõnade või luuletustena, siis kommentaarides on mitmel juhul viiteid kirjandusteostest pärit fraasidele. Kommentaarides esines rohkem kirjavigu ja emotikone, näiteks lisati sageli sama emotikoni isegi kuni viis korda järjest. Lisaks on teksti juurde lisatud pildid vähem poseeritud kui postituste puhul. Seega kokkuvõttes tunduvad kommentaarid olevat pisut vabama stiiliga kui postitused.

3.3.1. Emotikonide kasutamine

Lisaks kommentaaridele on postitusele võimalik reageerida kasutades Facebooki reageeringunuppe. Kui Facebook laiemale avalikkusele tuntuks sai, oli seal ainult üks reageerimisvõimalus – sinine heakskiitev pöial. Kuid praegu pakub sotsiaalvõrgustik reageerimiseks kuut erinevat võimalust – pöial ehk meeldib, süda ehk armastan, naerunägu ehk hahaa!, lahtise suuga nägu ehk ohhoo!, kurb ja vihane nägu.

Käesoleva töö fookuses oli saada ülevaade, milliseid nendest reageeringutest kasutatakse konkreetselt leinavate postituste puhul. Seega ma ei jälginud, kui palju reageeringuid postitused

pälvisid või missugused neist said rohkem tagasisidet reageeringute näol ning millised vähem. Samuti ei pidanud ma statistilist loendust selle üle, millist reageeringut neist enim kasutati.

Kokkuvõttes selgus, et leinavate postituste puhul rakendatakse reageeringunuppudest põialt, südant ning kurba nägu. Kordagi ei näinud ma reageeringute hulgas naerunägu, imestust või vihast nägu. Analüüsitud postituste hulgas on nii neid, millele on inimesed reageerinud kolme erineva eelnimetatud märgiga, ainult ühega neist või siis vastavalt kahega. Järgnevalt on kuvatõmmis erinevatest näidetest, mis ilmestab kolme erineva reageeringu kasutamist.

Pilt 7. Näited analüüsitud postituste reageeringutest.

Postituste tekstilise osa vahele on samuti põimitud erinevaid emotikone, et anda edasi emotsioone, tundeid ja mõtteid. Kommentaariumites esines ka sellist sisu, mis koosneski ainult emotikonidest. Kui postitustes kasutatakse igat emotikoni pigem üks kord, siis kommentaarides on võimalik ühte emotikoni lisada isegi kuni viis korda järjest. Palju on kommentaare, mis koosnevad ainult punaste südamete ikoonidest või ainult nutvate nägudega emotikonidest.

Kõige enam lisatakse kommentaaridesse südame ikoone. Kuid postitatud südamed ei ole sugugi mitte alati klassikaliselt punased, vaid rakendatakse ka näiteks sinist ja musta värvi südameid. Samuti ei pruugi süda olla terve – purunenud suhte või südames oleva valu kirjeldamiseks kasutatakse katkist südant. Südame ikooni kasutamine erines selle poolest, et kui teisi emotikone pannakse korraga üks, siis südameid postitatakse tavaliselt mitu tükki järjest. Järgnevalt toon kuvatõmmistena näited erinevatest südametest, mida leinavate postituste kommentaariumis kasutati.

Pilt 8. Näited kommentaarides kasutatud südame emotikonidest.

Sageli rakendatakse kurva näoga emotikone, mida on samuti väga palju erinevaid: ilma pisarateta, pisaratega, lahtiste/kinniste silmadega jne. Järgnevalt toon kuvatõmmistena näited erinevatest kurva näoga emotikonidest, mida kommentaarides kasutati.

Pilt 9. Näited kommentaarides kasutatud kurva näoga emotikonidest.

Tihti esineb kommentaarides ka närbunud roosi emotikon, mis leina kontekstis sümboliseerib elu lõppu. Ainult paaril korral märkasin kasutatud emotikonide hulgas sama roosi õitsevat versiooni. Kommentaarides, kus kirjutatakse lahkunust kui inglisi taevas, lisatakse tähtede ja inglisebeebi emotikone ning kaastundeavalduste juurde pannakse küünla kujutis. Lahkunut või postitajat tänavates kommentaarides rakendatakse emotikoni, millel on kujutatud kahte kätt püstiselt teineteise vastu asetatuna. Emotikon kannab ametlikult nimetust kokku pandud käed, kuid see on levinud nii palumise kui ka palvetamise kontekstis.

Pilt 10. Näited kommentaarides kasutatud muudest emotikonidest.

Naeratavate nägudega emotikone kasutatakse tunduvalt vähem, peamiselt nendes kommentaarides, kus kirjeldatakse mõnda ühiselt veedetud naljakat või rõõmsat mälestust. Kommentaaride juurde, mis uurisid lahkunuga juhtunu kohta, lisatakse imestav, lahtise suuga emotikon. Muudest emotikonidest märkasin veel valget tuvi, käemärkidest rahu (*peace*) märki ning musklis kätt, mis sümboliseerib tugevust ja jõudu.

Postitustele reageeritakse emotikonidega, mis väljendavad toetust (pöial, süda) või leinakontekstis peamist emotsiooni ehk kurbust (pisaraga nägu). Ei ole ühte kindlalt reaktiooni, mis oleks leina kontekstis ainuõige. Vähe oli postitusi, millele kõik inimesed vastasid ainult ühe ja sama reageeringuga. Enamasti kasutati kõiki kolme eelnimetatud

reaktsiooni või vähemasti kahte neist. Ka kommentaaridesse lisatud emotikonide hulgas domineerivad eelkõige südamed ning kurvad ja pisaratega näod. Südamed väljendavad armastust lahkunule ja toetust kaasleinajatele ning kurb nägu leinaja enda hetkeemotsiooni. Harvem lisatakse ka teisi leina ning surma kontekstis levinud ikoone – lilli, ingleid, küünlaid ning tähti taevas.

4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Magistritöö eesmärgiks on mõista kaasaegseid leinamispraktikaid ja nende kohandumist leinaprotsessidega. Konkreetsemalt soovisin teada saada, millist sisu postitatakse Facebooki pärast kellegi surma ning kuidas väljendub postitustes lahkunuga suhete jätkamine. Ühtlasi huvitas mind, kuidas leinavatele postitustele reageeritakse ja mida võib nende postituste põhjal järeldada leinamispraktikate kohta Facebookis. Nende aspektide mõistmiseks sõnastasin kolm peamist uurimisküsimust, millele järelduste osas vastused annan.

Peatüki teises pooles arutlen tulemustest järeldunud huvitavamate ja tähelepanuväärsemate aspektide üle, esitades seoseid teiste autorite varem tehtud uuringute ja oma töös leitud tulemuste vahel. Viimases osas toon välja kasutatud meetodi kriitika ning aspektid, mida saaks tulevikus parandada ning arendada. Lisaks pakun ideid ja annan soovitusi, kuidas seda teemat ja valdkonda saaks edasi uurida.

4.1. Järeldused

Käesolevas peatükis esitan vastused püstitatud uurimisküsimustele. Järelduste tegemisel toetun analüüsitud postitustest ja kommentaaridest kogutud materjalile, mille seostan ja põimin läbitöötatud kirjandusest teadaolevaga.

Missugune on leinavate postituste sisu ja kuidas seda väljendatakse?

Töö tulemustest selgus, et laias laastus saab leinava sisuga postitused jagada neile iseloomulike tunnuste põhjal viide erinevasse kategooriasse. Nendeks on: informatsiooni jagamine, mälestuste jagamine, kaastundepostitused, tähtpäevadel tehtud ja elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuvad postitused. Informatsiooni edastavate postituste sisuks on reeglina surmast teatamine või matuseid puudutavad korralduslikud küsimused. Kõige suurem hulk analüüsitud postitusi liigitus mälestuste jagamise kategooriasse, mis sisaldavad leinaja ja lahkunu ühiselt veedetud aja kirjeldusi. Kolmandasse gruppi kuuluvad postitused, mis sisaldavad kaastunnet lahkunu lähedastele. Tähtpäevadel loodud sisu jaguneb omakorda kolmeks: sünniaastapäeval, surma-aastapäeval ja muudel pühadel tehtud postitused. Need sisaldavad vastavalt tähtpäevale kas õnnitlust, meenutust, leinaja emotsioone või mõtete kirjeldust. Elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuvate postituste sisuks on lugejatele

midagi südamele panna või meelde tuletada ning reeglina on need seotud konkreetse lahkunu surma põhjusega. Näiteks rõhutatakse neis liiklusreeglitest kinnipidamise olulisust, kutsutakse sõprade muresid ja probleeme tähele panema ning lähedaste inimestega rohkem näost-näku suhtlema.

Täheldasin, et postitused olid harva adresseeritud lahkunu sõpradele või grupi liikmetele. Reeglina pöörduiti postitustes otse surnu poole, näiteks märgiti ta postituse alguses nimeliselt, *tag'iti* ta konto ning tekstis kasutati sina-vormi. Kaastundeavaldused või postitused matuseinfo kohta olid sisuliselt ainsad, mis suunatud muule publikule kui lahkunu.

Sotsiaalmeediat kasutatakse loominguliseks eneseväljenduseks ning kogemuste ja mälestuste dokumenteerimiseks (Lenhart & Fox, 2006). Seda silmas pidades annab Facebook leinaprotsessis väga palju võimalusi isiklike mõtete ja tunnete avaldamiseks, samuti teistega suhtlemiseks. Kõik me leinavad erinevalt, mõnele meeldib sel perioodil keskendada toimingutele, teisele tunnetele (Stroebe & Schut, 1999: 219). Sama kehtib ka sotsiaalmeedias leinamisel – postituste sisu varieerub emotsionaalsetest tundepahvakutest kuni ratsionaalsete tegevusi kirjeldavate tekstideni; sissekannete pikkus varieerub paarist sõnast kuni väga pikkade ja sisukate juttudeni.

Eriti noorte inimeste surma korral tabab uudis sellest reeglina ootamatult. Surma kogetakse ebaõiglase ja traagilisena ning sellega on raske leppida (Kõivupuu, 2015: 160). See väljendub ka leinajate postitustes, kus nad kirjutavad, et teade võttis täiesti sõnatuks ning nad ei suuda juhtunut uskuda. Leinajad kirjeldavad, et ei leia oma emotsioonide väljendamiseks õigeid sõnu. Seda ilmestab, et mitmed fraasid ja mõtted jäävad poolikuks, lausete lõppu lisatakse kolm punkti (...), mis viitab näiteks mõttepausile, lause lõpetamata jäämisele, sõnade puudumisele. Ootamatuks surmaks ei olda valmis, lähedastel puudub leinamiseks valmistumise aeg, mis on kasutada „loomuliku surma“ puhul (Kõivupuu, 2015: 160).

Kõige sagedamini väljendub lein valus ja igatsuses ning tihti mõtlemegi leinast kui reaktsioonidest, mida elame läbi ja tajume pärast kellegi surma (A. ja K. Dyregrov, 2017: 12). See kinnitab minu töö tulemusi, kuna paljudes postitustes loetleti peamiste emotsioonidena kurbust ning valu. Tunnete kirjeldamisel domineerivad postitustes negatiivse tähendusega sõnad, head meelt tuntakse ainult selle üle, et lahkunu on nüüd paremas paigas. Ilmajätust ning igatsust väljendatakse fraasidega nagu *jään sinust puudust tundma/sind igatsema/sind mäletama*. Postitustes tuletatakse lahkunule korduvalt meelde, et teda ei unustata, rõhutades, et

teda kantakse alati südames edasi. Peaaegu igas sissekandes avaldatakse lahkunule armastust ning seejuures ei ole vahet, kas postitaja on mees, naine, noor, vana, lähisugulane, sõber või lihtsalt tuttav. See on huvitav avastus, sest reeglina peetakse eestlasi kinnisteks inimesteks, kes ei väljenda verbaalselt oma emotsioone, sealhulgas armastust. Siin võib rolli mängida nii leinaperioodi iseärasus, mis teeb inimesed emotsionaalsemaks kui ka see, et enam ei tunta ebamugavustunnet, mis esineb näost-näku suhtluse korral tunnete avaldamisel. Ka Suler (2004: 324) toob välja, et suhtlus internetis on lihtsam kui näost-näku, seal avaldatakse tõenäolisemalt ja kiiremini isiklikku teavet ning usalduslik suhe luuakse lihtsamini kui päris elus.

Nagu eelnevalt öeldud, liigitusid enamik analüüsitud postitustest mälestuste jagamise kategooriasse, kus meenutatakse lahkunuga ühiselt koosveedetud hetki. Sellesse kategooriasse kuuluvad postitused on reeglina kõige pikemad ja põhjalikumad. Mälestused pärinesid erinevatest eluetappidest ning neis kirjeldati erinevaid situatsioone. Mitmed leinajad jagasid postituses mälestust sellest, kuidas nad lahkunuga esmakordselt kohtusid. Võrdluseks, et mälestust viimasest kohtumisest lahkunuga jagati ainult ühel korral.

Mälestuste vahele on põimitud lahkunu iseloomustus, mis on alati positiivne. Mitte kordagi ei esinenud postitustes lahkunu kohta omadussõnu, mis oleks kas negatiivse varjundiga. Lahkunuid kiideti väga ja esile toodi ainult nende tugevamad ja parimad küljed. Ilmselt on see seotud uskumusega, et lahkunust halba ei räägita. Leinajad soovivad lähedast meenutada hea sõnaga ning mäletada temaga seonduvaid positiivseid aspekte. Iseloomustustes võrreldi lahkunut mitmete erinevate loodusnähtuste või loomadega, näiteks käis korduvalt läbi lahkunu võrdlus päikese ja päikesekiirtega.

Alati ei postitata lahkunu seinale omaloomingut, vaid kasutakse ka võimalust jagada lahkunu seinale või gruppi sisu omakorda mõnelt teiselt leheküljelt. Näiteks kui lahkunu hobi korras või lausa professionaalsel tasemel osales mõnes tegevuses (nt korvpalliklubis) ning selle ala Facebooki lehele tehti liikme surmast postitus, siis seda jagati omakorda edasi. Kui lahkunu puhul oli tegu tuntud inimesega või kui ta hukkus mõnes õnnetuses, mis pälvis ka meedia tähelepanu, jagati tema seinale uudisteportaalide kajastusi sellest. Jagatud postitustele jagaja ise midagi selgituseks juurde ei kirjutanud.

Lisaks mujalt jagatud sisule, kasutatakse oma mõtete edastamiseks teiste kirjutatud tekste – laulusõnu ja luuletusi. Jagatud värssides peitub reeglina sügavam tähendus ning nendes on

samuti viiteid erinevatele uskumustele ja spirituaalsusele. Kõige sagedamini kasutati ansambel Vennaskonna laulu „Maailma lõpus on kohvik, kus kunagi kohtume kõik“ pealkirja, mis viitab lootusele ja uskumusele, et leinaja ja lahkunu kohtuvad kunagi taas.

Suremise väljendit sissekannetes ei kasutata, vaid otsitakse sellele n-ö pehmemaid alternatiive. Näiteks öeldakse, et ta lahkus meie hulgast ja nüüd saadame ta viimasele teele. Sellega haakub tegevust näitav fraas *head teed*, millest võib eeldada ja järeldada leinajate arvamust, et lahkunu liigub kuhugi. Tekstinäidetest peegelduvad viited vaimsuse ja spirituaalsuse temaatikale. Näiteks osutatakse, et lahkunu on nüüd hinge või ingli kujul taevas. Varasemad uuringud on kinnitanud, et isegi ilmalikes riikides, kus hoitakse usulisi veendumusi privaatsetena, viitab märkimisväärne osa veebipõhistest memoriaalpostitustest surnule just taevas (Jakoby & Reiser, 2013). Kuna usutakse, et inglitel on võimalik lennata Maa ja taeva vahet, siis on mõistetav, miks inimestes tekib kujutelm, et sotsiaalmeediasse kirjutatud sõnumid surnuteni jõuavad (Gustavsoon, 2010; Walter jt, 2011: 293). Mitmes postituses tuuakse ka tekstilõike piiblist ning öeldakse otsesõnu, et lahkunu on nüüd Jumala juures.

Eelkõige mälestusi jagavate postituste juurde lisatakse ka fotosid. Valimisse kuulunud postituste juurde lisatud pildid jagunesid kümnesse erinevasse kategooriasse: kollaaž, loodus, lahkunu tehtud foto, küünlad, lapsepõlv, kalmistu, postitaja koos lahkunuga, lahkunu üksi, grupipildid ning ingliskeelsete tekstide või tsitaatidega pildid internetist. Sarnased kategooriad leinavate postituste juurde lisatud piltide osas töid oma uurimuses välja ka Soome teadlased Keskinen, Kaunonen ja Aho (2019), kes keskendusid sellele, kuidas pärast lapse surma väljendavad Facebookis leina vanemad.

Fotosid jagatakse, et anda edasi mälestuste sisu, austada lahkunut ja paremini mäletada omaenda mälestusi (Keskinen jt, 2019: 615). Kõige sagedamini lisatakse postituse juurde foto(d), millel on kujutatud lahkunut üksinda, tegelemas näiteks oma hobiga. Sageli lisatakse ka fotosid, millel kujutatud postituse autorit ja lahkunut koos. Need pildid illustreerivad postituste tekstiosas kirjeldatud mälestusi. Lisatakse ka grupifotosid, mis on tehtud näiteks sünnipäevapidudel, laagrites, ekskursioonidel. Töö tulemustes täheldasin, et lahkunu konto seinale ning mälestamiseks loodud grupi puhul on fotode postitamise praktikad erinevad. Esimesele neist lisatakse reeglina üks, harvem kaks pilti, kuid grupi puhul on tavapärane kui korraga lisatakse kümme või isegi kakskümmend fotot. Siin mängivad rolli grupi ja profiili tehnilised erinevused ja eesmärgid. Spetsiaalselt mälestamise jaoks loodud grupi puhul on tegu

kohaga, kuhu eesmärgipäraselt kogutakse lahkunuga seotud materjali. Konto seinal vahetatakse pigem omavahel infot või vesteldakse lahkunuga.

Kõik postitatud pildid on alati poseeritud, see tähendab, et pildistaja on olnud teadlik foto tegemisest. Ühtlasi on kõikidel fotodel kujutatud lahkunut õnnelikuna, naeratamas. Analüüsitud postituste hulgas ei olnud ühtegi sellist pilti, kus lahkunut oleks kujutatud tavapäratu näoga, kuidagi ebasobivas või piinlikus situatsioonis. Lisatud fotod on viisakad ning positiivsete emotsioonidega.

Juhul kui lahkunu hobiks oli fotograafia, postitatakse hoopis tema tehtud pilte, mille juurde kirjutatakse, et läbi nende elab ta mälestustes edasi. Varakult surnud laste ja teismeliste puhul postitavad vanemad ja lähisugulased pilte lapsepõlvest, kus lahkunu on alles lasteaia- või algkoolieas. Sissekannete juurde, kus kirjeldatakse mitut ühiselt koos veedetud hetke, lisatakse kollaaž, kuhu on kujundatud hulgaliselt fotosid erinevatest mälestustest. Postitustesse lisati ka pilte, millele on paigutatud ingliskeelne tekst või tsitaat. Tekstid nendel piltidel räägivad reeglina sellest, milliseid tundeid tekitab surm ning kuidas lahkunut jäädakse mäletama ja igatsema. Leinaprotsessile on omane oskamatus või suutmatus kõiki oma mõtteid sõnastada. Kuid kuna selle kergemaks läbimiseks on oluline oma tundeid ja mõtteid teistega jagada (Moore jt, 2017), siis on tavapärane ning hea praktika, kui oma mõtteid jagatakse läbi kellegi teise sõnade ja kujundatud tekstidega.

Varasemad uuringud on leidnud, et eriti just sünni- ja surma-aastapäeval, aga ka muudel tähtpäevadel, on sotsiaalmeedia kõige kättesaadavam ja eelistatum vahend, kus lahkunuga vestelda (Moore jt, 2017; Smartwood jt, 2011). Minu töö tulemustest selgus, et surmast pikema perioodi möödudes eriti sageli enam lahkunule ei postitata, kuid tähtpäevadel, näiteks sünni- või surma-aastapäeval see praktika jälle elavneb. Eelkõige postitatakse siis fotosid kalmistult ning lahkunu hauaplatsist. Nendel fotodel on näha nimeline hauaplaat, põlevad küünlad, lilled, ingli kujukesed. Kalmistufotod on reeglina tehtud pimedas ja seetõttu väga tumedates toonides, ainsaks valgusallikaks hauaplatsil põlevad küünlad. Briti akadeemik, Kate Woodthorpe (2011), kes on spetsialiseerunud surma, suremise ja leina sotsiaalsetele aspektidele, täheldab, et fotod kalmistust tekitavad leinajates erinevaid emotsioone – need võivad tuua rahu ja kindlustunde, kuid võivad esile kutsuda ka negatiivseid emotsioone, näiteks pahameelt surma põhjuse või olemuse üle. Käesolevas töös analüüsitud kalmistufotod ja nende juurde lisatud tekstid jagunesid sarnaselt Woodthorpe (2011) kirjeldatule kaheks – oli inimesi, kes pidasid kalmistu

külastamist positiivseks kogemuseks, sest seal olles valdab tunne, et ollakse lahkunule lähemal, kui ka neid, kes kirjeldasid seda traumaatilise kogemusena, mis raskendab surmaga leppimist ning lohutamatu nutma ajab.

Tähtpäevadel tehtud postituste juurde lisatakse fotosid põlevatest küünaldest. Reeglina on tegu klassikaliste valget värvi kalmistuküünaldegaga, kuid esines ka pilte punast värvi ning peaaegu lõpuni põlenud küünaldest. Surnuaia külastamine ja küünalde süütamine on traditsioonilised meetodid, kuidas hoida mälestust lahkunust ning talle austust avaldada. Fotod nendest tegevustest kinnitavad, et lähedased jätkuvalt otsivad võimalusi lahkunuga emotsionaalse sideme säilitamiseks (Irwin, 2015).

Loodusfotodest esines pilte päikeseloojangust veekogu ääres, taevast ja pilvedest, kus postitajad väitsid end nägevat lahkunu hinge, inglit või tunnetavat lahkunu kohalolu. Ka varasemate uuringute tulemustes on välja toodud, et leinajad kirjeldavad sotsiaalmeedias paranormaalseid kogemusi, kuidas nad on tunnetanud lahkunu kohalolekut igapäevategevustes (Irwin, 2015; Moore jt, 2017; DeGroot, 2012). Näiteks jagatakse fotosid hetkedest, kus leinajad väidavad end nägevat lahkunut veepiiri peegelduses, päikesepaistes, tuuleiilis, pilvekujutises. Nende piltide kaudu avaldatakse lootust, et kunagi kohtutakse taas lahkunuga (Irwin, 2015). Loodusfotod on reeglina tehtud valges või päikeseloojangu ajal, neil domineerivad heledad ja romantilised toonid. Pildid taevast illustreerivad usku, et lahkunu on seal ning jälgib pilvepiirilt elavate tegevust Maal. Piltide juurde lisatud tekstides arutleti, mida tajutud märgid tähendada võivad ning küsiti, kas teistel on olnud sarnaseid kogemusi.

Kokkuvõttes jagatakse fotosid, et illustreerida ja jagada leinaprotsessi ajal oma tundeid ning lugusid lahkunust. See on oluline samm leinaprotsessis ja surma aktsepteerimisel. Nende abil leevendatakse hirmu, et lahkunu välimus ja temaga seotud mälestused võivad ununeda (Blood & Cacciatore, 2014). Ühtlasi viitab surnutest piltide jagamine, et leinamine on muutumas taas pigem avalikuks asjaks (Gibbs, 2015: 265). Enne surma tehtud fotodega väljendatakse igatsust, kalmistul tehtud tumedates toonides fotod annavad edasi negatiivseid emotsioone, pahameelt ja pettumust. Lootust, et lahkunuga kunagi taas kohutatakse, väljendatakse loodusfotodega, mis põhiliselt kujutavad taevast ja pilvi. Kui oma sõnadest jääb leinajal puudu, kasutatakse teiste loomingut, lisades pilte, millele on kujundatud leinateemalised tekstid.

Kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine?

Varasemates uurimustes on välja toonud, et leinajad tunnevad vajadust ning peavad oluliseks jätkata leinamisprotsessis lahkunuga emotsionaalse ja sotsiaalse seotuse tundmist (Bailey, Bell & Kennedy, 2014). Facebookil on leinaprotsessis mitmeid erinevaid rolle, kuid üks neist on aidata leinajatel jätkata suhted lahkunuga, lastes leinajal lahkunust alles jäänud profiili kaudu tunda tema pidevat sotsiaalset kohalolekut ning postituste või sõnumite kaudu lahkunuga suhtlust jätkata. Käesoleva töö tulemuste põhjal võib väita, et lahkunu lähedased tõepoolest soovivad sidet hoida ning kasutavad selleks Facebooki, postitades lahkunule suunatud kirjutisi tema konto seinale või mälestamiseks loodud gruppi.

Professor Hans Hadders (2007) uuris surnutega rääkimise fenomeni, jälgides meditsiiniõdede käitumist pärast patsiendi surma. Uurimuses järeltas Hadders, et surnuga rääkimine on üks viis, kuidas lahkunuga suhet jätkata. Olenemata sellest, kas kõneleja oli õde, kellel patsiendiga pigem lühike ühine ajalugu või perekonnaliige, koheldi lahkunu keha ja räägiti temaga nii nagu ta oleks endiselt elus. Sarnane tendents paistis silma ka Facebooki postitustes, kus lahkunu poole pöördumine ja teksti kõneviis eeldab, et surnu seda loeb. Surnuga rääkimist soovitavad positiivse toimetuleku mehhanismina mitmed leinauurijad ja psühholoogid, samuti on selle tegevuse kinnitanud sotsiaalmeedias suhete jätkamisena mitmed varasemad uurimused (Irwin, 2015; Bouc jt, 2016; Brubaker & Hayes, 2011).

Enamik analüüsitud postitustest on suunatud eelkõige lahkunule. See väljendub postituse esimestes sõnades, kus pöörduakse nimeliselt lahkunu poole. Väga sageli märgitakse ehk *tag* itakse lahkunu nimes tema konto. *Tag* idega postitused jõuavad laiema auditooriumini ning sellega kaasneb ka Facebooki teade märgitavale. Seega võib lahkunu konto postituses märkimine olla üks viis, millega leinajad soovivad mingis mõttes kindlustada, et lahkunu sissekannet kindlasti märkab ja loeb. Lahkunule suunatud postituste keelekasutus on sinavormis ehk otsene ja vahetu, mis kinnitab, et postitaja kõneleb lahkunuga ning ühtlasi viitab see, et leinajad ei distantseeri end psühholoogiliselt lahkunust nagu seda tehakse näiteks siis, kui soovitakse lahkunust lahti lasta.

Pärast surma koguneb lahkunu Facebooki seinale laiem auditoorium, kes edastavad postituste ja kommentaaride kaudu lahkunule erinevaid sõnumeid. Nendes kirjeldatakse temaga koosveedetud mälestusi, avaldatakse tundeid ja igatsust, tänatakse lahkunut ühiselt veedetud aja eest ning edastatakse oma soovid talle. Kõige sagedamini kirjutatakse lahkunule *ma*

armastan sind ja ma igatsen sind, puhka rahus ja soovitakse head teed. Sarnaseid tähelepanekuid postituste sisu osas tegid ka sotsiaalteadlased Amanda Bouc ja teised (2016), kes uurisid, kuidas kasutatakse Facebooki lehekülgi surnutega suhete jätkamiseks. Enamik postitusi on ühepoolsed vestlused, mis ei eelda ega oota lahkunult reageerimist, kuid leidub ka sissekandeid, milles küsitakse lahkunult küsimusi. Näiteks uuritakse kuidas tal läheb, kuidas taevas elu on, mida ta seal teeb ja kas ta Maa peal olijaid näeb.

Postituste teksti otsene kirjastiil ja kõneviis viitab uskumusele, et lahkunu neid näeb ja loeb. Muuhulgas jagatakse lahkunule muusikat Youtube'i linkidega. Mingilt maalt siiski tajutakse reaalsust ning mõistetakse, et näiteks surnule suunatud küsimustele tema poolt kirjalikke vastuseid ei saa. Siis vastatakse neile ise, osutades, et lahkunu kohalolekut tajutakse läbi mingi paranormaalse nähtuse. Näiteks väidavad postitajad tundvat lahkunut enda lähedal vaimuna või tajuvad tema kohalolekut loodusnähtustes, näiteks tuuleiilis, pilvedes või päikesepaistes.

Traditsiooniliste leinamispraktikate puhul väljendub suhete jätkamine konkreetsel kuupäeval mingite mälestustegevuste tegemisega, hauaplatsi külastamisega, küünla süütamisega (Klass, 2006). Arvestades Facebooki olemust ja selle keskset rolli meie igapäevategevustes, võivad sealsed suhete jätkamise viisid ja emotsioonide avaldamine tunduda esmapilgul teistsugused ja võõrastavad, kuid tegelikult leiab traditsiooniliste ja uut moodi suhete jätkamise vahel palju sarnasusi. Näiteks mõlema puhul mälestatakse lahkunut sünni- või surma-aastapäeval, aga ka hingedepäeval, jõuludel või sõbrapäeval. Siis tehakse lahkunule suunatud postitusi, milles soovitakse õnne, häid pühi või kirjutatakse sellest, kui väga teda igatsetakse. Tähtpäevadel tehtud postitused ilmestavad hästi just pikemaajalisi suhete jätkamisi Facebookis, sest mida rohkem aega surmast möödub, seda harvemaks jäävad lahkunule suunatud postitused. Pikema aja möödudes postitavad lahkunule ainult kõige lähedasemad sõbrad ja perekonnaliikmed.

Lahkunule suunatud postitustes, mille eesmärk on suhteid jätkata, ei jäeta kunagi hüvasti. Kirjeldatakse pidevaid, jätkuvaid ja lahkunule suunatud tegevusi. Näiteks öeldakse, et surnut jäädakse mäletama, ta elab edasi lähedaste südames ja mõtetes, temale saadetakse kallistusi ja tervitusi. Postitused lõppevad viitega peatsele taaskohtumisele, kuid kus täpselt ja millal, seda konkreetselt välja ei tooda või jäädakse täpsustusega umbmääraseks. Enamasti vihjatakse, et see paik võiks olla taevas. Irwin (2015) toob oma uurimuses samuti välja, et paljud postitused on seotud surnud inimestega taasühinemisega, nendes väljendatakse soovi ja ootust surnud sõprade ja perekonnaga kohtuda ning enamik postitajaid väljendab neid soove läbi

religioossuse. Ka käesoleva töö valimisse kuulusid postitused, mille autorid osutavad avalikult veendumusele, et elu pärast surma eksisteerib. Ühtlasi kutsuvad leinajad postitustes lahkunuid oma unenägudesse, et neid näha, nendega rääkida ja seeläbi samuti suhteid jätkata.

Kui Klass jt (1996) esmakordselt tutvustasid suhete jätkamise teooriat, viitasid nad sellele läbi leinakontekstis senini aktsepteeritud tegevuste kaudu nagu hauaplatside külastamine või surnutega rääkimine. Klass (1996) väitis, et sidemeid lahkunuga ei tohiks käsitleda üksnes sisemise ja privaatse suhtena elava ja lahkunu vahel, vaid kui sotsiaalset kontseptsiooni, millele aitab kaasa kollektiivne mälestuste rekonstrueerimine (Schut jt, 2006). Facebook pakub paljudele leinavatele inimestele paika, kus rekonstrueerida kollektiivselt mälestusi lahkunust. Sotsiaalmeedias leinamine ning seal suhete jätkamine on hea näide Klassi ja teiste teooria rakendumisest uutes leinamispraktikates.

Ka varasemad kvalitatiivsed analüüsid kinnitavad suhete jätkumise teooria põhimõtteid veebikeskkondades leinamisel (Kasket, 2012). Kokkuvõtvalt on teooria keskseks ideeks, et suhted sõprade ja perekonnaga ei pea katkema, kui üks osapool sureb, vaid neid võib edasi arendada ja jätkata (Silverman, Klass & Nickman, 1996). Töö tulemustest selgub, et lisaks traditsioonilistele lähenemistele, on lahkunu mälestamiseks ja temaga suhete jätkamiseks lisandunud võimalus kasutada selleks Facebooki. Leinajad loovad seal ühiselt lahkunule uue sotsiaalse identiteedi, kellega jagatakse mälestusi koosveedetud ajast ning kellele räägitakse oma elus toimuvast. Sotsiaaltööstuses meenutatakse lahkunut tähtpäevadel, edastatakse talle head soovid ning antakse märku, kui tajutakse teda mingi mingil kujul igapäevategevustes. Leinajate soovi lahkunuga suhteid jätkata iseloomustab postituste sõnakasutus, mis on suunatud otseselt surnule.

Kuidas reageeritakse leinava sisuga postitustele?

Leinava sisuga postitustele saab Facebookis reageerida kahte moodi: kasutades vastavaid reageeringut ilmestavaid emotikone või kirjutades postitust kommenteerides. Neist viimased on enamasti kaastundeavaldused lähedastele. Mõnikord täpsustatakse nimeliselt, kellele kaasa tuntakse – tavaliselt on selleks postituse autor ja lahkunu lähisugulane. Teinekord tuntakse kaasa suuremale grupile, näiteks perele, sõpradele, lähedastele.

Pikemad ja põhjalikumad kommentaarid on oma ülesehituselt ja olemuselt sarnased leinavate postituste sisule. Neis väljendatakse peamiselt oma tundeid ja mälestusi lahkunuga koos

veedetud ajast. Kirjeldatakse igatsust ning seda, kuidas lahkunu elab edasi mälestustes ja südames. Kuid võrreldes postitustega on kommentaaridesse lisatud ühiselt veedetud mälestuste kirjeldused pisut lühemad ning keskenduvad rohkem lahkunu iseloomustusele kuivõrd meenutuse detailsele kirjeldusele. Ühtlasi kasutatakse kommentaare nii lahkunu kui ka postitajate tänamiseks.

Kommentaaridest selgus, et mitmed lahkunu sõbrad saavad surmast teada läbi Facebooki. Seda ilmestavad surmast teatamise või esimese leinava sisuga postituse kommentaariumitesse lisatud küsimused. Sageli ei avaldata isegi kaastunnet enne kui on teada, mis juhtus. See on seletatav sellega, esmapilgul peetakse Facebookist surmast lugemist halvaks naljakas (Maksimov, 2018: 46). Kui esimesele küsijale avalikku vastust ei tule, lisanduvad sellele veel mitmed sama sisuga küsimused, kuni lõpuks keegi postitab surma põhjuse või vastatakse küsijatele teisi kanaleid pidi, näiteks kirjutatakse privaatsetl. Käesolevas töös analüüsitud postitustest selgus, et avalike aruteludega surma põhjuste üle ei minda kaasa, neile ei reageerita emotikonide ega kommentaaridega ning pigem soovitakse neid küsimusi arutada privaatsetl.

Minu bakalaureusetöö (Maksimov, 2018: 46-47) tulemustest selgus, et sotsiaalmeedias surmast teada saamine põhjustab lähedastes solvumist ja tekitab kõrvalejätud tunde. Mitmed teadlased on jõudnud järeldusele, et nii surmast kui ka selle põhjuste kohta info saamine sotsiaalvõrgustikest võib leinajates šokki veelgi süvendada (Carroll & Landry 2010; DeGroot, 2008). Ühtlasi on varasemad uuringud välja toonud, et üheks negatiivsemaks kogemuseks sotsiaalmeedias leinamise puhul peetakse seda, kui surma põhjuse üle hakatakse avalikult arutlema (Walter, 2015: 20). Spekulatsioonidega põhjustatakse lahkunu lähedastele omakorda palju valu (Guy & Holloway, 2007). Käesolevas töös analüüsitud postitustes surmapõhjuste üle ei spekulieritud, ainult ühel juhul avalikustati see kommentaarides. Küll aga lisaks uudishimule teada saada, mis juhtus, küsitakse palju ka retoorilist küsimust, miks see pidi juhtuma.

Kui postitustes jagatakse laulusõnu ning luuletusi, harvem ka löike piiblist, siis kommentaarides esineb tsitaate erinevatest kirjandusteostest, mis on kujundlikud ning illustreerivad lahkunuga suhete jätkamist. Kommentaarides jagatakse ka teineteisele soovitusi, kuidas leina ja kurbusega toime tulla, tehakse üleskutseid jagada mälestusi või koguda raha ning vahetatakse informatsiooni matuste toimumise kohta. Kommentaaride kaudu vastatakse teineteise küsimustele ja mõtetele, seega on nende sisu on arutlevam ja kaasavam kui postitustes.

Kommentaariesse lisatakse samuti fotosid lahkunust, mis käivad kokku tekstiosas kirjeldatud mälestusega. Kuid esineb ka ainult piltkommentaare või selliseid, kuhu on juurde kirjutatud ainult foto tegemise kuupäev või mõni emotikon. Erinevalt postitustega kaasa pandud fotodest tunduvad kommentaaride juurde lisatud pildid olevat vabamad, mitte nii poseeritud. Nendel fotodel kujutatakse lahkunuid ka naljakas situatsioonis või tavapäratu näoga, vahest on need pildid udused või väga halva kvaliteediga.

Nii nagu postitusi jääb aja jooksul lahkunu seinal või grupis harvemaks, on ka kommentaaride puhul märgata tendents, et esimesed postitused saavad rohkem tagasisidet, kuid mida aeg edasi, seda harvemaks kommentaarid jäävad. Kokkuvõttes kasutatakse kommentaare postituse autorile või lähedastele kaastunde avaldamiseks, tänamiseks, info vahetamiseks, suhete jätkamiseks ning teineteisele nõu andmiseks. Kommentaarid on toetavad, julgustavad, teemakohased. Nendest peegeldub inimeste uudishimu ja teadmatus surma põhjuse kohta, millest võib järeldada, et paljude jaoks on just Facebook esmaseks infokanaliks. Kui postituste sisu on hoolikalt läbi mõeldud, sõnastatud ja kontrollitud, siis kommentaarides esineb kirjavigu, seosetuid lauseid ja rohkelt emotikone. See näitab, et neile kehtib vähem norme ja reegleid, kommentaarides ollakse vabamad, otsekohesemad, julgemad, avatumad.

Lisaks kommenteerimisele saab postitusele reageerida ka erinevate emotikonidega. Leinavatele postitustele reageerimisel kasutatakse Facebooki poolt pakutava kuue reageerimisvõimaluse hulgast kolme – põialt (*like*), südant ning kurba nägu. Need emotikonid väljendavad postitajaga sarnaseid emotsioone, toetust, kaastunnet, (postituse sisu) meeldivust. Kordagi ei täheldanud ma reageerimist naerunäoga, imestava või vihase näoga. Kuid siinkohal on oluline meeles pidada, et inimesed tajuvad tekstide sisu, alatoonit ja reageeringute tähendust erinevalt. See tuli välja minu bakalaureusetööst (Maksimov, 2018: 32-33), kus intervjuueeritavad ütlesid, et leinavale postitusele „Meeldib“ (ehk *like*) vajutamine tundub nende jaoks võõrastav ning pigem kohatu tegevus, sest seda võidakse tõlgendada nõnda, et surma üle tuntakse heameelt. Bakalaureusetöös pidasid vastajad kõige sobilikemaks reageeringuteks südant ning nutvat nägu, põhjendusega, et kurb nägu annab kõige paremini edasi leinaja emotsiooni ja süda toetust lähedastele (Maksimov, 2018: 32). Postituste reageeringuid analüüsid tuleb veel meeles pidada, et mõned aastad tagasi oligi Facebookis ainult üks reageerimisnupp ehk „Meeldib“ ning aja jooksul on neid juurde tulnud. Ka käesoleva töö valmimise aeg lisandus uus reageerimisvõimalus – hoolitsus. Vaadates selle reageeringu tähendust ja kujutist, milleks on

punast südant kallistav emotikon, võib eeldada, et seda reageeringut hakatakse leinamise kontekstis tulevikus samuti palju kasutama.

Postituste ja kommentaaride tekstilise osa vahele on põimitud erinevaid emotikone, millega antakse edasi oma emotsioone, tundeid ja mõtteid või illustreeritakse tekstis öeldut. Kõige enam kasutatakse klassikalist südame ikooni, aga esineb ka selle variatsioone. Näiteks sinist või musta värvi südamed, katkised südamed, kahekordsed südamed jne. Palju kasutatakse ka variatsioone kurbadest ning pisaratega nägudest. Muudest emotikonidest esineb näiteks (närbunud) lille, ingli, küünla ning palvetavate käte kasutamist. Emotikonid illustreerivad kirjutaja emotsioone ning teksti sisu. Näiteks kui kommentaaris väljendatakse leinaja kurbust ja mälestatakse lahkunut, siis lisatakse nutunägu ja küünla emotikon.

Kokkuvõttes reageeritakse leinavatele postitustele emotikonidega, mis väljendavad toetust või leinaga seonduvat peamist emotsiooni ehk kurbust. Reageerimistega näidatakse postitajatele, et ta ei ole selles üksi, teda toetatakse ning tema peale mõeldakse. Inimesed tõlgendavad nii postituste sisu kui ka reageerimisvõimaluste tähendust erinevalt ning seda kinnitab, et vähe oli postitusi, millele oleks reageeritud vaid ühe emotsiooniga. Ka kommentaaridesse põimitakse erinevaid illustreerivaid emotikone. Neis domineerivad südamed ning kurvad näod, kuid esineb ka teisi leina ja surma kontekstis levinud ikoone nagu näiteks lilli, ingleid, küünlaid ja tähti taevas.

4.2. Diskussioon

Sotsiaalmeedia ühendab inimesi ning võimaldab jagada kogemusi ja tundeid nii sõprade kui ka võõrastega. Postitamine leinast ja surmast, mis võimaldab kasutajatel lahkunutega suhteid jätkata, on muutunud üha sagedasemaks praktikaks (Klass jt, 1996; Bouc jt, 2016). Kuid see pole sugugi ainus põhjus, miks inimesed otsustavad Facebookis leinata.

Käesolevas töös uurisin, kuidas väljendavad inimesed leina Facebooki postitustes. Tulemustest selgus, et leinapostitusi iseloomustavad ühiselt veedetud mälestuste jagamine, emotsioonide väljendamine, soovide ja kaastundeavalduste edastamine. Ka varasemate uuringute tulemused kinnitavad, et Facebooki kasutatakse peamiselt sotsiaalsetel ja meelelahutuslikel (mida käesoleva töö kontekstis tõlgendan pigem emotsioonide väljendamise) eesmärkidel (Willis &

Gerrucci, 2017; Lampe jt, 2008). Facebookil on oluline roll infokanalina, kuna mitmetest kommentaarides selgus, et lahkunu sõbrad ja tuttavad said just sotsiaalmeedia kaudu teada tuttava surmast. Dyregrov (2014) toob just selle välja suurima murekohana muutavas surmakultuuris – tänapäeval levib info inimese surmast läbi uute kanalite nii kiiresti, et pole aega ega võimalust teavitada lähedasi surmast isiklikult. See aga võib põhjustada leinajates solvumist ja kõrvale jäetud tunnet (Maksimov, 2018: 47).

Segadust ja pettumust info mittepersonaalse levimise osas täheldasin ka käesoleva töö valimisse kuulunud kommentaarides. Samuti paistis analüüsitud materjalist, et inimesed ei suutnud sotsiaalmeedia kaudu kuulnud uudist surmast uskuda. Kuna Facebooki missioon on ühendada eelkõige elavaid inimesi kõikjal maailmas (Zuckerberg, 2017), siis uudis surmast ei käi kokku platvormi eesmärkide ja tonaalsusega ning mõjub seal ehmatavana. Näiteks küsiti mitmel juhul kommentaariumis, et mis juhtus, kuid avalikku vastust neile ei järgnenud. Seega Facebooki roll avaliku infokanalina, kust võib kuulda lähedase surmast, on kasvamas, kuid surmapõhjuseid seal avalikult siiski pigem ei arutata, need jäävad privaatsetesse vestlustesse.

Isikupärased mälestusmärgid ja leinamine virtuaalmaailmas on Lääne kultuuris väga levinud eriti enneaegse või traagilise surma korral (Maddrell, 2012: 47). Ka minu valimisse kuulunud lahkunutest enamus surid noortelt, traagiliselt ja ootamatult. Kuigi magistritöö valimi liikmete arv on liiga väike, et teha põhjanevaid järeldusi, kuidas erineb lein sõltuvalt surmapõhjusest, paistab töö tulemustest, et neid, kes surid ootamatult ja noorelt, leinatakse sotsiaalmeedias rohkem ja emotsionaalsemalt kui neid, kes surid pärast pikalt põetud haigust. Seda kinnitab ka Kõivupuu (2015: 160), kelle sõnul on erinevalt ootamatust surmast vanema inimese või haiguse puhul lähedastel rohkem aega leinaks valmistuda.

Nadkarni ja Hofmann (2012) leidsid, et võrgustiku kasutamise määravad peamiselt kaks sotsiaalset vajadust – kuulumis- ja eneseesitlemise vajadus. Viiteid nendele leidsin ka uuritud leinapostitustest. Nii lahkunu seinale postitamine kui ka mälestamiseks loodud gruppi kuulumine on osa kuulumisvajadusest. Leinapostitustes on ka kübeke eneseesitlust. Kuigi peamiselt keskendutakse tekstis lahkunule, seotakse sinna hulka enda kogemused, personaalsed mälestused ja lahkunu roll leinaja elus. Eneseesitlemist märkasin ka siis, kui osad leinajad postitasid lahkunu seinale mitu päeva järjest ja korduvalt, eristudes selgelt neist, kes postitasid leinaperioodi jooksul vaid korra. Eneseesitlemine toimub samuti läbi postituse juurde lisatud fotode, kus vaadatakse hoolega, kuidas leinaja seal kujutatud on, kuid lisaks jälgitakse

tõenäoliselt ka enda välimust. Samuti võib Facebookis avalik leinamine või kaasa tundmine olla teadlik samm, et luua endast teistele kasutajatele hooliv ja südamlik kuvand.

Facebooki profiil pakub individidele tuttavat ja mugavat kohta, kus lahkunuga suhteid jätkata. Käesoleva uuringu tulemused kinnitavad, et lähedased soovivad lahkunuga suhteid jätkata ja kasutavad selleks ühe võimalusena Facebooki postitamist. Postituste kaudu saadetakse lahkunule mitmesuguseid sõnumeid – väljendatakse igatsust ja armastust, soovitakse head teed ja rahu puhkamist, kuid küsitakse ka küsimusi elu kohta pärast surma ja antakse teada sellest, kui lahkunut tajutakse mõne loodus- või paranormaalse nähtusena oma igapäevaelus. Lahkunule suunatud postituste sisu ja sagedus muutus aja jooksul. Aja möödudes postitati ainult tähtpäevadel, mis viitab kõige rohkem suhete jätkamisele. Pikema aja möödudes jäävad lahkunule postitama ainult kõige lähedasemad inimesed – perekonnaliikmed ja parimad sõbrad.

Ühe huvitava aspektina täheldasin rohket lahkunu *tag*'imist ehk märkimist postitustes. Minu bakalaureusetöös töid intervjueritavad välja, et eriti piltidel lahkunu märkimine on kõige negatiivsemalt mõjuv praktika, mida nad leinamise puhul Facebookis täheldanud on. Nad ütlesid, et märkimine võib lähedastes tekitada petlikke lootusi ja kurbi emotsioone, mistõttu tuleks seda vältida (Maksimov, 2018: 33). Käesoleva töö valimis oli enamikes postitustes teksti sees lahkunu konto märgitud, harvem oli seda tehtud ka juurde lisatud piltidel. Lahkunu märkimine on huvitav praktika, millele varasemates uuringutes tähelepanu pööratud ei ole. Märkimist kasutatakse otseselt lahkunule suunatud postitustes, seega võib eeldada, et sellega soovitakse saada tema tähelepanu. Märkides kasutaja pildil või postituses, jõuab see suurema auditooriumi, mis võib olla ajendatud eneseesitlemise vajadust. Samas võidakse märkimisega alateadlikult üritada tagada, et lahkunu postitust kindlasti näeks, kuna sellega kaasneb märgitavale Facebooki teade (*notification*).

Magistritöös analüüsisin postituste ja kommentaaride juurde lisatud fotosid, mille abil näiteks leevendatakse hirmu, et lahkunu välimus ja temaga seonduvad mälestused võivad ununeda (Blood & Cacciatore, 2014). Enamik postituse juurde lisatud fotosid olid poseeritud ja kaunid, neil kujutati lahkunuga ühiselt koosveedetud hetki, mis illustreerisid postitusse kirjutatud teksti. Fotodega jagati meenutusi igast lahkunu eluetapist – varasest lapsepõlvest kuni temast viimati tehtud piltideni. See kinnitab Kurvitsa (2011) järeldust, et tänapäeval püütakse leinamise kontekstis fotodega peegeldada kõike, mis seostub konkreetse inimese elu ja surmaga. Vähe,

kuid siiski paaril korral postitati ka klassikalisi portree- ja passipilte, mille jagamise traditsioon pärineb juba 19. sajandi ajalehtede surmakuulutustest (Kurvits, 2011).

Ühes lahkunu mälestamiseks loodud Facebooki grupis postitati pärast matuseid professionaalse fotograafi poolt tehtud pildid lingina. Lahkunute Facebooki kontodel ei täheldanud ma kordagi matusepilte. Kuna nii valimisse kuulunud lahkunud kui ka leinajad olid enamjaolt pigem nooremapoolsed, kinnitab see aja jooksul toimunud muutust suhtumises matusefotodesse – neid ei jagata ega vaadata, sest lahkunut soovitakse mälestuses näha pigem elavana (Kõivupuu, 2015: 155). Töö tulemustest järeldub, et matusefotosid suurele ringile sotsiaalmeedias ei jagata, kui üldse, siis tehakse seda mõnes kinnises grupis.

Kui postitustesse lisatud fotod olid alati poseeritud ja kujutasid lahkunut väga ilusana, siis kommentaaridesse lisatud fotode hulgas esines ka selliseid pilte, mis tehtud ilma pildistatava teadmisseta, näiteks liikumise pealt või naljakates, tobedates, isegi ehk pisut piinlikes situatsioonides. Ka tekstilises osas jäid silma mõned erinevused – postituste sisud tundusid hoolega läbimõeldud ja kontrollitud, kommentaarid paistsid olevat pigem vabama stiiliga. Neis esines kirjavigu, rohkem kasutati erinevaid emotikone ning kirjavahemärke (...; !!; ??). Sellest järeldan, et leinapostitused on reeglina läbimõeldumad ja kontrollitumad, kuid kommentaarides esineb rohkem hetkeemotsiooni, üllatust, uskumatust ning nende kirjutamisele ilmselt nii palju aega ei kulutata.

Postituste ja kommentaaride tekste analüüsid selgus, et need sisaldavad sageli lahkunu iseloomustust, mis oli alati positiivne. Lahkunut iseloomustakse sõnadega, mis toovad välja tema parimad isiksuseomadused. See kinnitab normi, et surnutest halba ei räägita (Kilp, 2010). Huvitava aspektina ilmnis postitustest väga palju viiteid religioossetele või spirituaalsetele sümbolitele. Hulgaliselt viidati lahkunule taevas, sellele, et ta nüüd hinge või ingli kujul kusagil ning kohtumisele teispoolsuses. Uurides leinamist Facebookis eestlaste hulgas, keda peetakse üheks usuleigemaks rahvaks, tuli üllatusena, kui palju surma kontekstis siiski usutakse elusse pärast surma. Selles on oma roll kindlasti leina situatiivsusel, olles kriisis (leinas) kipuvadki inimesed rohkem uskuma vaimusesse, erinevatesse religioonidesse või neist tuntud sümbolitesse (Uibu, 2016).

Kokkuvõttes on leinamine Facebookis oma olemuselt üsna sarnane traditsioonilistele leinamiskommetele, mis ei ole kusagile kadunud, vaid millele on lisandunud uued tavad. Näiteks räägitakse endiselt lahkunuga, kuid nüüd kasutatakse temaga suhtlemiseks Facebooki.

Jätkuvalt käiakse hauaplatsidel, kuid sellest lisatakse pilt ka lahkunu sotsiaalmeedia kontole. Surnuid endiselt mälestatakse tähtpäevadel, kuid nüüd kasutatakse selle jaoks sotsiaalmeediat.

Ajalehtedest, kui pikalt peamisest surmast- ja leinast teavitamise kanalist, on nüüd informatsiooni edastamise ülesanne liikunud sotsiaalmeediasse. Kurvits (2011: 59) toob välja, et ajalehtedes edastasid lisaks infole ülevaate ka tuttavate suhetest, sest väga kõnekas oli see, kes, kellele, kuidas ja millal kaasa tundis. Võib eeldada, et seda jälgitakse ka Facebooki postituste puhul. Sarnaselt nagu lehtedesse panevad kollektiivid ühiselt kaastundekuulutusi, tehakse seda ka Facebookis. Näiteks jagasid leinajad surnu seinale postitusi, mille olid teinud klubid, huviringid või muud seltsid, kuhu lahkunu oma elu ajal kuulus. Kõige enam on traditsiooniliste leinamisviiside puhul muutunud lahkunust fotode jagamise kombed. Kui üle-eelmisel sajandil jagati lehtedes rangelt ainult passipilte ja matusefotosid, siis nüüd kujutatakse fotodel lahkunut võimalikult elusana – naeratamas, tegelemas hobiga, liikumas. Kurvitsa (2011: 61) sõnul iseloomustab tänapäeva surma värviline pilt, mille keskmes on naeratus. Seda kinnitavad ka minu töö tulemused, sest kõikidel analüüsitud postitusel kujutatakse lahkunut naeratavana.

Uurides leinamist sotsiaalmeedias, tuleb meeles hoida, et leinamine ei väljendu ainult postitamises, vaid ka näiteks teiste loodud sisu lugemises ning lahkunu profiili küllastamises. See on samuti üks leinamise vorm, mis lihtsalt ei väljendu nii avalikult. Kuigi magistritöös ei olnud mul lähtuvalt püstitatud eesmärgist võimalik uurida kas ja kui palju esineb Facebookis n-ö varjatut leinamist, siis bakalaureusetöös intervjueeritud inimesed tõdesid, et kui lahkunu konto on Facebookis alles, siis aeg-ajalt nad siiski sinna satuvad, ilma et midagi postitaksid (Maksimov, 2018: 36). Varasemad uuringud (Kohut, 2011; Irwin, 2015) on välja toonud, et lahkunu pereliikmed ja lähedased sõbrad soovivad väga mälestustest kinni hoida ja vajavad selle jaoks konkreetset eset või kohta, mis on varasemalt kuulunud lahkunule, olgu selleks näiteks mänguasi või riideese. Käesoleva uurimuse põhjal järeldan, et selleks sobib ka sotsiaalmeedia konto.

Facebook pakub keskkonda, kus lahkunu sõbrad ja perekond saavad leinaga harjuda. Sotsiaalmeediaplatformil saab jätkata suhteid lahkunuga, see julgustab leinajaid surnuid meeles pidama, temaga seonduvaid mälestusi fotode või tekstide kujul teistega jagama. Facebook on mõjunud leinamisele revolutsiooniliselt, lisades traditsioonilistele leinamisviisidele uued mõõtmed. Leian, et sotsiaalmeedias leinamise valdkonda on vaja

jätkuvalt uurida ning jälgida, sest näiteks USA-s on juba loodud lahkunut representeerivad juturobotid, kellega on võimalik *messenger*'is vestelda samamoodi nagu elava inimesega. Eeldatavasti ei lähe enam kaua, kui tehnoloogia areneb nii palju, et see võimalus laieneb ka teistesse riikidesse ja keeltesse. Peame olema valmis, et ühel hetkel surevad inimesed küll füüsiliselt, kuid interneti avarustes jäävad meiega endisel kujul. Kuidas see leinaprotsessi lõpuks mõjutama hakkab, ei oska praegu veel keegi öelda.

4.3. Meetodi kriitika ja edasised uurimisvõimalused

Kuigi leian, et kvalitatiivne lähenemine ja kontentanalüüs olid selle töö eesmärgist ning uurimisküsimustest lähtuvalt parimad meetodid, tuleb siiski tõdeda, et nende kasutamisega kaasnevad teatavad ohu- ja kitsaskohad. Kvalitatiivne uurimismeetod võimaldab küll mõista uuritavate arusaamu, käitumispraktikaid ja -norme, kuid seda meetodit peetakse siiski küllaltki subjektiivseks (Laherand, 2008: 47). Nii andmete analüüsimisel kui ka tulemuste tõlgendamisel mängivad rolli minu kui uurija eelhoiakud, arvamused ja kogemused. Uuringu võimalikult objektiivsena hoidmiseks, oli äärmiselt oluline, et suudaksin eristada enda arusaamu uuritavate seisukohtadest.

Eelkõige võis minu analüüsi mõjutada see, et olen ühel juhul enda lähedase sõbra surma korral näinud Facebookis leinamist ning olnud sellest tugevalt emotsionaalselt mõjutatud. Samuti võis töö tegemist mõjutada kaks aastat tagasi tehtud bakalaureusetöö, mille tulemustele võisin alateadlikult proovida leida kinnitusi nüüd kontentanalüüsi meetodit kasutades. Magistritöö kirjutamisel proovisin jätta kõrvale kõik isiklikud ja varasemad kogemused, reflekteerisin pidevalt tehtut ning juhindusin eelkõige seatud uurimusküsimustest.

Töös analüüsitud postituste autoritelt ei küsinud ma nõusolekut uurimuses osalemiseks. Kuid tagamaks postituste autorite, lahkunu lähedaste ja teiste leinajate eraelu austus ning nende kaitse võimaliku vaimse kahju eest, olen töö valmimisel arvesse võtnud Facebooki andmepoliitika ja andmekaitse reegleid ning minimaliseerimaks võimalust, et postituste autorid identifitseeritakse, on tekstinäited parafraseeritud ning pildinäited moonutatud.

Valimisse kuulunud kontode ja postituste arv on siiski liialt väike, et teha nende põhjal järeldusi kõigi eestlaste leinamispraktikate kohta. Tulemusi mõjutab kindlasti see, et

analüüsitud kontode omanike surmast on möödunud erineva pikkusega perioodid. Näiteks ühe lahkumisest on möödas kolm aastat, teise omast aga kolm kuud. See tähendab, et mõne konto seinale on sellest tulenevalt tehtud rohkem postitusi, eelkõige just näiteks erinevatel tähtpäevadel ning teistele vähem või üldse mitte. Aastate jooksul on mõningal määral muutunud Facebooki kasutamise praktikad ning ka Facebook ise on arenenud, pakkudes nüüd näiteks uusi võimalusi erinevate reageeringute näol, mida mõni aasta tagasi veel ei olnud.

Enamik inimestest, keda analüüsitud postitustes leinati, surid ootamatult ja noorelt. Käesoleva töö valimisse kuulunud lahkunute vanus varieerus varasest teismeeast kuni keskeani, kuid enamus neist olid siiski pigem noored, alla 25-aastased. See mõjutab töö tulemusi, sest eelnevad uurimused kinnitavad, et leina kulg ja olemus sõltub surma asjaoludest. Näiteks erineb see noore ja vana inimese surma puhul, samuti suitsiidi korral. Järgemistes töödes oleks huvitav uurida, kas ja kuidas erineb Facebookis leinamine sõltuvalt surma põhjusest.

Käesolevat tööd saaks edasi arendada ka religiooniuuringute valdkonnas, kuna tulemustest paistis, et hulgaliselt kasutati religioonist pärit või vaimsusele viitavat sümboolikat. Näiteks saab uurida, kuidas jaotuvad sõnumid materialistliku, kristliku, teiste religioonide ja loodusuusundi raamistuses.

Mõistmaks paremini sotsiaalmeedias leinamise praktikaid, tuleks järgnevatel uurimistöodes uurida ka neid inimesi, kes on rangelt otsustanud sotsiaalmeedias mitte leinata. See aitaks mõista leinamispraktikaid üldisemalt kui ka seda, miks osad inimesed ei jaga oma leina veebis, mis põhjustab selle juures ärevust või muid negatiivseid emotsioone. Samuti oleks oluline lisand leinanõustajate arvamus, kogemus ja praktika sotsiaalmeedias leinamisest.

5. KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärgiks oli teada saada, kuidas kasutavad inimese surma korral lähedased Facebooki. Täpsemalt see, millist nii tekstilist kui ka visuaalset sisu sinna postitakse, kellele on see suunatud ning kuidas väljendatakse leina ja kaastunnet. Samuti oli eesmärk uurida, kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine. Teema uurimiseks sõnastasin kolm peamist uurimisküsimust:

1. Missugune on leinavate postituste sisu ja kuidas seda väljendatakse?
2. Kuidas väljendub Facebooki postitustes lahkunuga suhete jätkamine?
3. Kuidas reageeritakse leinava sisuga postitustele?

Eesmärkide saavutamiseks analüüsisin 300 postitust ja 421 kommentaari, mis on postitatud pärast surma lahkunu Facebooki konto seinale või spetsiaalselt tema mälestamiseks loodud gruppi.

Töö tulemustest selgus, et leinavad postitused jagunevad oma sisu ja eesmärgi põhjal viide kategooriasse: informatsiooni jagamine, mälestuste jagamine, kaastundepostitused, tähtpäevadel tehtud ning elu ja koosveedetud aega väärtustama kutsuvad postitused. Leinavates postitustes jagatakse kõige sagedamini lahkunuga koosveedetud mälestusi, mille juurde põimitakse oma emotsioon kurbusest ja igatsusest. Postitustes soovitakse lahkunule ainult head, avaldatakse talle armastust ning iseloomustatakse teda kõige paremate sõnadega. Juurde lisatakse foto, mis illustreerib kirjutatud teksti ning millel kujutatakse lahkunut, kes alati naeratab. Harvem lisatakse ka loodusfotosid, pilte põlevates küünaldest või kui oma sõnadest jääb puudu, siis postitatakse ka internetist võetud tsitaatidega pilte.

Enamik postitusi on suunatud lahkunule. Postitused algavad nimelise pöördumisega lahkunu poole ning kogu järgnevas tekstis kasutatakse sina-vormi. See viitab leinajate soovile surnuga suhteid jätkata. Pikaajasemaid ning sügavamaid suhete jätkamisi illustreerivad tähtpäevadel (näiteks surma- ja sünniaastapäeval) tehtud postitused, mille autorid on lahkunu lähedasemad sugulased ning parimad sõbrad. Leinajad, kes soovivad suhteid lahkunuga jätkata, ei jäta kunagi temaga hüvasti, vaid viitavad postitustes taaskohtumisele taevas või räägivad tema kui ingli või hinge tajumisest loodusnähtustena.

Leinava sisuga postitustele saab avalikult reageerida kas kirjutades kommentaari või kasutades vastavaid reageerimisnuppe. Enamik kommentaare on lühikesed kaastundeavaldused lähedastele. Pikemate kommentaaride sisu on sarnane postituste omale, neis meenutatakse ühiselt veedetud hetki, avaldatakse armastust, väljendatakse igatsust ja lisatakse juurde pilt lahkunust. Kuid kommentaare kasutatakse ka küsimuste küsimiseks, informatsiooni ning teineteisele nõuannete ja toetuse edastamiseks. Kõige enam levinud emotikonid nii postituste kui ka kommentaaride hulgas olid klassikalised punased südamed ning selle variatsioonid. Samuti leidis hulgaliselt kurbi nägusid kujutavaid emotikone. Reageeringute puhul kasutati kuuest võimalikust ainult kolme – põialt, südant ja pisaraga nägu, mis väljendavad toetust ja kurbust.

Käesolev magistritöö on Eestis kontekstis ainulaadne, sest sellisel kujul ei ole eestlaste leinamispraktikaid Facebookis varasemalt uuritud. See aga tähendab, et võimalusi, kuidas seda valdkonda edasi uurida, on palju. Näiteks annaksid lisaväärtuse leinanõustajate kogemus ja arvamus Facebookis leinamisest ning mõistmaks erinevaid praktikaid, ei tohiks uurimustest kõrvale jätta neid, kes on otsustanud kindlasti mitte sotsiaalmeedias avalikult leinata. Kuigi töö tulemuse põhjal tulevad esile mõned tendentsid ning nende põhjal saab teha järeldusi leinamispraktikate kohta, ei saa neid siiski üldistada kogu elanikkonnale.

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et meie surmakultuur on pidevas muutumises ning selles mängib olulist rolli sotsiaalmeedia ja see, kuidas me uusi kanaleid kasutame. Traditsioonilised leinamisviisid ei ole kuhugi kadunud, kuid neile on lisandunud uued tavad, mille uurimist pean oluliseks, et teha täpsemaid järeldusi meie muutuva surmakultuuri ja kombestiku kohta, leidmaks viise, kuidas teha keeruline leinaperiood lihtsamaks.

SUMMARY

Grieving on Facebook

The aim of my master's thesis was to find out how people use Facebook, when someone close to them, dies. Specifically, what kind of textual and visual content is posted there, to whom it is addressed and how people mourn and express their grief. The aim was also to study how people continue bonds with the deceased by using Facebook posts. Based on the theoretical framework I formed three main research questions:

1. What is the content of mourning posts and how is the grief expressed?
2. How do people continue bonds with the deceased by using Facebook posts?
3. How do people react to mournful posts?

The thesis was written by using a qualitative approach. To answer my research questions, I analyzed 300 posts and 421 comments that were posted on the Facebook account wall of the deceased or in the groups, which were created specifically for mourning.

The results indicated that the mourning posts can be divided into five categories based on their content and purpose: sharing information, sharing memories, condolence posts, posts made on anniversaries and posts that are inviting to value life and the time spent together. Most often in mourning posts people share their memories with the deceased and add their emotions of sadness and longing to them. In the posts they wish him/her all the good things, express love and describe the deceased in the kindest words. A photo of the deceased, who is always smiling, is also added to illustrate the written text. Less often are added photos of nature, pictures of burning candles and pictures with quotations which are taken from the Internet.

Most of the posts are aimed at the deceased and that indicates the mourners' desire to continue bonds with the deceased. For example, posts begin with the name of the deceased and the following text is written in second person. Posts that are made on anniversaries (for example death- and birthday) illustrate the continuation of deeper relationships in a longer perspective. Mourners, who wish to continue their bonds with the deceased, never say goodbye to them but refer to a reunion in heaven or speak of them by perceiving them as an angel or a soul.

You can respond to grieving posts publicly either by writing a comment or by using one of the reaction buttons. Most of the comments were condolences to loved ones. The contents of longer comments were similar to the posts – they included memories, expressed love, longing and had a picture of the deceased. But comments are also used to ask questions, to provide information, to ask for advice and to support each other. The most used emoticons which were used in comments and posts were classic red hearts and its variations. There were also a lot of emoticons depicting sad faces. Of the six possible reaction buttons, only three of them were used to express support and sadness – like, heart and face with a tear.

This master's thesis is unique in the context of Estonia because never has the topic of Estonians mourning practice in Facebook been researched in this form. This topic can be further examined in multiple directions. For example, to better understand the practices of mourning, it is important to include those people in the research, who have decided not to show their grief publicly on social media. It would also be interesting to examine how mourning practices differ depending on the cause of death. Also, expert interviews with the grieving advisers would be a great way to extend the research. Although from the results of the research, some tendencies can be seen and on their basis conclusions can be made about the mourning practices but they cannot be generalized on the entire population.

In conclusion, in my opinion it's important to study these topics to find ways to make the difficult period of mourning less painful. Our culture of death is constantly changing and social media and how we use it plays an important role in this. Traditional methods of mourning have not disappeared, but new practices have been added.

KASUTATUD KIRJANDUS

Andmepoliitika. Facebook. (2018). Kasutatud 5.04.2020, https://www.facebook.com/full_data_use_policy

Bell, J., Bailey, L. ja Kennedy, D. (2015). 'We do it to keep him alive': bereaved individuals' experiences of online suicide memorials and continuing bonds. *Mortality*, 20(4), 375-389. doi:10.1080/13576275.2015.1083693

Blood, C. ja Cacciatore, J. (2014). Parental Grief and Memento Mori Photography: Narrative, Meaning, Culture, and Context. *Death Studies*, 38(4), 224-33. doi:10.1080/07481187.2013.788584

Bonanno, G. A. (2009). *The Other Side of Sadness: What the New Science of Bereavement Tells Us About Life After Loss*. Basic Books.

Bouc, A., Han, S.-H. ja Pennington, N. (2016). "Why are they commeting on his page?": Using Facebook profile pages to continue connections with the deceased. *Computers in Human Behaviour*, 62, 635-643. doi:10.1016/j.chb.2016.04.027

Brubaker, J. R. ja Hayes, G. R. (2011). "We will never forget you [online]": an empirical investigation of post-mortem myspace comments. *CSCW 2011*, 123-132. doi:10.1145/1958824.1958843

Carroll, B. ja Landry, K. (2010). Logging On and Letting Out: Using Online Social Networks to Grieve and to Mourn. *Bulletin of Science Technology & Society*, 30(5), 341-349. doi:10.1177/0270467610380006

Charkow, W. B. (1998). Inviting Children to Grieve. *Professional School Counseling*, 2(2), 117.

Cowles, K. (1988). Issues in qualitative research on sensitive topics. *Western Journal of Nursing Research*, 10, 163-170.

Craig, E., ja Wright, K. B. (2012). Computer-Mediated Relational Development and Maintenance on Facebook. *Communication Research Reports*, 29(2), 119-129. doi:10.1080/08824096.2012.667777

- DeGroot, J. M. (2008). *Facebook memorial walls and CMC's effect on the grieving process. In annual meeting of the National Communication Association, San Diego, CA.*
- DeGroot, J. M. (2012). Maintaining Relational Continuity with the Deceased on Facebook. *Omega*, 65(3), 195-212. doi:10.2190/OM.65.3.c
- Devries, B. ja Rutherford, J. (2004). Memorializing Loved Ones on the World Wide Web. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 49(1), 5-26. doi:10.2190/DR46-RU57-UY6P-NEWM
- Dickson-Swift, V., James, E. L. ja Liamputtong, P. (2008). *Undertaking Sensitive Research in the Health and Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511545481
- Dyregrov, A. ja Dyregrov, K. (2017). *Toimetulek leinaga: raamat leinajale ja tema toetajale*. Tallinn: Helios kirjastus.
- Ellison, N. B., Steinfield, C. ja Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends”: Social capital and college students’ use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168.
- Ezzy, D. (2002). Coding Data and Interpreting Text: Methods of Analysis. rmt: *Qualitative Analysis: Practice and Innovation* (lk 82-94). Allen & Unwin.
- Fahie, D. (2014). Doing Sensitive Research Sensitively: Ethical and Methodological Issues in Researching Workplace Bullying. *International Journal of Qualitative Methods*, 19-36. doi:10.1177/160940691401300108
- Georges, F. (2013). *Post mortem digital identities and new memorial uses of Facebook: Analysing the memorial page creators' identity*. Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry.
- Getty, E., Cobb, J., Gabeler, M., Nelson, C., Weng, E. ja Hancock, J. T. (2011). I said your name in an empty room: Grieving and continuing bonds on Facebook, *Proceedings of CHI 2011*, 997-1000. doi:10.1145/1978942.1979091
- Gibbs, M., Meese, J., Arnold, M., Nansen, B., ja Carter, M. (2014). #Funeral and Instagram: death, social media, and platform vernacular. *Information, Communication & Society*, 18(3), 255-268. doi:10.1080/1369118X.2014.987152
- Gustavsson, A. (2011). *Cultural studies on death and dying in Scandinavia*. Oslo: Novus.

- Gustavsson, A. (2013). *Death and bereavement on the Internet in Sweden and Norway*. doi:10.7592/FEJF2013.53.gustavsson
- Guy, P. ja Holloway, M. (2007). Drug-related deaths and the 'special deaths' of late modernity. *Sociology*, 41(1), 83-96. doi:10.1177/0038038507074717
- Hadders, H. (2007). Dealing with the dead patient at the intensive care unit. *Mortality*, 12, 207-222.
- Hallam, E. ja Hockey, J. (2001). *Death, memory and material culture*. New York: Berg.
- Hovde, A. L. (2016). *Grief 2.0. Grieving in an Online World*. University of Oslo: Master thesis in Nordic Media, Department of Media and Communications.
- Irwin, M. D. (2015). Mourning 2.0—Continuing bonds between the living and the dead on Facebook. *Journal of Death and Dying*, 72(2), 119-150. doi:10.1177/0030222815574830
- Isikuandmed. Andmekaitse Inspeksioon.* (2019). Kasutatud 10.04.2020, <https://www.aki.ee/et/eraelu-kaitse/isikuandmed>
- Isikuandmete kaitse üldmääruse kohane andmekaitse.* (2020). Kasutatud 5.04.2020. https://europa.eu/youreurope/business/dealing-with-customers/data-protection/data-protection-gdpr/index_et.htm
- Jakoby, N. ja Reiser, S. (2013). Grief 2.0. Exploring Virtual Cemeteries. T. Benski, E. Fisher (toim-d), *Internet and Emotions* (lk 65-79). London: Routledge.
- Jalland, P. (2010). *Death in war and peace: Loss and grief in England 1914-1970*. Oxford: Oxford University Press.
- Jordan, J. ja McIntosh, J. (2011). *Grief after suicide: Understanding the consequences and caring for the survivors*. New York, NY: Routledge.
- Jordan, J. R. (2001). Is Suicide Bereavement Different? A Reassessment of the Literature. *Suicide and Life-threatening Behavior*, 31, 91-102. doi:10.1521/suli.31.1.91.21310
- Julien, H. (2008). Content analysis. L. M. Given (toim), *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (lk 121-123). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

- Jõerand, R. (2015). Kõivupuu: "külstage meid jälle!" kutsub krematoorium. *Pealinn*, 3. november. Kasutatud 19.11.2019, <http://www.pealinn.ee/koik-uudised/koivupuu-kulstage-meid-jalle-kutsub-krematoorium-n156103>
- Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Kasutatud 5.04.2020, <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Kasket, E. (2012). Continuing bonds in the age of social networking: Facebook as a modern-day medium. *Bereavement Care*, 31(2), 62-69. doi:10.1080/02682621.2012.710493
- Kast, V. (1998). *Lein. Psüühilise protsessi faasid ja nende ületamise teed*. Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Katz, E., Blumler, J. G., ja Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. *Public Opinion Quarterly*, 37, 509–523.
- Keskinen, N., Kaunonen, M. ja Aho, A. (2019). How Loved Ones Express Grief After the Death of a Child by Sharing Photographs on Facebook. *Journal of Loss and Trauma*, 24(7), 609-624. doi:10.1080/15325024.2019.1586186
- Klass, D. (2006). Continuing Conversation about Continuing Bonds. *Death Studies*, 30(9), 843-858. doi:10.1080/07481180600886959
- Klass, D. ja Goss, R. (1999). Spiritual bonds to the dead in cross-cultural and historical perspective: Comparative religion and modern grief. *Death Studies*, 23(6), 547-567.
- Klass, D., Silverman, P. R. ja Nickman, S. L. (1996). *Continuing bonds : new understandings of grief*. Washington, DC: Taylor & Francis.
- Kohut, M. (2011). Making art from memories: Honoring deceased loved ones through a scrapbooking bereavement group. *Art Therapy*, 28(3), 123–131. doi:10.1080/07421656.2011.599731
- Kubler, K. (2012). *The post(ing) human: power structures and the experience of death on Facebook*. University of Washington Undergraduate Research Symposium.
- Kurvits, R. (2011). Suured surmad, väiksed surmad. Tanatograafia eesti ajalehtedes algusest tänapäevani. *Vikerkaar*, 12, 49-62.

- Kõivupuu, M. (2010). Surmakultuuri suundmustest tänapäeval. *Usuteaduslik Ajakiri*, (1), 105-129.
- Kõivupuu, M. (2015). *Eestlaste eluring*. Tallinn: Varrak.
- Kõuts, R., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Siibak, A., Lauristin, M. (2017). Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus. Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T., Keller, M. (Toim.). *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: elaviku muutumine Eestis 2002-2014 uuringu Mina. Maailm. Meedia tulemuste põhjal* (lk 279-296). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kõuts-Klemm, R. ja Korts, K. (2010). *Ülevaade meedia ja kommunikatsiooni teooriast*. Loengumaterjal. Kasutatud 9.05.2020 <http://www.cs.tlu.ee/filcore/wp-content/uploads/2012/05/%C3%9Clevaade-meedia-ja-kommunikatsiooni-teooriast.-Loengumaterjal.pdf>
- Kübler-Ross, E. (1969). *On Death and Dying*. New York: The Macmillan Company.
- Külv, L. (2010). *Leina väljendamine internetikogukonnas Youtube*. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Lahrerand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lee, R. M., ja Renzetti, C. M. (1990). The problems of researching sensitive topics: An overview and introduction. *The American Behavioral Scientist*, 33(5), 510-528.
- Lemberpuu, M. (2012). *Leina väljendamine internetikeskkonnas Youtube*. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Lenhart, A. ja Fox, S. (2006). *A portrait of the Internet's new storytellers*. Pew Internet and American life project.
- Maksimov, A. (2018). *Leinamine Facebookis: sõbra kaotanud kasutajate kogemused*. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava.
- Markham, A. (2012). Fabrication as ethical practice. *Information, Communication & Society*, 15(3), 334-353. doi:10.1080/1369118X.2011.641993
- Masso, A., Salvet, S. ja Lepik, K. (2014). Kvalitatiivse analüüsi tarkvara. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Kasutatud 10.04.2020, <http://samm.ut.ee/kvalitatiivse-analyysi-tarkvara>

- Matmiskombed maailma eri paigust. (2015). *Go Reisiajakiri*, 52(1).
<https://reisikirjad.gotravel.ee/ajakiri/matmiskombeid-maailma-eri-paigust/>
- McCosker, H., Barnard, A. ja Gerber, R. (2001). Undertaking Sensitive Research: Issues and Strategies for Meeting the Safety Needs of All Participants. *Forum: Qualitative Social Research*, 2(1). doi:10.17169/fqs-2.1.983
- McQuail, D. (1983). *Mass communication theory*. London, England: Sage Publications, Inc
- Mellor, P. A. ja Shilling, C. (1993). Modernity, self-identity and the sequestration of death. *Sociology*, 27(3), 411-431.
- Moor, A. (2003). *Dialoog surmaga. Seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel*. Tartu: Elmatar.
- Moore, J., Magee, S., Gamreklidze, E. ja Kowalewski, J. (2019). Social Media Mourning: Using Grounded Theory to Explore How People Grieve on Social Networking Sites. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 79(3), 231–259. doi:10.1177/0030222817709691
- Moyer, L. ja Enck, S. (2018). Is my grief too public for you? The digitalization of grief on Facebook. *Death Studies*, 44(2), 89-97. doi:10.1080/07481187.2018.1522388
- Nadkarni, A. ja Hofmann, S. (2012). Why Do People Use Facebook? *Personality and individual differences*, 52, 243-249. doi: 10.1016/j.paid.2011.11.007
- Number of monthly active Facebook users worldwide as of 1st quarter 2020*. (2020). Kasutatud 9.05.2020 <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>
- Park, N., Kee, K. F. ja Valenzuela, S. (2009). Being immersed in social networking environment: Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. *CyberPsychology & Behavior*, 12(6), 729–733
- Pennington, D. R. (2016). Coding of Non-Text Data. rmt: L. Sloan, *The SAGE Handbook of Social Media Research Methods*. London: SAGE.
- Pennington, N. (2013). You Don't De-Friend the Dead: An Analysis of Grief Communication by College Students Through Facebook Profiles. *Death Studies*, 7(37), 617-635. doi:10.1080/07481187.2012.673536

- Perry, S. (2012). Time to bury the ‘five stages of grief’ myth. *Minnpost*. Kasutatud 9.02.2020, <https://www.minnpost.com/second-opinion/2012/12/time-bury-five-stages-grief-myth/>
- Phillips, W. (2011). LOLing at tragedy: Facebook trolls, memorial pages and resistance to grief online. *First Monday*, 16(12). doi:10.5210/fm.v16i12.3168
- Quan-Haase, A. ja Young, A. L. (2010). Uses and gratifications of social media: A comparison of Facebook and instant messaging. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(5), 350–361.
- Ristolainen, T. (2004). *Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rossetto, K. R. ja Lannutti, P. J. (2015). Death on Facebook: Examining the roles of social media communication for the bereaved. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32, 974-994. doi:10.1177/0265407514555272
- Sanderson, J. ja Cheong, P. H. (2010). Tweeting prayers and communicating grief over Michael Jackson online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30, 328-340. doi:10.1177/0270467610380010
- Schut, H., Stroebe, M., Boelen, P. ja Zijerveld, A. (2006). Continuing relationships with the deceased: Disentangling bonds and grief. *Death Studies*, 30(8), 757-766.
- Sherry, E. (2013). The vulnerable researcher: facing the challenges of sensitive research. *Qualitative Research Journal*, 13(3), 278-288. doi:10.1108/QRJ-10-2012-0007
- Smartwood, M. R., Veach, P. M., Kuhne, J., Lee, H. K. ja Ji, K. (2011). Surviving grief: An analysis of the exchange of hope in online grief communities. *Omega: Journal of Death and Dying*, 63(2), 161-181. doi:10.2190/OM.63.2.d
- Stroebe, M. ja Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death Studies*, 23(3), 197-224. doi:10.1080/074811899201046
- Stroebe, M. ja Schut, H. (2005). To Continue or Relinquish Bonds: A Review of Consequences for the Bereaved. *Death Studies*, 29(6), 477-494. doi:10.1080/07481180590962659
- Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321-326. doi:10.1089/1094931041291295

Teadustöö eetika. Eetikaveeb. (i.a). Kasutatud 5.04.2020,
<https://www.eetika.ee/et/teaduseetika/teadustoo>

Tiidenberg, K. (2017). *Ihu ja hingega internetis: kuidas mõista sotsiaalmeediat?* Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.

Townsend, L. ja Wallace, C. (2016). Social media research: A guide to ethics. Kasutatud 10.04.2020, https://www.gla.ac.uk/media/Media_487729_smxx.pdf

Uibu, M. (2014). Inglise ja Inglise internetifoorum uue vaimsure kandjate ja legitimeerijatenä. *Mäetagused*, 56, 181-204. doi:10.7592/MT2014.56.uibu

Uibu, M. (2016). *Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality*. University of Tartu, Faculty of Humanities.

Usu-uuringu esitlus. Saar Poll. (2015). Kasutatud 10.04.2020,
<http://www.saarpoll.ee/?lang=&news=58>

Walter, T. (2007). Modern Grief, Postmodern Grief. *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie*, 17(1), 123-134. doi:10.1080/03906700601129798

Walter, T. (2015). New mourners, old mourners: online memorial culture as a chapter in the history of mourning. *New Review of Hypermedia and Multimedia*, 21(1-2), 10-24. doi:10.1080/13614568.2014.983555

Walter, T., Hourizi, R., Moncur, W. ja Pitsillides, S. (2011-2012). Does the Internet change how we die and mourn? Overview and Analysis. *Omega: Journal of Death & Dying*, 64(4), 275-302. doi:10.2190/OM.64.4.a

Williams, A. L. ja Merten, M. J. (2008). A review of online social networking profiles by adolescents: Implications for future research and intervention. *Adolescence*, 43, 253-274.

Willis, E. ja Ferrucci, P. (2017). Mourning and Grief on Facebook: An Examination of Motivations for Interacting With the Deceased. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 76(2), 122–140. doi: 10.1177/0030222816688284

Wohn, D. Y. ja Lee, Y.-H. (2013). Players of facebook games and how they play. *Entertainment Computing*, 4(3), 171–178.

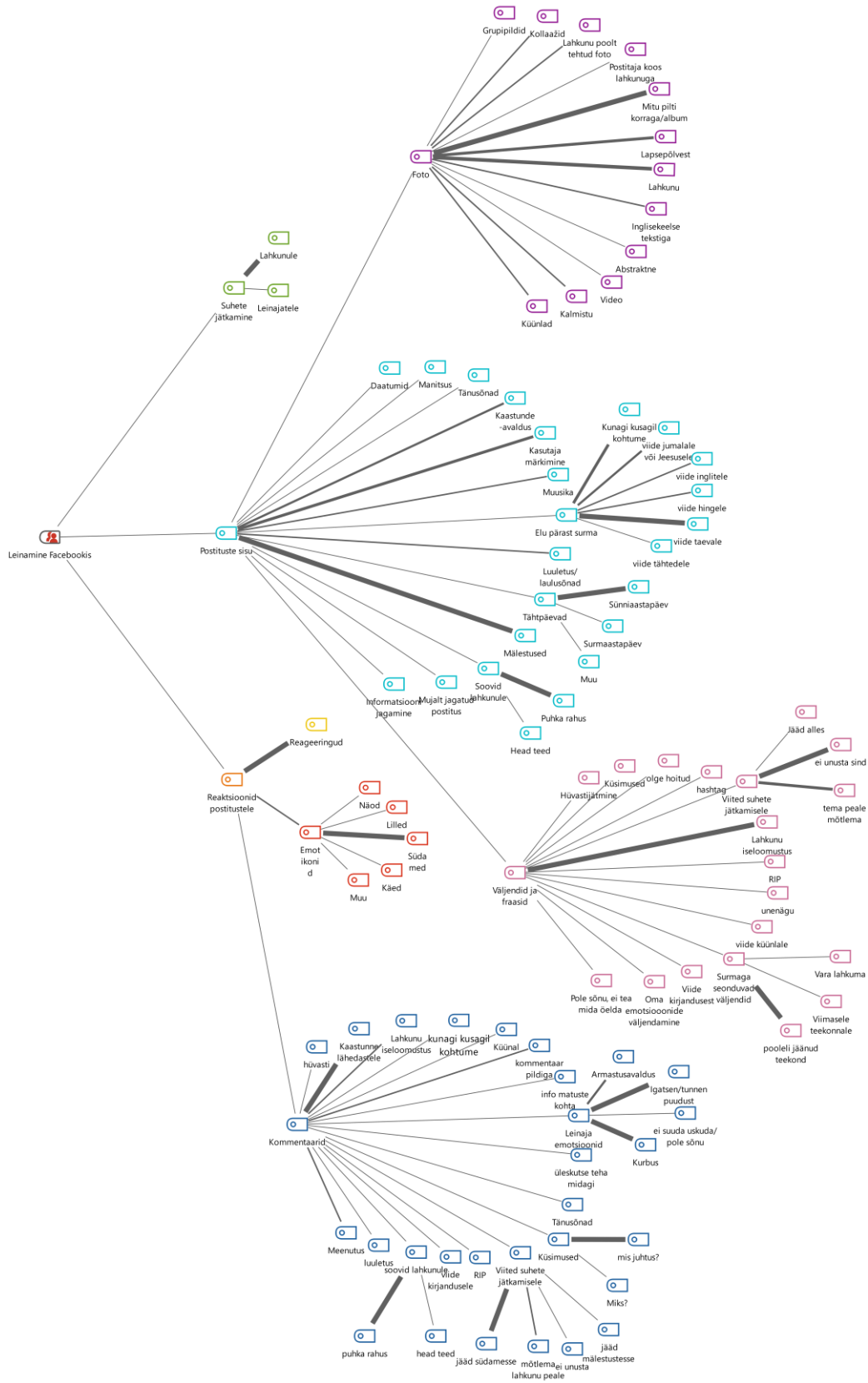
Woodthorpe, K. (2011). Using bereavement theory to understand memorializing behaviour. *Bereavement Care*, 30(2), 29–32. doi:10.1080/02682621.2011.578002

Öhman, C. J., ja Watson, D. (2019). Are the dead taking over Facebook? A Big Data approach to the future of death online. *Big Data & Society*. doi:10.1177/2053951719842540

Kilp, A. (2010). Surm, usk ja kord. *Eesti Kirik*, 24. november. Kasutatud 16.05.2020 <http://www.eestikirik.ee/surm-usk-ja-kord/>

Zuckerberg, M. (2017). *Bringing the World Closer Together*. Kasutatud 16.05.2020 <https://www.facebook.com/notes/mark-zuckerberg/bringing-the-world-closer-together/10154944663901634/>

LISA 1. Koodipuu

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Annika Maksimov,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Leinamine Facebookis“, mille juhendaja on Mari-Liis Madisson, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Annika Maksimov

27.05.2020